

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Josephus
Grelot

ISTANBUL SEYAHATNAMESI

JOSEPHUS GRELOT

İSTANBUL Seyahatnamesi

Çeviren: Maide Selen

RELATION NOUVELLE D'UN VOYAGE DE CONSTANTINOPLE

JOSEPHUS GRELOT

İSTANBUL
SEYAHATNAMESİ

Pera Turizm ve Ticaret A.Ş.

Alâattin Eser Kitaplığı

Yayın No: 10

Çeviri Eserler: 6

Yayın Yönetmeni

Alâattin Eser

Kitap Tasarımı

Cem Günübek

Uygulama

Kemal Coşlu

Yapım

Ajans C+E

Baskı

Mataş

1. Baskı: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. - İstanbul 1998

ISBN 975 - 8065 - 13 - 0

© Pera Turizm ve Ticaret A.Ş.

Merkez

Cumhuriyet Caddesi 171/4 Elmadağ/İstanbul

Telefon: 0.212.225 30 63 - 225 30 65 - 225 30 68

Faks: 0.212. 240 61 19

Şube

Galatasaray, Sahne Sokak, Ali Han Kat:3, No: 302

Telefon: 0.212. 243 61 90

JOSEPHUS GRELOT

İSTANBUL
Seyahatnamesi

Çeviren: Maide Selen

RELATION
NOUVELLE
D'UN
VOYAGE
DE
CONSTANTINOPLE.

Enrichie de Plans levez par l'Auteur sur les
lieux, & des Figures de tout ce qu'il y a
de plus remarquable dans cette Ville.

PRESENTEE AU ROY.

Suivant la Copie

A PARIS,
En la Boutique de PIERRE ROCOLET.
Chez la veuve de DAMIEN FOUCAULT, Imp.
& Libr. Ord. du Roy & de la Ville, au Palais en la
Gallerie des Prisonniers, aux Armes du
Roy & de la Ville. 1681.
AVEC PRIVILEGE DU ROY.

JOSEPHUS GRELOT

İSTANBUL SEYAHATNAMESİ

Çeviren: Maide Selen

"Relation Nouvelle d'un Voyage
de Constantinople"

"Bu kentte bulunan en önemli mekânlar üstüne
yazar tarafından yerinde çizilen planlar ve resimlerle
zenginleştirilmiş"

Alâattin Eser'in aziz batırasına

Kral'a sunulur

FENDİM,

Doğu gezisinden dönen bir seyyahın, SİZ MAJESTELERİNE, ancak inciler ve elmaslar getirmesi gerektiği düşünülür. Oysa ki, teveccühleri, resimlerini çizdiğim mekânları birden fazla kez görmemi sağlama-saydı ve bunları, kendilerine sunup kamuya mal etme izni vermeseydi, birkaç resim gibi yeterli maddi kanı-ta da asla sahip olamayacaktım.

EFENDİM, İran ve Hindistan'ı hiç de önemli bulma-yan bir KRAL için, bu armağanın son derece değersiz olduğunu çok iyi biliyorum. Ama, tüm dünyanın ken-disi için pek az şey ifade ettiğini düşünmesine rağ-men, bu hükümdar, kendisine canlı sunulamayan ölü bir kuşun tüyünü reddetmedi. şefkati kadar büyük sa-vaşlarıyla da İSKENDER'den daha yüce olan SİZ MA-JESTELERİNİN, daima muzaffer ordularını oraya gön-derdiğinde yararlanmak üzere, egemenliğine alacağı yerlerin hiç olmazsa şeklini kendilerine sunma izni ve-receklerini ümit ediyorum.

EVET EFENDİM, BÜYÜK LOUIS'nin şanlı adıyla dolu bu çizimlerde tasvir edilen kentlerin ahalisi, dünyanın tek ve en büyük HÜKÜMDARI sayacağı bir KRALIN müşfik idaresinde yaşamaktan mutlu olurdu. SİZ MAJESTELERİNE, bugün varlığını koruyan en büyük kentleri, resimlerimle tanıtmaktan büyük bir zevk duyuyorum. En Saygıdeğer Hükümdara şunu da arz etmek istiyorum:

Orada çalışırken, çok derin bir saygıyla bağlı olduğum Haşmetmeablarını, tüm dünyaya tanıtmayı kendime amaç edindim,

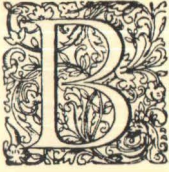
EFENDİMİ,

SİZ MAJESTELERİNİ,

*Çok mütevazı, çok itaatkâr ve çok
sadık kulunuz ve hizmetkârınız,*

GRELOT

u kitap, birçok Doğu seyahatnamesi yayınlanmasına ve konuyla ilgilenenlere, oradaki her şey hakkında bilgi verilmesine rağmen, daha önce pek değinilmemiş hususların açıklanması gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda, modern seyyahların bugün Doğu hakkında yazdıklarının önemli bir kısmı gereksiz tekrarlardır. Dönüşümün üstünden birkaç yıl geçmesine karşın kitabımı, gezilerimin en güzel yerlerine ilişkin hoş düşünceleri ortaya koymadan önce, sadece biraz daha güzelleştirmek amacıyla basmakta geciktim. Benden önceki birçok ünlü seyyahın kaleminden çıkan çoğu seyahatnamenin, birbirine benzediğini fark etmiştim. Pek çoğu kopya ya da alıntı bilgilerle dolu olan bu tür eserleri aşmadıkça, adımlı verdiğim bir kitabı dürüstçe yayımlayamazdım. Son olarak, basılmış seyahatnamelerin büyük bir kısmında plan, elevasyon ya da aslına uygun bir resim bulunmadığını da saptadım. O nedenle, beni beğenmekle onurlandıran pek çok kişinin merakını gidermek üzere, Doğu'da çizdiğim planlarla resimlerin bazılarını kitabıma almaya karar verdim.

Hatta, bu resimler aracılığıyla her düzeyden insan,

kısa sürede merakını kolayca giderebilecektir. Büyük harcamalar ve uzun zahmetlerle, şimdiye kadar gerçek diye sunulan şeylerin tamamen tersi fikirler vermek için yazılan bu kitabın sayfalarını çevirdikten sonra, İstanbul hakkındaki pek çok şey daha iyi anlaşılacaktır. Bu sözle, Doğu'yu benden önce gezen birçok ünlü seyyahın, gördüklerini tam olarak yansıtmadığını kastetmiyorum. Sadece kitaplarını, resim bulunmaması gibi bir hatayı göz önünde tutmadan okumamak gerektiğini söylüyorum. Yaptıklarını saygı ile karşılıyorum; doğru ve iyi niyetten yana olması gereken bir seyyahın ün kazanmak uğruna, ne olursa olsun düşüncesiyle bir şeyler dayatmaya kalkışacağına inanmıyorum. Ama tamamen yazıyla dolu kalın bir cildin, kâğıda çizilmiş plan ya da resim olmadan, bir yer hakkında asla yeterli bilgiyi veremeyeceği; anlatılan şeye ilişkin birkaç çizim yoksa, bazı seyahatnamelerde rastlandığı gibi, çok anlaşılma kalacağı da bir gerçektir.

İşte bu gözlem, bana resimlerle desteklenmemiş bir kitap yazmama düşüncesini verdi. Resimler, aynı zamanda, doğruluk belgesi anlamındaki patentlerin üstüne çıkan önemli bir mühür işlevi de gördü. Paris'te, bu yapıların aslını görmüş birçok ünlü seyyah, çizimlerinin doğruluğunu onaylama lütfunda bulundu.

Onların onayları, bu yerleri görmek isteyen aydın ve seçkin kişileri çok sevindirdi. Hatta aralarından bazıları, Yüce Kralımıza benden bahsetme lütfunu gösterdiler. Majesteleri, bana bu yerleri birçok defa seyretme onuru vermekle yetinmedi; kendisine açıkca göstermek için, çizim çalışmalarını sürdürmemi de emretti.

Böylesine şerefli bir onaydan sonra, Doğu'daki en güzel şeylerin önemli bir kısmını odasından çıkmadan kendisine göstermemden memnun olmayacak ve kitabımı değersiz bulacak biri çıkacağını sanmıyorum. Kitabımda farklı bir dünyanın kentleri, insanları, yapıları olduğu gibi karşınıza gelecek; benim aracılığımla, sanki bu yerlere bizzat gitmişçesine, en güzelleri hakkında detaylı bilgi edineceksiniz. Bununla birlikte, yeteneğinizden ve doğruluğunuzdan kuşkum yok; ama, ne kadar akıllıca davranırsanız davranın, birçokları gibi kendinizi Türkiye'de çizim yapma tehlikesine atmadan, bu yerlerin resimlerini çizme cesaretini gösteremeden, sadece seyretmekle yetinip dönebileceğiniz kaygısını taşıyorum. Seyyahların tümü, orada meraklarını çok yakından gidermeye kalkışınca, en azından yaşamı ya da dini tehlikeye atan, üzücü ve sürekli aşığılamar, sövgüler ile karşılaşacağınız konusunda size teminat vereceklerdir. Ama ben, hiçbir tehlike olmaksızın, Doğu'da iyice incelediğim şeylerin en güzellerini yanınıza kadar getireceğim.

Sözlerime, İstanbul'un az bilinen yönleriyle başlıyorum. İlk sırayı, bu büyük kentin, geçmişte Hellespontos ya da Dardanelles diye anılan ağızları ya da kapıları ile Propontis alıyor. Daha sonra, İstanbul limanının güzel konumunu, Büyük Saray'ı, ünlü Ayasofya'nın iç ve dış görünüşlerini veren planı göreceksiniz. Seyahatnamelerin tümünde bu eski yapıdan söz edilmektedir; ama, ilk kez burada kurala uygun bir planı ve aslına sadık resimleri verilmektedir. Bir Hristiyan'ın bu camiye girmekte çektiği güçlükler, çizimlerimin doğruluğu hakkında sizi kuşkuya sürüklemesin. Doğulu

giysilerim, sakalım ve Türkçe konuşmam, birçok kişiye kapalı olan bu mekânlara sık sık girebilmemi sağladı. Büyük bir güçlkle karşılaştığımda ise, kurnazlık, oyun, armağan gibi yöntemlerden yararlanıyordum. Bunlara, çok sıkı korunup gözetlenen mekânların planını ya da en azından, sürekli üstümde taşıdığım levhalara, içten ve dıştan olsun, bir resmini çizemediğim zamanlarda başvuruyordum. Taslaklarımı karşılaştırmak üzere, defalarca aynı yere gidiyordum ve en küçük bezemelerine kadar inceliyordum.

İstanbul'un en güzel üç camisine ilişkin planlar, dua edenlerin duruş ve davranışlarını gösteren resimler de çizdim. Ayrıca, Türkiye'de ve İran'da altı yıl kalmama rağmen, bulduğum her fırsatta çizim yapmaktan geri kalmadım. Böylece pek çok resmim oldu, ama burada, sadece az bir kısmını verebiliyorum. Bu denemeyle başarıya ulaşabilirsem, Doğu'nun başka bölgelerinde çizdiklerimi de yayımlatacağım. Ancak bu, benim gibi bir seyyah için uzun zaman ve çok masraf gerektirir. O nedenle, şimdilik, bana sadece başkalarına deneyim kazandırmakta yardımcı olmamı sağlayacak. Bu küçük çalışmanın, okuyucuların hoşuna gideceğini umuyorum. Kitap, içeriği kadar onay verme lütfunu gösteren ve adlarıyla süsleme iyiliğinde bulunan birçok tanık, ünlü seyyah nedeniyle de değerli sayılmalıdır. Bu kişiler, arka sayfada yer alan onaylarını verdiler. Hatta bazıları, doğruluğum konusunda Majestelerine teminatta bulunma lütfunu bağışladılar. Kral da sunulan bilgileri incelediği zaman benden, hayal gücümü fazlaca katmadan çizdiğim resimleri göstermemi istedi.

ONAYLAR

En ünlü ve en tanınmış Doğu seyyahlarından Sieur Grelot'nun planlarının ve resimlerinin aslına uygun olduğu hakkındaki belgeler:

Monsieur Marchant'ın Onayı

Kraliyet Bitki Bahçesi Kültür Direktörü

Sieur Grelot'nun cami ve öteki binalar üstüne çizdiği bütün resimlerin, yerinde gördüklerime çok uygun ve doğru olduğunu onaylarım.

MARCHANT

Monsieur Blondel'in Onayı

Kraliyet Ordusu Mareşali,
Monseigneur Le Dauphin'in Matematik Öğretmeni

Doğu'da resim çizmenin zorluğunu bilmeseydim, bugün Sieur Grelot'nun bu kitapta ortaya koyduğu kadar doğru ve aslına uygun planlar, elevasyonlar, profiller ve resimler çizebildiğine inanmakta güçlük çekerdim. Ayrıca, gezilerinde çizdiği bütün eskizlerin ve resimlerin, daha önce bulduğum bu mekânlardan kalan anılara uygun ve tamamen doğru olduklarını gördüm. Çok doğru çizilmeleri nedeniyle, görülecek resimlerini onaylamak; bunlar hakkında yanlış fikirler edinme kuşkusuna kapılmamak yükümlülüğünü taşıyorum.

BLONDEL

Monsieur Bernier'nin Onayı

Tıp Doktoru

Yabancı ülkeleri gezen herkesin, Monsieur Grelot'nun bu kitapta yayımladığı resimler kadar yararlı işler yapmasını dilemek gerekirdi. Bana gösterdiği çizimler, önceden bulduğum ve yanına yaklaştırılması son derece güç mekânlara ait planlar, profiller gibi belirlenmesi en zor şeyleri bile büyük bir doğrulukla gözlemlediğini ortaya koymaktadır. İşte o nedenle, kendimi bu konuda onun hakkını teslim etmek zorunda hissediyor ve kamuoyuna, çizimlerde belirtilenlerin temsil ettikleri mekânlara son derece uygun olduğunu bildiriyorum.

F. BERNIER

Monsieur Covel'in Onayı

İngiliz Soylusu

Bay Guil. Josephus Grelot'yu İstanbul'a geldiğimiz zaman tanımaya başladık. Bana, kendisinin Fransızlar için çizdiği levhaları gösterdi. Kuşkusuz, bunların içinde İstanbul, Galata, Khrysopoleos, Scutari halkı, Ayasofya Kilisesi ve Türk İmparatorluğu'ndan yerler de vardı. Ben, burada sadece arkadaşıma yardım ediyorum ya da gerçekleri olduğu gibi aktarıyorum. Her şeyden önce insan zekâsına, çalışkanlığına ve yaptıklarına hayran olmamak elde değil. Bana gösterildiği kadarıyla, atasözünde denildiği şekilde, her şeyin "olması gerektiği gibi" yapıldığına içtenlikle kefilim.

JOH. COVEL

Monsieur Galland'ın Onayı

Doğu Dilleri Çevirmeni ve Antikacı

Monsieur Grelot'nun ortaya koyduğu mükemmel resimleri onaylamayı reddetmek yanlış olurdu. İstanbul'da, Ege Adaları'nda, Kıbrıs'ta ve Suriye'de gördüğüm yerleri, çok iyi ve doğal bir şekilde tasvir etmiştir. Bulunmadığım yerlere ait öteki resimleri inceledim; bunların da orijinallerini gördüklerim kadar doğru olduklarına inanıyorum.

GALLANT

İSTANBUL SEYAHATNAMESİ

*"Bu kentte bulunan önemli mekânlar üstüne
yazar tarafından yerinde çizilen planlar ve resimlerle
zenginleştirilmiş"*

İstanbul'a yolculuk, kuşkusuz en hoş gezilerden biridir. Bu yolculukta, doğanın gözler önüne serdiği en nefis yerler ve zamanın bize mirası, Doğu imparatorluklarının görkeminin en güzel kalıntıları hayranlıkla seyredilebilir.

Gerek daha uzaklara gitmek için kente uğrayacak, gerekse gezisini İstanbul'da noktalayacak olan bir seyahatçi, kara yolculuğu yapmak istemiyorsa, her gün Marsilya, Livorno, Venedik ya da herhangi bir Akdeniz limanından kalkan uygun bir gemiye binme olanağı aramalıdır. Ayrıca, yanında yolculuk için gerekli olan parayı ve izin belgelerini bulundurmalıdır; bunları hazırlamadan, gemiye binmemelidir. Bundan başka kalın bir kaput, açılır kapanır bir koltuk ya da küçük bir şilte, bir yorgan, bir yaygı, sevenler için bir testi şarap ve likör, peksimet, taze ve tuzlanmış et, taze ve kuru meyve gibi çeşitli yiyecekler edinmesi gerekir. Ancak, bu sıkıcı eşyaları edinmenin zahmetinden kurtulmak için, aynı navlun, yani taşıma ücretinde oldu-

ğu gibi, geminin kaptanı ya da öteki görevlileriyle tüm giderler üstünde anlaşmaya varmak da mümkündür. Bunlar için harcanacak paranın miktarı, yaklaşık 25-30 ecu¹ tutar.

İstanbul'a deniz yolundan gidişte, zorunlu olarak önce Dardanelles'den geçilir. Buraya, Ege Denizi'nde Arşipel'i oluşturan Kyklad ve Sporad takımadalarını sağda ve solda bıraktıktan sonra ulaşılır. Her ne kadar bu adaları gezip, çoğunun resimlerini çizdiysem de, amacım, burada sadece İstanbul'un ağzı ya da kapısı durumundaki kalelerden söz etmektir. Yolculuğun süresini, devamlı yön değiştiren rüzgâr belirler; genellikle sekiz-on gün alır. Ancak "Denizde bazen bir tokatla yüz fersah aşılır, bazen yüz tokatla bir fersah aşılamaz" diyen bir gemici atasözüne göre, yolculuk süresinin bir ayı geçtiği de olur.

Hellespontos ve Hisarların Tasviri

Es skiden Hellespontos diye anılan bu ünlü boğaz, 37 derece 42 dakika kuzey enlemi ile 55 derece boylamında² konumlanır. Uzunluğu on-on iki fersahı geçmez. Ağızda bir buçuk fersahı bulan genişliği, daha sonra yaklaşık yarım fersaha iner. Girişte, batısında, yani sol yakada Avrupa'nın bir parçası olan Trakya; doğusunda, yani sağ yakada ise Asya'nın bir bölgesi olan Troas bulunur. Kuzeyinde Propontis, güneyinde ise Ege Denizi ve takımadalar vardır.

1) Büyük Louis döneminde 6 frank eden bir Fransız para birimi.

2) 1884'te Greenwich'i başlangıç kabul eden düzenlemeye göre, bölge bugün 26-27 derece doğu boylamları arasında gösterilmektedir.

Boğaz'a girişte, sağ yakada şimdi Yenihişar Burnu diye adlandırılan Sigeion Burnu yer alır. Hemen yakının da da küçük bir Rum³ köyü bulunur. Türkler buraya Gâvurköy yani imansızlar köyü derler. Bu, caminin bulunmadığı yerleşimleri belirten ortak bir addır. Köy, eskinin ünlü Sigeion kentinin hemen yakınında kurulmuştur. Köylüler ise, burayı Troiaki yani Küçük Troya diye adlandırırlar. Bir seyyah, köyde tavuk, yumurta, keklik, pirinç, tereyağı, kavun gibi lezzetli yiyecekler, meyveler ve içecekler bulabilir. Bunlar çok ucuza satılır. Genellikle iki sou⁴ ya da altı gümüş⁵ karşılığı olan dört-beş aspre⁶ yirmi beş yumurta, otuz sou eden yarım piastre⁷ da bir düzine piliç alınabilir. Köyün içme suyu çok lezzetlidir. Ayrıca köye yaklaşık bir fersah uzaklıktaki Tenedos Adası'nın nefis misket şarabını çok ucuz bir fiyata, fıçısını bir ecu'ye almak mümkündür.

Sigeion Burnu'ndan Troya'nın iki fersah⁸ kuzeydoğusundaki İda Dağı'ndan doğan Ksanthos ya da Skamandros ve Simois ırmaklarının suladığı güzel Troya

3) Yazar, Rum ya da Yunanlı ayrımı yapmadan, ortak olarak Grek adını kullanmaktadır. Bu durumun, ilerleyen sayfalarda karışıklığa yol açmaması amacıyla Onasya'da yaşayanlar "Rum" olarak çevrilmiştir.

4) Döneme göre değeri değişen küçük bakır Fransız parası.

5) Döneme göre değeri değişen küçük Fransız parası "centime" kastediliyor.

6) Döneme göre değeri değişen küçük Osmanlı parası. M. N. Bouillet tarafından hazırlanan 1874 baskısı Dictionnaire Universel des Sciences, des Lettres et des Arts adlı sözlükte; 1 aspre, değeri döneme ve ülkeye göre değişen, Türkiye'de 80, 100, 120'lik alt birimlere ayrılan 40 para ya da 1 piastre olarak tanımlanmaktadır. Ancak değer değişkenliği nedeni ile, hem burada hem de ilerideki sayfalarda geçen para birimlerinin Osmanlı parası olarak tam karşılığı verilememektedir.

7) Döneme göre değeri değişen kuruş. Yukarıda adı geçen sözlükte, 1780'de, Türkiye'de 40 para ya da 120 aspre ettiği kaydedilmektedir.

8) 4,445 km. değerinde eski bir uzunluk ölçüsü birimi; deniz fersahı ile karıştırmamak için adı fersah da denir.

kırları görülür. Bu iki ırmağın ünü, sularından çok adlarından kaynaklanır. Yoksa suları, Paris'in doğusundaki Gobelins'inkinden⁹ hiç de bol değildir. Hatta, bazı yazlar suları çekilir; geniş bir bataklık oluşturmak için Troya'nın biraz aşağısında birleştikten sonra, birkaç taştan ayak üstüne kurulmuş tahta bir köprünün altından geçerler. Ardından da, bu burundan yaklaşık yarım fersah uzaktaki Yeni Asya şatosu¹⁰ dolaylarında Hellespontos'a dökülürler.

Türkler, sanat eserlerine asla özen göstermemişler; eskinin sivil ve askeri mimarlık kurallarına uymak yerine, bunlardan tamamen habersiz, İlkçağ'dan kalma yapıları yıkmışlardır. O yüzden, buna zorunlu oldukları halde, ne Yeni Asya şatosu'nda ve tam karşı kıyısında-kinde, ne de öteki hisarlarında kurala uygunluk görülür. Yeni şato, denize uzanan bir dilin üstünde konumlanır. Kare bir alanda, her köşesi bir kuleyle tahkim edilmiş dört duvardan oluşur. Denize bakan kuleler kare şeklidir ve yalnızca bir tarafta testere dişleri görülür. Kara yönündeki kuleler ise yuvarlaktır. Dört kulenin arasında, duvarları sağlamlaştırma işlevi yapan dördü kare şeklinde beş burç daha yer alır. Kuleler genişlik ve boyca birbirinden farklıdır; aralarındaki uzaklık da eşit değildir. Hemen denizin kıyısındaki kuleler, su hizasında ve duvarlarda birçok mazgal deliği ve testere dişiyle donatılmıştır. Bunların kırktan fazlasını saydım. Hepsine, boğazdan izinsiz geçmeye yeltenecek bir gemiyi en-

9) Goblen dokuma fabrikasının atık suları kastediliyor.

10) Avcı Mehmed tarafından Ege girişinde karşılıklı olarak inşa ettirilen hisarlar, aralarında Grelot'nun da bulunduğu bazı Batılı yazarlarca "Yeni şatolar" diye anılmakta ve kale ya da hisar yerine, genellikle "şato" terimi kullanılmaktadır.

gellemek üzere denize doğrultulmuş, dolu ve kullanmaya hazır durumda topar yerleştirilmişti.

Ancak, bu mazgalların, içteki toparların görünmesine rağmen, şatoları aşır İstanbul'a gitmek isteyen bir filoyu korkutmadığı da olmuştur. Topların hiçbirinde kundak yoktur; sadece büyük taşların ya da kare şeklinde ağaç parçalarının üstünde dururlar. Öyle ki, ilk atıştan sonra doldurmak ve yeniden hedefe doğrultmak için uzunca bir zaman harcamak gerekir. Bu zaman süresinde, bir gemiden, iyice doldurulmuş toparlarla açılan borda ateşi, geride sur bulunmayan, en fazla üç ayak genişliğindeki basit kale duvarının büyük bir bölümünü kolayca uçurabilir. Topların ve topçuların üstüne yıkılan duvar da bu şatoyu birdenbire zaptedilme tehlikesiyle karşı karşıya getirir. şatonun girişi kuzeydedir; güneyinde, limana yakın güzel bir caminin bulunduğu geniş bir yola açılır. Limandan, caminin kubbesi ile minaresi görülür.

Türklerin Anadolu Yeni Hisarı dedikleri bu şato ile Yenihisar Burnu arasında, kuzeydoğuda Yenihisar Köyü bulunur. Hemen Sigeion yoluna doğru sıralanmış sekiz yeldeğirmeninden başka ilginç bir şeye rastlanmaz. Türkiye'nin pek çok bölgesinde görülen bu değirmenler gibi, bunlar da sekiz kanatlıdır. Bu, kuşkusuz büyük değirmen taşlarını daha büyük bir güçle kırmılatmaya ve buğdayın sert kepek çıkaran ince kabuğunu iyice öğütmeye yarar ve kepek, ince bir tanecek haline gelir. Eleme sırasında, una bol miktarda kepek karıştığı için, Türklerin ekmeğinin bizimkinden daha esmer olduğunu sanıyorum.

Burada, Akhilleus ile bu burunda yatan birçok Yunanlı komutanı anmak ve ünlü Ilium'un dev kalıntılarının geniş bir tasvirini yapmak gerekir. Bölgedeki hüznün verici kalıntılar, Sigeion Burnu'ndan, hatta denizden ve Tenedos Adası'ndan bile görülür. Ama, daha önce birkaç seyyahın kenti tasvir etmesi nedeniyle ben, zaman içinde büyük Troya'nın tamamen harabe-ye döndüğünü söylemekle yetineceğim. Sütunların ve öteki mermer parçalarının önemli bir kısmı, İstanbul'un Hıristiyan ve Türk hükümdarlarınca kilise, cami, saray, hamam¹¹ ve diğer kamu binalarının inşasında kullanılmak üzere yerinden sökülüp götürülmüştür. Kalıntılar dikkatle incelendiğinde, Korinthos mimarisinin birçok güzel örneğine rastlanır. Roma egemenliğine girdikten sonra, Augustus gibi imparatorlar, yeni bir Troya kurmak üzere, buraya göçmenler göndermişlerdi. Bugünkü kalıntılar, aşağı yukarı kentin geçirdiği yangından sonraki döneme aittir. Ama, sonuçta ne olursa olsun, Lucanus'un altı yüzyılı aşkın bir süre önce söylediği dizeler geçerliliğini hâlâ korumaktadır:

*Jam sylvae steriles, et putres robore trunci
Assaraci pressere domos, et templa deorum
Jam lassa radice tenent, ac tota teguntur
Pergama dumetis¹².*

11) Metinde banyo diye geçmektedir.

12) Artık verimsiz ormanlar, çürümüş meşe gövdeleri; Assarakus'un evlerini kaplıyorlar; Ve tanrıların yorgun tapınaklarını kökleriyle kavıyorlar; Ve bütün Bergama çalılıklarla kaplanmış. (Assarakus; Tros'un oğlu).

Gerçekten de, eskiden bu görkemli kentin bulunduğu yer, artık çalılıklar ve görünüşe göre kentin en kalabalık kesimini oluşturan küçük tepenin yamacındaki yıkıntıları bürümüş böğürtlenlerle kaplıdır. Geçmişte burası Troya'nın limanıydı; kıyının kumla dolması sonucunda, şimdi denizle bağlantısı kesilmiş durumdadır. Kıyıdan Troya'ya, yaklaşık yarım fersah uzunluğunda, iki yanı çalılıklar ve yıkıntılarla dolu bir yoldan gidilir. Eğer bir seyyah, yolunun üstünde ya da bu büyük kentin Tenedos yıkıntıları arasında rastlayacağı mezarlardan birinde, ἐπιτομὴ χουσέκ, ἡ τὸ βιβλίον ἀρχαῖον Κικανιδῶν; *Compendium aureum seu volumen antiquorum Kicanidorum*¹³ başlıklı Yunanca bir elyazması kitap bulma mutluluğuna erişirse, bunu edebiyat dünyasına duyurmaktan büyük bir sevinç duyabilir; bunu onlara layık bir armağan gibi görmezse, satıp yol masraflarını fazlasıyla karşılayabilir. Çünkü, eski bir yazar, söz konusu eserin, kentin ilk kralı Kikanis'in kemikleriyle birlikte Troya'daki bir mezarda bulunduğu konusunda teminat vermektedir. Ama ben, böyle bir şey bulamadım, araştırmasını da benden daha şanslı seyyahlara bıraktım. Çeşitli zamanlarda bölgeye yaptığım dört gezide de, kentin eski gücünü ve görkemi ni yansıtabilecek bir kitabe ya da anıt kalmadığı düşüncesinden kaynaklanan büyük kederle, Troya'nın harabelerini asla görmedim. Yunanlı bir şairin,

Φοῦ, φοῦ τὸ κλεινὸν ἔρεισμα τῆς πρὶν ὀλβίας
Ἀσιάθιδος γῆς

13) Altın kitap yani eski Kikanis'in halkının kitabı.

*Heu, heu gloriosum fundamentatum prius ditissima
Asiaticae terrae*¹⁴

diye haykırışını hatırlayarak, bundan daima kaçındım.

Troya'ya hemen karşısında bulunan Tenedos'a uğradıktan sonra geçilir. Bu ada, şarabı iyi ve avlanmayı sevenlerin hoşlanacakları, tercihlerine elverişli ortamı bulabilecekleri bir yerdir. Bol miktarda av hayvanı, başta misket türü olmak üzere de leziz şarapları vardır. Limanı ise kayıkları, orta boy Türk gemilerini, balıkçı teknelerini ve hafif tonajlı araçları barındırabilir. Ama uzun yıllardan beri büyük gemiler için,

*Tantum sinus et statio malefida carinis*¹⁵

olarak bilinir. Buna rağmen, liman tüm Hellespontos'u, Propontis'i, Trakya Bosforu'nu denetim altında tutmak, Ege Adaları'nı çok daha kolayca korumak için iyi bir korunak, saldırı ve savunma noktası oluşturur.

Tenedos'ta bulunduğum sırada, adaya iki Fransız tartanı¹⁶ yanaştı. Kötü hava, İzmir'den İstanbul'a gitmek için bindiğim Türk gemisini yolundan alıkoymuştu. Tartanlar da, bizim gibi Tenedos'a yanaşıp demir atmak zorunda kaldılar. Limanda, aynı rotayı izlediğimiz için, hepimize karşı esen yıldızkarayelin yatışmasını beklerken, birkaç Fransız subayı ve tayfa karaya çıktı. Sanki buradan geçerken, nefis bir yemeğe ve leziz misket şarabına davet çıkartmış olan zamandan iyi-

14) Hey hey! Eskinin en zengin Asya topraklarının şanlı geçmişi.

15) Gemiler için güvensiz liman ve barınak.

16) Akdeniz'de kullanılan tek direkli küçük yelkenli.

ce yararlanmak istiyorlardı. Tayfalar, su ve diğer içeceklerle susuzluklarını giderirlerken, onlardan daha kibar davranan yazarlar, hekimler ve subaylar, İtalyanca bilen bir Ruma adanın en güzel şarabının nerede satıldığını sordular. O da konukları, Rum dostlarından birinin meyhanesine getirdi. Ben de oradaydım; aynı gemide yolculuk ettiğimiz ve özellikle, Tenedos'unki gibi güzeliyle karşılaştığında şarap içmek konusunda pek de titizlik göstermeyen genç bir Türk'le bana bir masa buldular. Doğulu tarzında bir ceket giymiştim ve sakalım da uzundu; ayrıca yoldaş yani yol arkadaşım İ Türkçe konuşuyordum. O nedenle, hemen yanımda oturan bu beş-altı kişilik Fransız grubundan kimse, yurttaşları olduğumu; dolayısıyla da konuşmalarını anladığımı kesinlikle düşünmüyordu. Hemen bizim gibi yiyip içmeye koyuldular. Masaya getirilen dört fıçı dolusu misket şarabını, gemilerine nasıl döneceklerini düşünmeden peşpeşe içiyorlardı. Bu arada, sözlerini birinin anlayabileceğini düşünmeden çeşitli konularda, özellikle de gerek Tenedos'ta gerekse tüm Ege Adaları'nda yaşayan Rum ve Türk kadınları hakkında ileri geri konuşmaya başladılar.

Ben hâlâ sessizliğimi koruyor ya da Türk arkadaşım İ konuşuyordum. Sonunda, şarabın etkisiyle açılan çeneleri dinlemekten bıkarak söze karıştım. Buralı taklidi yaparak, güzel bir Fransızca ile, yaklaşık bir yıl önce geri dönen Mustafa Ağa'nın maiyetinde Fransa'da kaldığımı ve sözlerine çok öfkeli olduğumu söyledim: "Gerçekte baylar" dedim, "sizin gibi küstahlıkta ve tedbirsizlikte bu denli ileri gitmek ve buraya kadar kadınlarımızın namusuna hakarete gelmek için, ancak

çok içki içmek ve Fransız olmak gerekir. Biliniz ki, onlar sağduyuya ve geleneğe sizinkilerden çok daha fazla bağlıdırlar. Ancak suç bakımından hayli mutsuz sayılırlar. İmparatorluğun her yerinde geçerli olan ve cezası idama kadar varan kesin emirler, onların yaşantılarını kısıtlamıştır. Ender olarak sokağa çıkarlar; toplantılarda ve halkın arasında hemen hiç görülmezler. Bazen birkaç kadının camiye ya da kiliseye gittiği olursa da, yüzleri peçeyle örtülüdür; erkeklerle konuşmaya çekinirler. Ama sizin hanımlarınız, erkek arkadaşlarıyla tek başlarına rahatça gezebilirler. Hatta, yolda karşılarına çıkan beylerin iltifatlarını çekinmeden kabulde sakınca görmezler. Şu halde, bir daha böylesine hassas bir konu hakkında hüküm verirken biraz saygılı olun. Suçunuzu bağışlıyorsam, bunun nedeni Haşmetmeabların görevlilerinden biri olarak ülkenize yaptığım yolculukta ulusunuza duyduğum yakınlıktır. Sizi, haklı bir çıkışla şarabın yol açtığı yalnılgıdan dönmeye davet ediyorum. Kaba taşkınlıklarınızı düzelterceğinizi, yeterince ciddiyetle incelemediğiniz bir gerçeği bu şekilde öğrenmekten rahatsızlık duyacağınızı çok iyi biliyorum."

Sanırım ki, bu insanlar kadar şaşıran kimse asla görülmemiştir. İltikleri nefis misket şarabından cesaret almasalardı içlerine saldıgım hakaret korkusu hemen gemilerine çekilmelerine neden olurdu. Ama, uzunca bir süre kararsızlık içinde bocalamalarını izledikten ve hakkımda bir sürü şey düşünmelerinin tadını çıkardıktan sonra, kadehimi Fransa kralının şerefine kaldırdım. Onlar gibi Fransız olduğumu; Tenedos'a yalnızca uğradığımı; Türk gibi giyinmenin, bazen tek başıma

yaptığım yolculuklarda kolaylık sağladığını anlattım. Bu açıklamalardan sonra, yaklaşık üç chopin¹⁷ tutan bir okka şarap getirttik. Fransızların ve yolcuların sağlığına içtikten sonra da gemilerimize döndük.

Ertesi gece rüzgâr değişti, şafakta demir alıp Tenedos'tan ayrıldık. Adanın uzun uzadıya tasvirini yapmayacağım; bu cilt için zaten kalabalık olan levha sayısını daha da artırmamak için, ileride göreceğiniz levhada Tenedos'a yer veremedim. Tenedos'u geride bıraktıktan sonra, Yeni Avrupa ve Asya şatolarının arasında konumlanan Sigeion Burnu'nu geçtik. Asya şatosu yeterince anlatıldığından, şimdi diğerini tasvir edeceğim. Türklerin Rumeli Yeni Hisarı diye adlandırdıkları yeni Avrupa şatosu, Asya yakasındakiyle aynı zamanda ve bugün hüküm sürmekte olan yirmi üçüncü¹⁸ Türk sultanı Avcı Mehmed tarafından inşa ettirildi. Bu büyük Sultan, yabancı devletlerin saldırılarının başarısız kalmasını, Propontis'e girişi engelleyen ve dolayısıyla da İstanbul'u ele geçmez kılan Dardanelles'in avantajlı konumuna bağlamıştı. Kendisinden önceki hükümdarlar gibi, o da başkentin kapısı olan boğazın, Türklerin son derece sağlam olduğunu düşündükleri bu iki şato tarafından korunduğuna ve savunulduğuna inanmıştı.

Ancak, 1656'da ve izleyen yıllarda¹⁹, gözüpek bir kaptanın böyle kalelerden korkmadığını; bir yılı biraz aşkın bir süre içinde, iki kez, bu güvenilir şatoların Osmanlı donanmasının uğradığı bozgunu seyret-

17) 5 desilitreden biraz daha az gelen eski bir Fransız sıvı ölçü birimi.

18) Aslında yirmi birinci Osmanlı hükümdarı.

19) Osmanlı-Venedik savaşları kastediliyor.

mek için bir amfiteatr işlevi yaptığını; burçlarıyla nasıl savaştıklarını; yardıma koşan donanmanın açtığı top ateşinin, Venediklilere bir talim atışı gibi geldiğini ve amaçlarına ulaşmalarını engelleyemediğini gördü. Benzeri bir başka zarardan kaygılanan Sultan Avcı Mehmed, Hellespontos'ta, şeklini ve konumunu ilerideki resimde belirttiğim bu iki yeni şatoyu inşa ettirdi. şatoların tasvirine geçmeden önce, Hıristiyan donanmasına başarı, Müslümanlara²⁰ ise yenilgi getiren bu iki savaşın seyrini, okuyucuya birkaç kelimeyle hatırlatmak ya da açıklamak istiyorum. Ayrıca beni sevgileriyle onurlandıran ve birlikte uzun yolculuklar yaptığımız iki ünlü kişiye duyduğum özel bir gönül borcu nedeniyle, olup bitenleri anlatmak konusunda kendimi yükümlü hissediyorum. Bu kişiler, her zaman parlak başarılar kazanmış ve bugün de kahramanlıklarıyla atalarını izleyen çok eski ve soylu Bembo ailesinin iki mensubu, Venedikli Seigneur Marco ile Seigneur Ambrosio Bembo'dur.

Anılan Venedikli soyluların ilki, bu seferde Venedik Cumhuriyeti Kadırgaları Komutanı olarak bulunuyordu. İkincisi ise on sekiz yaşındaki yeğeniydi. Bu genç soylu, Cumhuriyet yasalarının barışta kendisine henüz önemli görevler veremediğini görerek, Venedik'teki keyifli yaşamı bırakıp, güç işlerde deneyim kazanmak üzere beş-altı yıllığına Doğu'ya gitmişti. Amacı, ülkesine dönüşte Senato'nun, önceden yaptığı gibi, yeteneğine uygun görevler vermesiydi. Onunla, Hindistan dönüşünde İsfahan'da karşılaştım. Bana,

20) Metinde Muhammedi olarak geçmektedir.

Avrupa'ya kendisiyle birlikte dönmemi teklif etti. Sonra, görevli olarak Suriye'ye gönderilen amcası Seigneur Marco Bembo'nun yanına gittik. Venedik'e ulaştığımızda, Bembo Sarayı'nda bana, Dardanelles seferinin tüm evrelerini ayrıntılı olarak sunan büyük bir tablo gösterildi. Savaşları, sefere katılan bu iki seigneurden dinledim.

Kandiye'deki savaşın bütün şiddetiyle sürdüğü bir sırada, Venedik Cumhuriyeti Donanma Komutanı Marcello Morosini ve Kadirgalar Komutanı Marco Bembo ile Malta'nın yedi kadirgasını yöneten Başrahip Monsieur de la Rochelle; altmış kadirga, otuz büyük gemi, kırk beş kalyon, sekiz mavna ve birçok hafif gemiden oluşan Osmanlı donanmasının Kandiye Ordugâhı'nı desteklemek üzere İstanbul'dan çıkmaya hazırlandığını öğrenmişlerdi. Filolarının, sadece otuz beş kadirga, yirmi sekiz yüksek bordalı gemi, yedi çektiri ve birkaç küçük tekneden oluşmasına rağmen, Osmanlıların geçişini engellemek için Dardanelles'e hareket ettiler. Buraya gelişlerini haber alan ve yola çıkmaya cesaret edemeyip Galipoli'de demirleyen Osmanlı donanmasını beklemeye başladılar. O sırada, Venedik donanmasının kendisininkinden çok daha az sayıda gemiden ve insandan oluştuğunu öğrenen Kaptan Paşa ise, uzun süre şatolarda alıkonmaktan sıkıldı; sonunda demir alıp boğazdan çıkmaya, rüzgârdan ve akıntıdan yararlanarak Venediklilere saldırmaya karar verdi.

Osmanlı donanması, daha Dardanelles toplarının menzilinden çıkmadan, Venedikliler, uzun bir bekleyişin verdiği sabırsızlıkla Galipoli'ye doğru yelken açtı-

lar ve cesur komutanlarının akılcı idaresi altında Osmanlılara saldırdılar. Gün boyunca şiddetli çatışmalar oldu; kendilerinden daha çok gemiye sahip Osmanlı donanmasına karşı büyük başarı kazandılar. Sadece on dört Osmanlı gemisi kurtulabildi; onlar da, genel bir kayıptan kaçınmak için, olabildiğince hızlı bir şekilde eski şatoların limanlarına çekilmek üzere tüm forsalarını kullanmışlardı. Öteki gemilerin bir kısmı zaptedildi, bir kısmı da burçlarının önünde sulara gömüldü. Ancak, kaçan Osmanlıları izlemeye kararlı ve atak komutan Marcello Morosini, burada bir gülle isabeti alarak, yaklaşık üç yüz adamıyla birlikte yaşamını yitirdi. Ama Amiral Marco Bembo, her zamanki ihtiyatlı ve geçerli taktiği sayesinde, Venedik donanmasının Morosini'nin kaybıyla gölgelenen başarısının intikamını Tenedos ile almak üzere adaya yöneldi. Gerek Bembo gerekse ölen komutanın yerine seçilen Lazzaro Mocenigo, Dardanelles'i elde tutmak ve tüm Ege Adaları'na egemen olmakta Tenedos'un taşıdığı önemi biliyorlardı. Adayı hemen kuşatma altına aldılar ve on dördüncü günün sonunda ele geçirdiler. Sonra da düşmanlarınca, adadan zaptettikleri kadar kolayca sökülüp atılmamak için tahkimata girişip yeterince erzak depoladılar.

Bu, görkemli kulelere meydan okumanın ilk örneği değildir. Venedik tarihini okuyanlar ya da Kandiye Savaşı'nı hatırlayanlar, Hristiyan donanmasının, Türk gemilerindeki uzun topların ateşi altında bile Osmanlı donanmasını şatoların önünde bozguna uğratarak, bu kuleleri kaç defa zaptettiğini bilirler. Yiğit bir kapitan, gemi sayısı çok daha az olsa da, bunlardan ve denizde karşılaşılaacağı donanmadan hiç korkmadan bu işi

başarabilir. Türklerle Akdeniz'de verilen böyle savaşların pek çok örneği vardır. Bunlar arasında, 1654'te Amiral Delfino'nun verdiği savaş defalarca anlatılabilir. Bu gözüpek soylunun kardeşi Eminentissime²¹ Kardinal Delfino'ya duyduğum minnettarlık, beni okuyucunun hafızasını tazelemeye zorluyor.

Venedik donanmasının bu ünlü komutanı, bir gece şiddetli bir fırtına yüzünden dört gemisiyle birlikte filosundan ayrı düşmüştü. Ertesi sabah, otuz dört büyük gemi, on dört Berberi gemisi, iki korsan gemisi, kırk kadirga ile altı çektiriden oluşan Osmanlı donanmasıyla karşılaştı ve bir anda gemiler tarafından kuşatıldı. Gemi, insan ve güç bakımından ortaya çıkan bu büyük eşitsizlik, cesur komutanın, düşman eline düşmek yerine yılmadan savaşmasına yol açtı. şaşırtıcı olan, küçük filosunu kazanmak ya da ölmek yolunda yürekendirerek cesaretle savunmaya geçmesiydi. Hatta, Sessa dükü Seigneur Gian Battista'nın, öteki kaptanlarla adamlarının yardımına koştu. Türklerin birçok gemisini ve kadirgasını sulara gömdü, dört bini aşkın denizcisini öldürdü, sultana dersini verip sancaklarını indirdi. Sonra da çok az bir insan kaybıyla, dört gemisini aldı ve düşmanın arasından sıyrılıp çıktı.

Ünlü korsan George Marie de, kuşkusuz birlikte seyrettiği öteki iki gemiden yardım alsaydı elinden geleni yapabilirdi. Ama onu, ölene dek tek başına savaşmak üzere terk edip gittiler. Böylece, kendisini yardımsız savunmanın, hem de büyük bir Osmanlı donanma-

21) Kardinallere verilen "Eminence" sanından türetilmiş "pek yüksek" anlamında bir niteleme.

sına tek başına yenilmenin onurunu hak etti. Bir başka Venedikli korsan ise, birkaç yıl önce Khios kanalında baskına uğramış; Müslüman donanmasının tüm çabalarına karşın tek başına direnerek, bir cesaret örneği daha vermişti. Beş-altı saat süren bir çarpışmanın ardından, Osmanlı donanmasını büyük zarara uğratarak savaştan galibiyetle çıkmıştı. Ancak, artık Türk gemileri ne kadar kalabalık olsa da Akdeniz’de sıradan karşılanan sayısız başarı üstünde durmayıp Hellespontos hisarlarının tasvirine döneceğim. Böylece, öteki askeri güçlerinin de neden zayıf olduğu hususu kolayca anlaşılabilir.

Seigneur Bembo ile Seigneur Mocenigo’nun cesur seferlerinden sonra inşa edilen iki yeni şato, gözüpek bir kaptan üstünde caydırıcı bir etki gösteremez. Birbirlerinden yaklaşık beş çeyrek fersah uzaklıkta konumlanırlar. Bir gemi, sadece birkaç menzil dışı, isabetsiz top atışıyla aradan geçip gidebilir. Her ikisi de tepelerden yönetilir; ama, bu durum Avrupa’dakininde daha büyük bir önem kazanır. Avrupa şatosu Yunanistan Burnu’na yakın bir yerde konumlanır. Son derece düzensiz bir plana sahiptir. Çevresinde, ağaya ve subaylara ait birkaç ev ile bir cami vardır. Çoğu, meydana yüksek bir kısmına inşa edildiğinden, öteki binalarla caminin kubbesi ve minaresi dışarıdan görülür. Buradan, geniş basamaklarla su hizasındaki mazgal deliklerine inilir. şatonun civarında, hiçbir özellik taşımayan küçük bir köy ve kaleye su getiren birkaç yeraltı kanalını havalandırmak üzere açılmış delikleri destekleyen beş büyük duvarayağı vardır.

Kapı işlevi gören bu yeni şatoları biraz geçtikten

sonra, Hellespontos ya da Sanctus Georgius'un Kolu diye anılan deniz yoluna girilir. Hiçbir yer, burası kalar yaşadığı savaşlarla ün kazanmamıştır. Her çağda önemli olaylara sahne olmuştur. Yunan, Latin ve modern dönem tarihleri hakkında biraz bilgisi olanlar, bu yörede geçenleri hatırlarlar. Gerçekten de, kıyıların birbirine en yakın olduğu bölgede, Avrupa ve Asya'yı bir tek bakışla görebilmek çok hoştur. Sanki, aynı fatihin egemenliğinde birleşmek için kucaklaşmak istedikleri ya da sadece ona geçit vermek ve cesur fetihlerini kolaylaştırmak için ayrıldıkları söylenebilir.

Tasvirini yaptığımız yeni şatolardan eski şatolara kadar, bugün kayda değer bir şey yoktur. İlkçağ'da burada kurulmuş birkaç kentin ya da köyün adını ancak kitaplardan öğrenebiliyoruz. Bölgede yaşayan Rumlar gibi Türkler de derin bir bilgisizlik içindedirler; sözgelimi, zavallı Helle'nin mezarının nerede olduğunu bilmezler. Oysaki o, erkek kardeşi Phriksos ile birlikte Altın Postlu Koç'un sırtında Kolkhis'e kaçmak için bu boğazdan geçerken denize düşüp boğulmuş ve geçide adını vermişti. Ne Homeros'un kutsal sanıyla andığı Arisbe kentini, ne de cesur Aiakos'un gömüldüğü Aiantion Burnu'nu ve kasabasını bilirler. Muhtemelen, şimdi Yeni Asya şatosu'nun kurulduğu yüksek burunda ya da Ksanthos ile Simois deltasının bulunduğu dil üstündeydi. Gerek denizden, gerekse karadan, yol üstünde bu türden bir kalıntıya rastlanmaz. Daha sonra da, Türklerin *Boğaz Hisarı* dedikleri eski şatolara ulaşılır.

Anadolu Eski Hisarı diye anılan Asya'daki eski şato, köşelerde birer kuleyle sağlamlaştırılmış kare bir pla-

na sahiptir. Deniz kıyısındaki kuleler kare, ötekiler ise yuvarlaktır. şatonun ortasında büyük, kare şeklinde bir kule ya da donjon²² vardır; üstündeki platforma birkaç top yerleştirilmiştir. 1657'de Türk donanmasını ikinci kez bozguna uğrattığı sırada, Lazzaro Mocenigo, yaşamını bu kuleden açılan bir ateş sonucunda yitirmişti. O, daha önce toplarına meydan okuduğu bu şatolara rağmen, boğazdan geçip İstanbul'u ateşe vermeye hazırlanıyordu. Ama, bu şanssız darbe hem hayatını sona erdirmiş, hem de onu cesur bir girişimden alıkoymuştu. Bu şatonun arkasında, yaklaşık üç bin kişinin yaşadığı büyük bir köy vardır. Halkın çok az bir kısmını Hristiyanlar, geri kalanını ise Yahudilerle Türkler oluşturur. Bulunduğu bölge, sadece geçiş bakımından önemlidir. Toplarının çoğu, aynı yeni şatolardakiler gibi sipersiz ve su hizasına yerleştirilmiştir. Yirmi sekiz tane top vardır. Bunlardan birçoğunun menzili, en küçük çaplısı altmış livre²³ gelen taş güllerin ağırlığına rağmen karşı kıyıya kadar erişir; çünkü, bu şatoları ayıran mesafe yarım fersahı aşmaz.

Türklerin *Rumeli Eski Hisarı* dedikleri Avrupa şatosu da çok plansız ve Asya'dakinden çok daha dayanıksızdır. Aynı zamanda komuta merkezi olan bir tepenin yamacında kurulmuştur. Yürek şeklini andıran bir planda, birbiriyle ilişkili üç büyük kuleden oluşur. Kulelerin etrafı bir duvar ve birkaç alçak kuleyle çevrilmiştir. Duvarın uç kısmı koya kadar iner; burada, Asya şatosu'ndakilerle aynı çapta ve menzilde, su hizasına yerleştirilmiş otuz top bulunur. Ateşlendiği sırada,

22) Kale mimarisinde, ana yapıya bitişik ya da ayrı inşa edilen büyük kule.

23) Yarım kilograma karşılık gelen bir Fransız ağırlık birimi.

güllelerin karşı kaleye zarar vermemesi için, toplar eğik durumda tutulmaktadır.

Kimileri, şatolarla civarlarındaki iki köyün, eski Sestos ile Abydos kentlerinin yıkıntıları üstünde bulunduğunu düşünürler. Kimileri de bunu kuşkuyla karşılarlar. Birkaç meraklı seyyah, inandırıcılıktan uzak birtakım kanıtlar bulup ortaya çıkartmışlarsa da, bölgeden dört kez geçmeme rağmen, kesin bir şeye rastlamadığımdan, ben belirsiz konuları bir yana bırakıyorum.

Türkiye'ye giden Fransızlar ya da Avrupalılar, bu iki şatoya Dardanelles derler. Zeus'un, Atlas'ın kızı Elektra'dan olan oğlu Dardanos, bölgede, çevresinin de aynı adla anıldığı Dardania kentini kurarak, bu ülkenin ilk kralı olmuştu. Vergilius ise, kentin, Dardanos'un torunu yakışıklı Ganymedes'in babası Tros'un adını verdiği Troya ile aynı yer olduğunu, çevresine de Troas dendiğini ileri sürer. Ancak, bazı yazarlar eski Dardania'nın Hellespontos'ta Dardanelles'in bulunduğu yer dolaylarında kurulduğunu; adını hep koruduğunu; yenisinin ise Ksanthos ya da Skamandros'ta inşa edildiğini; adının önce Troya, sonra da Ilion yapıldığını savunurlar. Ne olursa olsun, eski Dardania'nın gibi bugünkü Dardanelles ahalisi de iyi bir üne sahip değildir. Bunlar, Columella'nın şu sözlerle belirttiğine göre büyücü geçinirler:

*At si nulla valet medicina repellere pestem,
Dardaniae veniant artes*²⁴.

24) Hiçbir hekim salgını uzaklaştıramazsa, Dardanalılar bunu kendi yöntemleriyle yaparlar.

şu söz ise, maddiyattan başka bir şeyle ilgilenmeyen insanlar için bir başka şairin duygularını dile getirir:

*Dardanius merces divendit carius emptas*²⁵.

Bugün, hâlâ bu şatolarda yaşayan Striglais diye adlandırılan ihtiyar cadılara, Yunanistan'da da rastlanır. Bunlar, çocukluklarından beri kötülüğün her türüyle donanmışlardır. Aşklarını satacak yaşı geçtiklerinde, yalandan metresi olmakla övündükleri insanların aşkını ya da kinini doyuracak şeyleri satarlar. Büyünün her çeşidinden yararlanırlar. *Philtra* denilenler sevda, *Ektbra* nefret, *Vaskarmias* ya da *Phtarmiais* adını alanlar ise öteki büyüleri yaparlar. Bu ihtiyar cadalozlar, yapmak istedikleri kötülüğe göre çeşitli yollar izlerler. Subaşı tarafından yakalanmak korkusuyla, sadece geceleri ve gizlilik içinde çalışırlar. Büyüyü, kurala göre denizin dibine atmak için iri bir taşla birlikte bir keseye bağlarlar. Aşağıda, böyle bir olaya maruz kalan birinin anlattıklarını aktaracağım.

Bu Kirke takımından kadınlar, yoldan geçerken kendilerine söven birinden intikam almak üzere, gece yarısı yataktan kalkarlarmış. Üç çakıl taşı alarak, bunlara yarım saat boyunca, çıraklarından başka hiç kimseye öğretmedikleri birkaç söz mırıldanmış. Daha sonra, taşları ateşe koyup kızdırırlarmış. Ardından, Yunan metropolitlerinin *Trikirion*'unu taklit ederek, bir sacayağın her bir ayağının üstüne diktikleri küçük mumları birer birer bu taşlarla yakarlarmış.

25) Dardaniyalı tüccar aldığından daha pahalya satar.

Sonra sacayağı ters çevirirler; soğumuş taşları alarak büyülemek istedikleri kişinin oturduğu sokağa gitmek üzere evden çıkarlarmış. İlk *Tristraton* ya da üç yol ağzına geldiklerinde, taşların her birini farklı bir sokağa fırlatırlar ve söyledikleri sözlerle büyülerinin istedikleri kötülüğü yapacağına inanırlarmış. Büyüyü, hem çözmek hem de yapmak için, akıllı başında birinin asla inanmayacağı ve burada anlatmaya değmeyecek başka yöntemler de kullanırlarmış.

Bu şatoların kasabalarında yaşayan tüccarların çoğu, özellikle de Yahudiler, alım-satım işlerinden oldukça iyi kazanç sağlarlar. Boğazdan geçen Hristiyan ya da Türk gemilerinin mallarını çok düşük bir fiyata alırlar. Sonra, ya orada kârıyla elden çıkarırlar ya da iç kesimlerdeki kentlerde, köylerde satarlar. Zaten, dünyadaki tüccarların hiçbiri, yüksek kârla mal satma fırsatını asla kaçırmaz. Kastor gibi yapan Dardanelles ahalisiyle ilgili daha fazla bir şey söylemeyeceğim. Martialis, onun yaşamını ve işini şu dizeyle anlatır:

*Omnia Castor emit; sic fiet ut omnia vendat*²⁶.

Bu şatolara denizden yanaşanların birkaç top atışıyla selam vermek zorunda olduğu hakkında okuyucuya bilgi vermeyi az daha unutuyordum. İstanbul'a yaptığım üç yolculukta da, hemen hemen Rouen-Paris arasında çalışan büyük gemilerin benzeri Türk teknelerinde bulundum. Bunlarda iki-üç basit çakalozdan başka silah yoktur ve ateşlendiğinde ise, ne yeni ne de

26) Her şeyi Kastor satın alır; her şeyi kendisi satmaya çalışır.

eski şatolardan cevap verildiği görülmüştür. Aşağıda, başka bir kez silahlı bir gemiyle geçtiğim zamanki gözlemlerimi anlatacağım.

Bir ticaret gemisi şatoların önünden geçerken, en az üç, beş ya da yedi top atışıyla selam vermek zorundadır. Ancak, savaş durumu söz konusu ise, yedi, dokuz ya da on bir atış yapar. şatoların topları da, onu bir, üç ya da beş atışla cevaplar. Gemi, bu kez üç, beş ya da yedi atışla teşekkürlerini bildirir ve sonra, İstanbul'a gidiyorsa yoluna devam eder. Ancak, boğazdan çıkış durumunda ticaret, bazen de savaş gemileri, dışarı çıkmadan önce, burada en az üç gün kalmak zorundadır. Bu konuda duyduğum bir olayı, neredeyse anlatmadan geçiyordum.

1669'da Fransa'ya giden Mustafa Ağa, görevi bitince kral tarafından silahlı dört savaş gemisiyle İstanbul'a gönderilmişti. Yolcular arasında, Monsieur de Nointel'in yerine Osmanlı Devleti nezdinde elçilik görevini yürütecek olan Monsieur de La Haye-Vantellet de bulunuyordu. Monsieur d'Aplemont'un komutasındaki dört gemi, İstanbul'da altı hafta kaldı. O süre içinde, elçilerden biri padişahın huzuruna kabule, öteki de yola çıkmaya hazırlanıyordu. Bu arada kaptanlar, bir miktar zavallı köleye, özgürlüklerini vererek sevin-dirme fırsatını da buldular. Serbest bırakılanlar buna çok memnun oldular. Ancak, büyük bir kalabalık, kaymakama²⁷ ya da İstanbul valisine giderek efendisini şikâyet etti. Ama, bunların büyük bir kısmı önemsiz kişilerdi ve sadece birkaç burjuva tüccar vb. gibilerinin

27) Sadaret kaymakamı.

köleleriydi. Kaymakam şikâyetçilere, sınırı aşmaksızın yumuşak cevaplar vermekle yetindi, Çünkü, Monsieur d'Aplemont'un bir zamanlar, istediği yapılmadığı takdirde bir tek gemiyle Saray'ı ve kenti ateşe verme tehdidinde bulunduğunu; üstelik şimdi dört savaş gemisi varken, bordasında kralın koruması altında, gemisine kabul ettiği köleleri geri verecek biri olmadığını çok iyi biliyordu. Öte yandan vali, Monsieur Beaujeu'nün kaçışından sorumlu tutulmasaydı, bu olayı asla anlatmayacak, hatta olaydan habersiz görünecekti.

Ünlü Malta şövalyesi Monsieur Beaujeu, padişahın tutsağı olarak Yedikule şatosu'nda yıllarca kalmaktan bıkmıştı. Oradan ustaca çıkmaya ve tasarısını gerçekleştirmek için bu gemilerin gelişinden yararlanmaya karar verdi. Monsieur d'Aplemont'dan yardım sözü aldı. Bir gece, kimseye görünmeden zindandan kaçtı. Ancak, erken davranmıştı; kendisini alacak şalopa henüz ortada yoktu. Yakalanma korkusu ve peşine düşen birkaç köpek yüzünden denize girdi, ama tehlike sürüyordu. Oradan geçen bir kayıktan aldığı kürek darbesiyle suya dalmak zorunda kaldı. Kayıktaki Türkler, onu kaçtığı hayvanlardan biri sanmasaydı, olay ortaya çıkacaktı. Sonunda şalopa geldi ve şövalyeyi gemiye götürdü.

Yedikule Ağası, tutsağın kaçtığını ertesi sabah öğrendi. Durumu hemen, Seigneur Beaujeu teslim edilecek, kralın gemilerine geçiş izni vermemeleri için Dardanelles'e haber göndermesi gereken kaymakama bildirdi. Haberci de, hemen hemen gemilerle aynı zamanda yola çıktı. Eski şatolar, gemilerin boğaza girdi-

ğini fark eder etmez filomuzun selamını beklemediler ve bir kıyıdan ötekine giden birkaç gülle attılar.

Bu, bizimkilere, su üstünde kalmak istiyorlarsa, boğazdan çıkmaya asla yeltenmemelerini belirten bir işaretti. Hemen demir attılar. Ama gemilerden biri demir tarıyordu; rüzgâr ve akıntı nedeniyle sürüklenip batma tehlikesine girmişti. Belki ötekiler savaşı-bilirlerdi, ancak savaş düzenine geçebilecek durumda değillerdi. Monsieur d'Aplemont, genellikle Asya kesiminde bulunan kale ağasına, gemilerimizi bu şekilde selamlama nezaketinin (!) nedenini öğrenmek üzere birini gönderdi. Ağa, padişahın tutsağı Monsieur Beaujeu ile birçoğunu kaçırdıkları yaklaşık üç yüz tutsağı teslim etmezlerse, İstanbul'dan çıkan ticari gemilere uygulandığı gibi, olağan bir yoklama yapmadan geçiş izni vermeme emri aldığını söyledi. Monsieur d'Aplemont ise, sözcüsü kanalıyla filosunda tutsak bulunmadığını; herkesin özgür olduğunu; eğer, kralın gemilerini yoklamaya gelme cüretini gösterirse, kendisini şatoların burcundaki bir direğe astıracağını bildirdi. Sonra da, onunkiyle birlikte Edirne'ye gönderilen haberci, bu doğrultuda bir emirle döneceğine göre, geçiş izni için kaygılanmamasını; ona, kendi şatolarında saldıracağı zaman, karşılamaya rahatça hazırlanmak üzere, hareketten iki gün önce haber vereceğini belirtti. Böylece, Fransız toplarının ateşiyle kendi toplarına nasıl meydan okunduğunu ve tarandığını görmeye daha iyi hazırlanabilirdi.

Bu, Monsieur d'Aplemont'un bulunduğu konumda son derece cesur bir cevaptı. Ancak ben, dediğini ya-

pacağına inanıyorum. Çünkü, Edirne'ye yollanan habercileri beklerken, adamlarını saldırı ve savunmaya hazırlamıştı. Ama, Noel arifesine rastlayan on üçüncü günde, haberciler Edirne'den döndüler. Padişah, kale ağasına, Fransız gemilerinin içindekilerle birlikte serbest bırakılmasını emrediyordu. Ayrıca bizimkiler; ardıllarına, özellikle Monsieur Beaujeu gibi seçkin kişileri daha iyi korumayı öğretmek üzere, İstanbul kaymakamına Yedikule ağasının başını kestirme emri yolladığı konusunda teminat veriyordu.

Bu emirlerin tümü hemen yerine getirildi. Gemiler, Noel'de, günün gereği olarak gece yarısı ve sabah üç missa²⁸ okunduktan sonra demir aldılar. Yedikule ağasının başı da birkaç gün içinde kesildi.

Olay, Kserkses'in Yunanistan'a geçme planını engelleyen yüksek dalgalar karşısında öfkeye kapılıp, meydan okumak amacıyla denizi kırbaçlattığı yerde gerçekleşti. Boğazın en dar yeri olan bu bölgede, gemilerini yan yana dizerek bir köprü oluşturmuştu. Ama Petrarca'nın dediğine göre,

*Fece gemere sotto il ponte il mare*²⁹.

Ancak, yine aynı yerde, kızgın deniz bu aşağılanmanın intikamını kısa sürede aldı. Bir kış fırtınasıyla bu köprünün zincirlerini kopardı; bütün gemileri önüne katıp sürükledikten sonra paramparça etti. Kserk-

28) Katolik Kilisesi'nde İsa'nın çarmıha gerilerek kurban edilişini anmak amacıyla düzenlenen Missa ayininde okunan dini şarkı.

29) Köprünün altındaki denizi inletiyor.

ses'in geçiş güvenliğini yok ederek, bu yüce kralı kaçmak ve dalgaların oraya buraya savurduğu bir balıkçı kayığında Abydos'a gitmek için saklanmak zorunda bıraktı. Geçmişin aşırı kibirli hükümdarı, bu kayığı bulmaktan büyük mutluluk duymuştu. Çünkü, onun sayesinde hayatını kurtarabildi ve ordusunun sonunu hazırlayan bu boğazdan kaçabildi. Uğradığı bozgun Thermopylai'dekinden çok daha büyük oldu. Hellespontos tüm gemilerini yuttu; sanki, ona böyle bir doğayla saldırmak için dağları aşırılmış, onu buralara kadar sürüklemişti. Neyse ki, ülkesine dönmek için, ölmesini ya da zincire vurulmasını önleyen bu kayığı bulabilmişti. O ki, denize pranga vurmakla, ırmakları kuruttuktan sonra aşılabılır kılmakla övünürdü.

Sestos ile Abydos arasında biraz fazla takılıp kaldığım söylenebilir. Ancak bunun nedeni, okuyucuya o bölgede olup bitenlerin bazılarını hatırlatmak, sözgeçimi Leandros'un karayazısını anlatmak isteğidir. Son görüşmelerinden beri, sevgilisi Hera'yla buluşmak için duyduğu arzu, her zamanki yolunu şaşıarak burada boğulmasına neden olmuştu. Bilinenlere yeni bir şey katmamakla birlikte, aynı yerleri bir kez daha anlatmaktan ve geçmişten söz etmekten duyduğum keyif, kuşkusuz konudan ayrılmamı bağışlayacaktır. Burası, özellikle efemine ve iftiracı insanların ülkesi olmakla ünlendiğinden, *Abydum ne temere naviges*³⁰ diyen eski bir atasözünü hatırladığım ve bu kitaba, sansürsüz geçirecek bir şeyler bulamadığım için beni eleştirebilirsiniz. Sonuç olarak, Dardanelles'den ötürü artık tanınan

30) Abydos'dan korkmadan geçemezsin.

Sestos ve Abydos'u geride bırakıp, yakındaki Lampsakos'a doğru yoluma devam edeceğim.

Menedemos'un sakini olduğu bu kentin kökeni ve geçmişi hakkında okuyucunun hafızasını tazelemek amacıyla; keşke, bize eski haliyle karşılaştırma ve bu kitapta, eleştirilerin haksızlığını ortaya koyma onuru veren yeni bir bilgi verebilseydim. Ne yazık ki, Kserkses'in egemenliğine girdikten sonra, ordunun şarap ihtiyacını karşılaması için, ganimet olarak Themistokles'e verilen kente benzemediğini söylemekle yetineceğim. Şimdi, geçmişinden hiçbir iz kalmamış yoksul bir kasabadır. Çevresindeki tepelerde hâlâ birkaç bağ vardır. Üzümü ve şarabı çok lezzetlidir; ama pek az miktarda üretilir. Yine Kserkses tarafından Themistokles'e verilen Lydia'nın merkezi Magnesia ise daha iyi korunmuştur. Bugün de büyük, güzel ve zengin bir ticaret merkezidir; aynı statüdeki Ionia kenti Myous da benzer özelliklere sahipti; hem efendilerin hem de hizmetçilerin sofrasında et bulunurdu. Ama çok uzun bir zaman önce tamamen yıkılıp gitti.

Lampsakos'un karşısında, sol yakada Caligula'nın kenti, Caligulaepolis bulunur. Adı, zaman içinde değişime uğrayarak Galipoli olmuştur. Burası büyük bir kenttir; geniş ve gemilerin yanaşmasına elverişli bir limanı vardır. Kent, kıyı boyunca uzandığından denizden kolayca seçilir. Türk İmparatorluğu'nun birçok kıyı kenti gibi, Galipoli'de de Hristiyanlar, Yahudiler ve Türkler iç içe yaşarlar. Kentte birçok kilise, sinagog ve cami vardır. Halkın geçimi ticarete ve el sanatlarına dayanır. Doğu'nun öteki limanlarında

olduğu gibi Galipoli'de de ipek, yün, pamuk, meyve, zeytinyağı ve şarap ticaretiyle uğraşılır.

Hellespontos'tan çıkmadan önce, denizcilere bu tehlikeli boğazdan geçiş koşullarını anlatmak istiyorum. Boğaza girişte, ilk olarak kuzey ve yaklaşık bir fersah boyunca çeyrek kuzeye kırıp, Simois'in deltası üstündeki sığ dile kadar doğu yönünde gitmek gerekir. Batıya uzanmış geniş kum yığıntısı nedeniyle, çayın ağız kısmına çok dikkat etmelidir. Ardından rota, kuzeye, sonra Galipoli'ye kadar yaklaşık sekiz fersah boyunca, çeyrek kuzeydoğu yapıp doğuya yönelir,

Galipoli'nin batısında geniş bir körfez vardır; kuzey rüzgârlarına karşı buraya sığınılabilir. Derinliği yirmi beş kulaçtır; ancak bu doğal korunağa girerken, Galipoli'nin güneyindeki kıyıya çok yaklaşmamak gerekir. Bu kesimde, sualtında, görünmeyen kum yığıntıları ve kayalar vardır. Aynı şekilde, çok tehlikeli bir kayalık nedeniyle kuzey kıyısına da dikkat edilmelidir. Kuşkusuz tüm Hellespontos için geçerli olduğu gibi,

----- medio tutissimus ibis³¹.

Propontis'in Tasviri

Hellespontos'un son kenti olan Galipoli'yi geçince, Beyaz Deniz ya da Marmara Denizi diye de anılan Propontis'e girilir. Propontis³² adı, eskiden Pontos³³

31) En güvenli yer ortada.

32) Köprünün önünde.

33) Köprü.

denilen Karadeniz'den gelir. Beyaz Deniz nitelemesi de, neredeyse, sürekli karanlık ve fırtınalı olması yüzünden Pontos Euxenios³⁴ adını almış Karadeniz'le karşılaştırma yapmak üzere verilmiştir. Karadeniz'den yaklaşık dokuz-on fersah uzakta konumlanan adalar ise, Marmara Adaları olarak anılır.

Propontis'in çevresi yüz altmış fersah kadardır; yaklaşık 38-41 derece kuzey eylemi ile 55-58 derece boylamı³⁵ arasında yer alır. Bu konumu uyarınca, yumuşak bir ılıman iklime sahiptir; burada kuzeyin dondurucu soğukları ya da güneyin bunaltıcı sıcakları hissedilmez. Ayrıca dünya üzerinde, geniş bir havza çevresinde böylesine sık aralıklarla bunca önemli kentin kurulduğu bir yere çok ender rastlanır. Eşsiz Kyzikos, ünlü Nikaia, sevimli Apameia, güzel Nikomedia, talihsiz Khalkedon gibi Asya kıyısında sıralanan birçok kent, Propontis'in bu büyük kıtanın bezenmesine yaptığı katkının göstergelerini oluşturur.

Anılan kentlerin tümü, deniz yoluyla Galipoli'den İstanbul'a gidişte sağ yakada bulunur; sol yakada, Avrupa kıyısında da Rodosto eski ve yeni Perinthos ya da Herakleia, Silivri, Bevado, Grandpont ve birkaç önemsiz yerleşim sıralanır. Söz edilen kentlerin hemen hepsine Propontis çevresinde, gerek karadan gerekse denizden yaptığım geziler sırasında uğradım. şimdi, yukarıda adlarını saydığım sıraya ve İstanbul'a gidiş rotasına göre, her birinin bazı özelliklerini anlatacağım.

34) Konuksever Deniz; tanrıları yatıştırmak için, doğasının tam tersi olan bir nitelemeyle anılmıştır.

35) 1884'te Greenwich'i başlangıç olarak kabul eden düzenlemeye göre, şimdi 26-30 derece doğu boylamları arasında gösterilmektedir

VEUE DE L'HELLESPONT ET DE LA PROPONTIDE

Kyzikos sağ yakada, Asya kıyısında bulunan ilk kentlerden biridir. Roma tarafından ikinci kez kuruluşundan yaklaşık beş yüzyıl önce, İlkçağ'da, tarihinin Argonautlar'a kadar uzanmasıyla ün yapmıştır. Propontis'te iki büyük köprüyle karaya bağlanan çok güzel bir ada durumundaydı. Görkemli kulelerle öteki binaların hemen hemen tümü mermerden yapılmıştı. Kentte, halk için gerekli olan her şeyin üretilip istiflendiğı, dikkatle korunan üç büyük imalathane-depo vardı. Bunlardan ilki her tür savunma ve saldırı silahıyla; ikincisi hem kentteki hem de Roma döneminde kırsal kesime yayılan halkın ihtiyacını karşılayan çeşitli araç gereçle doluydu. Üçüncüsü ise, gerek barış gerek savaş dönemlerinde, halkın kullanımına tahsis edilmiş buğday ambarlarını kapsıyordu. Kentin, Mithridates ile Roma arasındaki savaşlar sırasında elde ettiğı özgürlük uğruna verdiği mücadele, Augustus'un öfkelenmesine yol açtı ve bu çok pahalıya patlayan özgürlüğü yok etti. Aşırı bir tutkuyla kendisini savunmuş; ama bazen zincire vuran bazen de kırbaçlanan Romalıların zulmüne dayanamamıştı. Ancak, kendisini mutlu etmek için onuruna kurmaya başladıkları tapınağın tamamlandığını gören Augustus, Kyzikosluların dualarıyla yatıştı. Yaşadıkları karışıklıklar arasında ihmal ettikleri tapınağı, yeniden ilk haline getirmişlerdi. Kyzikos, İmparator Septimius Severus'un, Mısır'da kendisine başkaldıran Pescennius Niger'i öldürtmesine de sahne oldu.

Kentin, önceden sahip olduğu avantajlardan günümüze, sadece kurulduğu yerin güzelliğı kalmıştır. şimdi, kolay ve tehlikesizce kıtaya geçişi sağlayan iki

gözlü büyük köprünün kalıntılarınca oluşturulmuş bir kıstakla karaya bağlanır. Bu kıstağın genişliği yarım fersahı aşmaz. Her iki yanda, batıda ve doğuda, artık terk edilmiş iki güzel liman vardır. Kentte de, birbirinin üstünde kümelenmiş yapı kalıntılarından başka geçmişini hatırlatan hiçbir şey yoktur. Eski görkemin-den arta kalan bu hüznünlü yıkıntılar arasında, hoş bir tepede kurulmuş oval biçimli, on iki bin kişilik güzel bir amfiteatr bulunur. Amfiteatrdan, hem Kyzikos'un kalıntılarını hem de iki limanı oluşturan körfezleri seyretmek mümkündür. Ama, artık bu tepeye, sadece İlkçağ'ın değerli kalıntılarını görmeye meraklı birkaç seyyah uğramaktadır. Burada, şimdi kalabalık bir baykuş sürüsü barınır; çıkan kargaşadan ve yuvalar arasındaki rekabetten doğan gürültü, dalgaların sesini bile bastırır. Artık, sessizliği sadece birkaç uğursuz kuşun acı çığlıkları yırtar. Zaman, bu terk edilmiş kentin kalıntılarında barınan yalnız hayvanlara, Kyzikokosluların tutkuyla kurdukları muhteşem yapılardan yuvalar, inler hazırlamıştır.

Türkler'in İznik dedikleri Nikaia'ya gelince; 325'te Büyük Constantinus'un girişiyle, Aziz Sylvestrius'un papalığı döneminde üç yüz on sekiz piskoposun katıldığı yüce konsül burada toplanmasaydı, dünyanın en ünlü kentlerinden biri olamazdı. Philippos'un oğlu, Asya kralı Antigonos tarafından kuruldu ve onun adıyla, Antigoneia diye anıldı. Haleflerinden Lysimakhos kente karısının anısına Nikaia adını verdi. Ücu küçük bir körfeze açılan güzel bir ovada, yaklaşık kare plana göre kurulmuş bir kenttir. İki fersah kuzeydoğusundaki alçak dağ sırasında gür ormanlar, pı-

Nikaia

narlar vardır; etekleri ise bağlar ve meyve ağaçlarıyla kaplıdır. Kenti çevreleyen yaklaşık sekiz fersah uzunluğundaki surlar, çoğu yuvarlak ve çok sayıda geniş odaları olan büyük kulelerle desteklenmiştir. Eskiden duvarların çevresinde, Fransa'da hâlâ birçok kentte rastlandığı gibi bir koridor bulunuyordu. Ama Türkler, koridora da, destek aldığı duvarlara da gereken onarımı yapmamışlar ve kaleyi birçok kesimde yıkılmaya terketmişlerdir. Nikaia büyük bir kenttir, güzel sokakları vardır. Hem pagan hem de Hristiyan dönemlerinden pek çok değerli kalıntı bulunur. Bunlar arasında, güneydoğuda, kente giriş kapısı olan bir yapı dikkat çeker. Zafer takı şeklinde, mermerden yapılmış; üstü, şimdi Türklerce tahrip edilmiş alçak kabartmalarla, Yunanca ve Latince kitabelerle süslenmiştir, Kentte ve çevresinde, birçoğunun resimlerini çizip kopyalarını çıkardığım güzel antik parçalar da vardır. Ama, bunların büyük bir kısmını, bir miktar parayla birlikte, kervanımız, buradan Halep'e gitmekte olan Araplarla karşılaştığı sırada kaybettim. Okuyucu, başıma gelen talihsizliği kısmen de olsa anlayacaktır. Nikaia'nın on bini aşmayan nüfusu Hristiyan Rumlar, Yahudiler ve Türklerden oluşur. Halk buğday, meyve, pamuk, bez ve çeşitli besin maddelerinin ticaretiyle uğraşır. Bu ürünleri, karadan yaklaşık yüz yirmi mil, denizden ise elli fersah çeken İstanbul'a taşırlar.

Montanya

Apameia adındaki birçok büyük kent arasında, Türklerin bugün Montanya dedikleri yerin Nikopolis ile aynı kent olduğu söylenir. Ama burada bulunan eski kitabelere bakılırsa, Montanya'nın eski Apameia olduğu kanısına varılabilir. Kendisine eşlik ettiğim ünlü

tarih araştırmacısı Monsieur Vaillant bu kentte, kare bir mermer parçasının üstünde Apameia adının geçtiği çok güzel bir kitabe buldu. Kitabe, buraya yakın bölgelerden getirilmiş olabilir. Ancak sonuçta, Apameia, Montanya ile aynı yer olmasa da, olasılıkla bu kentin epeyce yakınlarında bulunuyordu. Elde kesin bir bilgi bulunmadığından, bu konuda uzun bir tartişmaya girmeyeceğim. nl seyyah, kıtamızın  bölgesinde yaptığı gezileri ve incelemeleri kaydettiği ilginç seyahatnamesinde, bu kitabenin bir kopyasını vermektedir.

Bu küçük kent, sevimli bir yerde konumlanır. Kıyısında yer aldığı körfez, birkaç kalıntısına hâlâ rastlanan eski Cium kentinden aldığı Cıanus, Sinus gibi adlarla anılıyordu. Ama artık, sadece Montanya adı kullanılmaktadır. İstanbul ile arasında, deniz yoluyla yürütülen sıkı bir ticaret bağı vardır. Bithynia'nın merkezi olan Bursa'ya da çok yakındır; bu kentin yoğun ticaretinin yaklaşık tümü Montanya üstünden gerçekleştirilir. Montanya ve Bursa, Brusa, Brousa ya da Bursia (bu adların tümüyle anılır) arasında, çok güzel kylerle, ekili tarlaların yer aldığı yaklaşık beş fersahlık bir yol bulunur.

Montanya'nın beş-altı bin kişilik halkı Rumlar, Yahudiler ve Türklerden oluşur. Hemen hepsi tüccardır; geçimlerini ticaretten sağlarlar. Kentin çevresinde, bol miktarda çeşit çeşit meyve yetişir; bunlar satış için İstanbul'a gönderilir.

İstanbul'dan sonra, özellikle diğer kentler arasında, Nikomedia'nın kurulduğu yer kadar avantajlısını bulmak güçtür. Adını verdiği bir körfezin dibinde yer alır

ve pınarlar, meyve ağaçları, bağlar, buğday tarlalarıyla bezenmiş küçük bir tepenin tüm yamacını kaplar. Kentte birçok bahçe vardır; meyveleri çok lezzetlidir. Bunlar arasında kavunlar, en iyisi olduğu düşünülen İran'ın Kâşân kavunundan hiç de aşağı kalmaz. Güzel kitabeler, özellikle sağlam kalmış Latince ve Yunanca örnekler görmek isteyen bir seyyah, merakının bir kısmını Nikomedia'da giderebilir; çünkü birkaç parçaya rastlanmayan sokak ve mezarlık yok gibidir. Gerçekten de, bu kent Bithynia kralı Nikomedes'ten beri önemini korumuştur. İlk temellerini atan Nymphe Olbia'dan Olbia³⁶ olarak kısaltılan adının yerine, kenti geliştirip güzelleştiren Nikomedes'inki geçmiştir. Kent, Annibal'in yaşamında da dönüm noktası oluşturmuştu. Roma karşısında uğradığı yenilgilerden sonra, Antiokhos'a ve Bithynia kralı Prusias'a sığınmıştı. Ama, bu talihsiz komutan, kendisini arayan Kartacalıların ya da Titus Quintius'u göndererek Prusias'tan teslimini isteyen Romalıların eline düşme korkusuyla, Plutarkhos'a göre yüzük taşının altında taşıdığı zehiri içip intihar etti. Titus Livius'a göre ise, çarmıha gerildi.

Nikomedia, Hristiyanlığı kabul eden ilk kentlerden biri oldu. Din uğruna kanını cesurca toprağa akıtan pek çok kutsal şehit³⁷ ile daha da büyük bir ün kazandı. Aziz Hadrianus, Aziz Pantaleon, Aziz Gorgon gibi Aziz Barba da burada şehitlik mertebesine ulaşmıştı. 763'te Pepin'in yeğenlerinden biri, kemiklerini

36) W.M. Calder ve G.E.Bean tarafından hazırlanan A Classical Map of Asia Minor'da Olbia, İzmit Körfezi'nin güney ucunda bir yerleşim olarak gösterilmektedir.

37) Martyr; inancı nedeniyle öldürülen ya da işkence edilen Hristiyan. Terim, kutsal tanık anlamına gelir.

Roma'dan Fransa'ya taşımıştı. Ayrıca, Büyük Constantin, yetmiş yaşındayken, ateşli bir hastalık sonucunda, 340'ta Nikomedia yakınlarındaki Acciron³⁸ kasabasında öldü. Bazı yazarlar, imparatorun Nikaia Konsili'nde mahkûm edilen sapkın Ariusçuluğu benimsediğini; Ürdün Irmağı'nda ikinci kez vaftiz olmaya giderken Nikomedia'da hastalandığını; Nikomedia'nın Ariusçu piskoposu Eusebios'un, bu mezhebin kabul ettiği gibi, imparatoru ikinci kez vaftiz ettiğini ileri sürerler.

Nikomedia Körfezi'nin genişliği yarım fersahı aşmaz, ama boyu epeyce uzundur. Kıyılarını süsleyen inişli çıkışlı kıvrım kıvrım tepeler, körfezle birlikte çok güzel bir manzara oluştururlar. Türklerin İzmit dedikleri kent, çok büyük ve kalabalıktır. Pek çok Rum kilisesi, güzel camiler, hanlar, kervansaraylar, kapalı ve açık çarşılar, pazarlar bulunur. Rumlar, Ermeniler, Yahudiler ve Türklerin oluşturduğu yaklaşık otuz bin kişilik nüfusun çoğunluğu ticaretle uğraşır. İpek, pamuk, yün, kumaş, meyve, çömlek, cam vb. gibi ürünlerin ticareti, kenti büyük bir merkez haline getirir. Büyük yelkenli gemiler, kürekli tekneler ve diğer ticaret gemilerinin çoğu Nikomedia'da inşa edilir. Ama askeri ve sivil mimaride olduğu gibi gemi yapımında da başarılı değildirler. Gerçekten de çok yüksek bordalı ve büyük gemiler yapılır; ayrıca yelken donanımları da kötü olduğundan kolayca zaptedilebilirler. Kentte bulunduğum sırada, üç yılda bitirilen iki gemi denize indirilip yüklenmek ve ilk yolculuğuna başlamak üzere

38) Ankyron, Constantinus'un İzmit yakınındaki villası.

İstanbul'a götürüldü. Gemiler, yükseklikleri ve büyüklükleri yüzünden tüm kentte büyük şaşkınlık yarattı. Limandaki gemiler, onların yanında küçük birer kayık gibi kalıyordu. Mahalle camisinin yanındaki Courhiou³⁹ deposunun limanına ya da işkelesine bağlanıp, burunları Mekke'ye döndürüldü. Caminin imamı, duaya ya da yeni gemiler için yaptıkları geleneksel töreni uygulamaya geldi. İmam ve halkın iyi bir yolculuk için ettiği hayır dualarının ardından gemiler yüklendi. Sonra demir alarak Mısır'a doğru yelken açtılar. Ama henüz Dardanelles'i geçip Ege Adaları'na yöneldikleri sırada, bir Malta korsan gemisi yollarını kesti ve gemileri içindikilerle birlikte Malta'ya götürdü.

Nikomedia'nın batısında, körfezin sağ yakasında ya da kuzeyinde, alüminyum içerdiğini düşündüğüm bir madensuyu kaynağı bulunur. Buraya, her yerden kalabalık gruplar halinde insanlar gelir. Söylendiğine göre, kaynağın iyileştirmedeği hastalık yok gibidir. Ama benim açımdan, şifa bir yana, sadece görme merakım yüzünden, neredeyse gözlerimi kaybetmeme yol açıyordu. Küçük bir dağa bitişik bir kayanın eteğinden çıkan kaynak suyu, buradan körfeze doğru akar. Hasırotu ve çeşitli bitkilerle dolu birkaç küçük dereyi sular; kuşkusuz, kışın burada bir bataklık oluşur. Ama gezdiğim sırada kuruydu (ağustos ayı). Sazların arasından yürürken, belki de birbirinden ayırdığım iki yabanası, hem de her biri birine saldırıcasına, iki gözümü birden soktular. Duyduğum acı öylesine korkunçtu ki, on beş dakika kadar gözlerimi

39) Gravürden ve metinden anlaşıldığına göre Salıpazarı.

açamadım. Bu sırada tıp bilgini Monsieur Vaillant ile birlikte olmasaydım, İran yolculuğuna hazırlanmak yerine el yordamıyla İstanbul'a dönme tehlikesiyle karşılaşacaktım. Ama bu bilgin kişi, bitkilerin altın değerindeki yararını çok iyi biliyordu. Hemen, çevreden topladığı bazı bitkilerin yapraklarını ezerek çıkardığı özsuyu gözlerime sürerek acımı dindirdi. Beni iyileştirerek, bu *ayazma*'yı yani kutsal kaynağı ziyaret edebilecek hale getirdi.

Biraz batıya doğru, Nikomedia Körfezi'nin sol kıyısının güneyinde, büyük bir dalgakıran gibi denize uzanmış bir dil bulunur. Genişliği beş-altı kulaç⁴⁰ kadardır. Uzunluğu ise çeyrek fersahı geçmez. Kıyıya bağlandığı yerde bir cami vardır. Türkler bu cami hakkında hoş bir öykü anlatırlar. Öyküye göre bir bayram günü, körfezin kuzey kıyısında oturan bir derviş, namaz kılmak için bu camiye gitmek istemiş. Ama, geceki fırtına küçük kayığı sürükleyip götürdüğünden körfezi aşması imkânsızmış. Derviş bir yol göstermesi için Tanrı'ya yalvarmış. Duası kabul edilmiş ve Melek *Cebrail*, yani Gabriel, ona hemen harmanisinin bir yerine, kıyıdan olabildiğince bol miktarda kum koymasını, denizde yürürken bunları önüne serpmesini ve böylece oluşacak yoldan camiye korkusuzca gidebileceğini bildirmiş. İyi yürekli derviş söyleneni yapmış; ama, ya yeterince kum toplamadığından ya da denize fazlaca serptiğinden kumu bitmiş. Denizin tam ortasındayken, yürüdükçe arkasındaki yolun dibe gömüldüğünü fark etmiş. Önüne serpecek kumu da kalmadığından, bu

40) 1,94904 metreye eşdeğer eski bir Fransız uzunluk birimi.

güç durumdan kurtarılması için gözyaşları dökerek duaya başlamış. Bu saf Müslümanın yürekten yakarışlarını ve camiye ulaşabilmek için atıldığı tehlikeyi gören Muhammed de Tanrı'dan hemen, bu zavallı dervişin namaz vaktinde camiye yetişebilmesi için denize bir kol uzatmasını dilemiş. İşte bu kara parçası, olayın anısını sürdürmek üzere burada durmaktaymış.

Nikomedia Körfezi'nden çıkınca, eskilerin Khalkedon Okyanusu dedikleri Khalkedon Denizi'ne girilir. Yalnızca on fersah genişliğindeki bu küçük denizin ortasında Khalkedon'a yakın yüksek bir burnun ya da kara uzantısının ucunda, padişaha ait Fenerli Köşk denilen güzel bir sayfiye evi bulunur. Türkçede köşk kelimesi, kapalı galeri anlamına gelir. *Fenerli Köşk*'te ve ötekilerin hemen hemen tümünde plan, kare bir mekân çevresine yerleştirilmiş sütunlu galerilere dayanır. Üstlerini ise, çadır şeklinde, biraz alçak ve çok büyük bir dam örter.

Bu sevimli köşk, güzel bir bahçenin ortasında ve en yüksek yerinde bulunur. Bahçesi, Türkiye'dekiler arasında en düzenlisidir; dümdüz uzatılmış yollar ve epeyce güzel yerleştirilmiş çiçeklere sahiptir. Ancak padişaha ait öteki bahçelerin çoğunda, ağaçların oraya buraya düzensizce dikilmesinden kaynaklanan bir karmaşa egemendir. Bahçedeki yolların hepsi muhteşem bir manzarası olan köşkte son bulur. Buradan İstanbul'un büyük bir kısmı, Büyük Saray⁴¹ ve Galata görülür. Kent, bahçenin batısında kalır ve yaklaşık bir fersah uzaklıktadır. Kuzeybatısında, Khalkedon ve li-

41) Topkapı Sarayı kastediliyor.

manı; karşısında, güneybatısında Prens Adaları ve Propontis; solunda, güneyinde Nikomedia Körfezi girişinin bir bölümü uzanır. Arkasında, doğusunda ise, ucunda konumlandığı güzel Bithynia toprakları yer alır.

Bölgenin güzel ve elverişli konumunu çok beğenen Kanuni Sultan Süleyman⁴², burada dinlenmek ve sarayındaki cariyelerin bazılarıyla hoşça vakit geçirmek için bu köşkü yaptırdı. Büyük salonun ortasına biraz yüksekçe bir sofa yani kerevet koydurttu. Etrafı oymalarla bezeli mermer bir tırabzanla çevrilmiş; içi ise *minderler*, yani şilteler, yastıklar ve değerli halılarla süslenmişti. Kare biçimli sofanın hemen ortasına, küçük fıskiyelerin yavaş yavaş, çok hoş bir şekilde doldurduğu büyük, kare bir havuz yerleştirilmişti. Silahlar kadar hanımların aşkına da düşkün olan Kanuni Sultan Süleyman, en sevdiği cariyelerin eğlenmesine katkıda bulunması için, burayı İslam mimarisinin en güzel bezemeleriyle donattırmıştı. Sık sık, cariyeleriyle birlikte İstanbul'daki sarayından çıkıp yaklaşık bir fersah uzaktaki köşke geliyor; en aşırı tutkularına kaygısızca ve gizlilik içinde karşılık bulmak üzere eğlenceye çekiliyordu.

Köşkün yakınındaki fener, İstanbul'a gece varan gemilere hizmet verir. Ayrıca, Khalkedon'a yanaşmak

42) Bazı Batı kaynakları, Fetret Dönemi'nde kardeşleriyle taht kavgasına giren şehzade Süleyman Çelebi'yi I., Kanuni'yi de II. Süleyman olarak kabul ederler. Yazar da bu kaynakları izleyerek eserinde Kanuni'yi II. Süleyman diye anmaktadır. Türk okuruna ters geleceği için biz Kanuni Sultan Süleyman olarak çevirmeyi uygun gördük. Ayrıca, Fatih'ten beri varlığı bilinen Fener Köşkü'nü de yaptırmamış, yalnızca yenilemiştir.

isteyen teknelere de yol gösterir; ancak bunların sayısı oldukça azdır.

Khalkedon

Khalkedon kenti gibi limanı da ıssızdır; sadece İstanbul'a yiyecek taşıyan birkaç küçük gemiye ve kayığa rastlanır, Burası, eskiden Propontis'in en ünlü kentlerinden biriydi. Saturnus'un oğlu çoban Khalkedon, kentin yakınlarından geçen küçük bir ırmağın kıyısında birkaç kulübe yapmış ve buraya kendi adını vermişti. Çok uzun zaman sonra, şimdi Negrepont denilen Euboia Adası'ndaki Khalkis kentinin sakinleri, buraya bir koloni gönderdiler. Yerleştikleri bölgenin adı, kendi kentlerinininkine çok benzediğinden Khalkedon adını onlar da benimsediler. Yaklaşık İÖ 7. yüzyılın sonuna doğru Korinthos Kıstağı'ndaki Megara'dan buraya gelen kolonicilerden, İstanbul'un bulunduğu güzel yeri seçme konusunda diğerlerinden daha cahil olanlar, Delphoi Kâhini'nin körler nitelemesini de hak etmişlerdi. Megabizos'tan beri pekiştirdikleri bu nitelemeyi daha sonrasına da taşıdılar. Bana göre şaşırtıcı olan, onlara kör diyenlerin topraklarına da aynı adı vermeleridir⁴³. Komşu bölgeden Nikomedialı Arius yandaşı bir tarihçi, atalarının adına tapınak kurduğu bir tanrıçaya tapınmayı ihmal eden bu halkın, çaresiz ve utanç verici bir hastalıkla⁴⁴ cezalandırıldığına ve onun, öteki insanları korumak için, hastalık bulaşanların önemli bir kısmının kökünü hemen kazıdığına inandıklarını yazar. Khalkedon'da çok güzel bir tapınağa sahip olan ve halkı kasıp kavuran bu hastalığı gönderen öfkeli tanrıça kuşkusuz Venüs'tü. Doğrusu hastalık can sıkıcıydı

43) Körler Ülkesi.

44) Muhtemelen körlüğe yol açan bir hastalık.

ve çaresi de yoktu. Eğer o dönemde, her gün Paris sokaklarında rastlandığı üzere, Venüs'ün yol açtığı tüm hastalıkları⁴⁵ kesinlikle iyileştiren sözde hekimlerimiz gibi birileri olsaydı, kocaları ölmeden dul kalan Khalkedonlu hanımlar bundan büyük mutluluk duyarlardı.

Ancak, Khalkedon'da ne Venüs tapınağından⁴⁶ ne de kehanetlerini ustaca aktaran Cocconas'ın üne kavuşturduğu Apollon'unkinden bir iz vardır. Cocconas, Apollon'un kehanetleriyle ün salan ve bu yüzden zengin olan Phokis'teki Delphoi, İonia'daki Klaros, Ege'deki Kyklad Takımadaları'ndan Delos gibi merkezleri kıskanarak, bir gün Khalkedon'daki tapınakta bu tanrıyı konuşturmaya karar verdi. Apollon tapınağının rahibi tarafından kabul edildi. Rahip kehanetlerin üslubunda, birkaç anlama çekilebilen mecazlı cevapları inceledi ve onun çok başarılı olduğu kanısına vardı. Bundan sonra Khalkedon Apollonu'nun ünü, kısa sürede hem Asya Trakyası'na, Bithynia'ya, Phrygia'ya ve komşu bölgelere yayıldı. Her yerden akın akın insan, kuşku duyduğu şeyler hakkında cevaplar almak için Khalkedon'a gelmeye başladı.

Khalkedon'da İlkçağ'dan kalma bu pagan tapınaklarıyla Erken Hıristiyanlık Dönemi'nin kiliselerini artık görmek mümkün değildir. Kilise olarak, yalnızca Aya Eufemia'nın küçük bir kısmı ayakta kalmıştır. Kentte yaşayan az sayıdaki Rum buraya dua etmeye gider.

45) Tıpta cinsel hastalıkları belirtmekte kullanılan "venerien" terimi Venüs'ten türetilmiştir.

46) Söz konusu tapınak, Yunanlılar tarafından Aphrodite için yapılmıştı. Ancak, yazar yukarıda anlattıklarına nükte katmak amacıyla, bu tanrıçanın Roma'daki karşılığı olan Venüs'ü tercih etmiş olabilir.

Dördüncü genel ve ekümenik konsil Khalkedon'da toplanmıştı. Geçmişten kalan öteki eserler arasında yalnızca birkaç lahit ve kırık dökük kitabe ile oldukça sağlam bir yeraltı kanalı sayılabilir. Eskiden savunma için zincirle kapatılan girişi artık herkese açık olmasına rağmen, limanı pek işlek değildir. Khalkedon, öncele-ri Khrysopolis ya da Scutary'nin kadirgalarını koruyan bir liman ve yiyeceklerini saklayan bir depo işlevi görüyordu. Ama artık, eskiye ilişkin adından başka hiçbir şeyi koruyamamış durumdadır. Şimdi, bin-bin iki yüz hanelik, yıkıntılarla dolu acınası bir köydür. Gerçekte bu talih-siz kent öyle çok yıkıma uğradı ki, şimdi daha da artmış gibi görünen sefilliğine şaşmamak gerekir. Persler, Gotlar, Sarazenler ve Türkler, sırasıyla ona ölümcül zalimliklerini yaşattılar. Öte yandan, çok yakınında bulunan İstanbul da gelişmesini önleyen bir etken oldu. Büyük Constantinus'tan beri imparatorluk tahtını İstanbul'da kuran Doğu hükümdarları, çıkarları için sadece bu büyük kenti geliştirmeyi, komşularını da, tıpkı düşmanları gibi soymayı düşündüler. İmparator Valens de bunlardan biriydi. Khalkedon'a tek başına verdiği zarar, kentin tüm düşmanlarının yol açtığı yıkımdan büyük oldu. Güzel, büyük taşlardan yapılmış surlarını yerle bir etti. Çünkü Khalkedon, düşmanı Prokopios'a sığınaklık etmiş ve onun tarafını tutmuştu. İstanbul'da Süleymaniye yakınlarındaki görkemli suke-meri⁴⁷ gibi, caminin de önemli bir kısmı bu talih-siz kentin kalıntılarıyla inşa edildi.

İstanbul'a gitmek için yukarıda anlattığım yol pek

47) Bozdoğan, Valens Kemer.

izlenmez. Genelde, Bithynia'nın güzel kıyıları sağda bırakılır ve yola, Trakya kıyılarından devam edilir. Hellespontos'tan çıkıştaki ilk kent Rodosto'dur.

Gemilere, elverişli bir barınak sağlayan küçük bir körfezin dibinde kurulmuştur. Yaklaşık on beş bin kişilik nüfusuyla kalabalık bir kenttir. Tüm Trakya, Propontis ve Karadeniz ile yürüttüğü ticaret sayesinde, bu kıyının en işlek merkezi haline gelmiştir. Üç-dört tanesi büyük olmak üzere, kentte pek çok cami vardır. Rumların birkaç kilisesi, Yahudiler'in ise iki sinagogu bulunur. Kent kıyı boyunca konumlanır ve ticaret de bu kesimde yoğunlaşmıştır. Kara tarafında ise, lezzetli meyvelerle dolu bahçeler uzanır. Ancak, Türkiye'nin öteki bölgelerindeki gibi Rodosto'da da bahçecilik gelişmemiştir; mimarlık gibi bahçecilikten de anlamazlar. Çok sayıda bahçıvan yani bostancı bulunmasına rağmen, meyve yetiştiriciliği sadece doğanın üretebildiği kadarıyla sınırlıdır. Bol miktarda pamuk, salatalık, kavun, Provence'ta *pastegue*⁴⁸ diye adlandırılan karpuz ve diğer meyvelerin tarımı yapılır. Ama, Nikomedie'da yetişenler kadar lezzetli değildir.

Rodosto

Küçük Rodosto Körfezi'nden çıkışta, sol yakada eski Perinthos kenti yer alır. Bu kent, Herakleia adını taşıyan neredeyse kırkıncı yerleşimdir. Uğradığı tüm talihsizliklere rağmen, şimdi daha da perişan düşmüş haline bakılırsa, hâlâ adını koruması bile şaşırtıcıdır. Zaten, geçmişte yasalarını koyduğu şanlı Byzantion'un zulmü altında inleyen ünlü Perinthos'tan kalan da sadece adı olmuştur.

Perinthos
ya da
Herakleia

48) Modern Fransızcada *pastèque*.

Kent, 42 derece 25 dakika kuzey enleminde⁴⁹, iki yanda oldukça korunaklı limanlara sahip yüksekçe bir burnun çevresinde konumlanır. Limanlardan daha büyük, güvenli ve işlek olanı kuzeydoğuya bakanıdır. Ama temizliği yapılmamış ve liman, Türklerce eski yapı kalıntılarıyla dolu bir halde bırakılmıştır; kıyıda bunların birçoğuna rastlamak mümkündür. Bu yüzden de, içeriye yalnızca orta büyüklükteki *marsillane*'lar⁵⁰, Türk tekneleri vb. girebilir. Oysa, İmparator Septimius Severus'tan önceki ve sonraki dönemlerde, burası tüm bir deniz filosunu hatta yüksek bordalı gemileri bile barındırabiliyordu.

Limanın şekli dairemsidir; hemen hemen bir at nalını andırır; manzarası güzeldir, ama burnun solundaki limanın manzarası daha hoştur. Burundan Herakleia'nın iki limanı ve kentin önünde uzanan Marmara Denizi görülür; çevresindeki kırlar, tarlalar da bu güzel manzaraya katkıda bulunur. Tarihe, dünyanın yedi harikasından biri olarak geçmiş olan güzel Herakleia amfiteatrı, kuşkusuz burada kurulmuştu. Hâlâ birkaç kalıntısını ve şimdi sarnıç olarak kullanılan, içleri çok berrak ve soğuk suyla dolu geniş mahzenlerini görmek mümkündür. Bunlar, amfiteatrın su ihtiyacını karşılamak üzere, yapının çeşitli yerlerine farklı kanallardan gelen suyun toplandığı depolardı. Çünkü içerideki durgun değil, akan suydu ve sarnıç işlevi görmek için çok yüksek bir yerde bulunuyorlardı.

Bu amfiteatr, Herakleia'daki tek güzel yapı değildi.

49) Çağdaş düzenlemeye göre, 41 derece kuzey enlem çizgisinin hemen güneyinde kalmaktadır.

50) Akdeniz'de kullanılan bir tekne.

Tapınaklar, hamamlar ve pek çok kamu binasıyla da donatılmıştı. Meydanlarda, kent yararına önemli işler yapmış kişilerin onuruna dikilen güzel heykeller hâlâ göze çarpmaktadır, Üst kısımları, zamanın yıkımına uğrayıp kırılıp parçalanmış olmakla birlikte, kitabelerle bezeli kaideleri, Perinthosluların heykel yapımındaki başarılarını ortaya koyar. Bu da, hem Perinthosluların hem de eski Herakleialıların üretkenliğinden kuşku duyulamayacağını gösterir. Pek çok yerde rastlanan Yunanca ve Latince kitabeler de bunun en önemli tanıklarındır. İlkçağ'ın güzel kalıntıları ise, bir şairin şu dizelerini hâlâ doğrular:

----- quoe magna Perinthus
Ante fuit, priscum mutavit Hereclea nomen⁵¹.

Hemen her sokakta sağlam kalıntılara rastlanır; pek çoğu kapı eşiği olarak kullanılır. Ama, Herakleia'da varlığını sürdüren kitabelerin en görkemlisi, Edirne yolu üstündeki Başpiskoposluk Kilisesi'nin büyük duvarını çepeçevre kuşatanıdır. Yunanca yazılmış kitabe, İmparator Septimius Severus'a şans dilemektedir. Severus, düşmanı Pescennius Niger'in tarafını tutan Byzantion'u cezalandırmak için önce boyunduruğuna aldı; sonra da Herakleia Cumhuriyeti'nin yasalarına tabi kıldı. Kilisenin yanında bulunan başpiskoposun konutunda, Nerva'nın oğlu İmparator Traianus'un şansına adanmış Yunanca bir kitabe daha vardır.

Başpiskoposun konutu kiliseye bitişiktir ve onunla

51) Bir zamanlar büyüktü Perinthos,
Eski zamanlarda adı Herakleia'ya çevrildi.

aynı çatıyı paylaşır. İkisi arasında, kilisenin holü olarak kullanılan geçitte, bir İngiliz soylusunun mezarı vardır. İstanbul'a giderken Tenedos'ta vebadan yatağa düşmüş ve Herakleia'ya varmadan da ölmüştü. Mezar taşında, Yunanca ve Latince olarak 1627'de gömüldüğü yazılıdır. Hemen kilisenin girişine gömülmesi için, kuşkusuz, bu İngiliz'in yol parasının büyük bir kısmı kentin başpiskoposuna ve kadısına verilmişti. Çünkü ne Rumlarda ne de diğer Doğu Hristiyanlarında kiliseye ölü gömme geleneği yoktur.

Herakleia Katedrali'nin kilisesi, Yunanistan'da bulunanların çoğundan güzeldir. Güzel derken, mimari bir mücevher olmasını kastetmiyorum. Bu, sadece kentin büyük surlarının birinde ve eski bir bina kalıntısında, üstü, tüm binayı örten güzelce bir tonozla kaplı kule gibi bir yapıdır. Ama, kilisenin içi temizdir ve İstanbul'daki Patriklik Kilisesi'nden daha sık ayin yapılır. Herakleia'da onun kadar çok ayin düzenlenmeyen beş-altı kilise daha vardır; bunların iki-üç tanesi تنها ve terk edilmiş durumdadır. Benzer bir ıssızlık, kentteki evlerde de göze çarpar. Herakleia'ya geldiğimde birçok dükkânın kapalı olduğunu fark ettim. Bayram olup olmadığını sordum. Ama sonra, bu boş evlerin vebadan ölen ya da Türklerin sürekli aşağılamalarından kurtulmak için mallarını ve topraklarını birkaç yıl önce terk edip giden Herakleialı Rumlara ait olduğunu öğrendim. Ama bu durum öyle bir şekilde sürüyordu ki, kısa sürede Herakleia'da, neredeyse Türklerden başkası kalmadı. Çünkü şarap, bir süreden beri tüm Türkiye'de çok şiddetli cezalarla yasaklanmıştı. Zavallı Rumlar ise, padişaha ödemek zorunda

kaldıkları haraç yani vergiyi, artık şarap üretiminden ıkartamıyorlardı. Eğer bu yasak birkaç küçük izinle yumuamasaydı, bugün Herakleia'da kalanlar da ötekiler gibi kenti bırakıp gidebilirlerdi.

Aynı duruma, Türkiye'nin diğer kentlerinde de rastlanır; hepsi son derece tenhadır. Çünkü, Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı bölgelerini sadece salgın hastalıklar kertmedi. Bu hükümdarın, kendisinin ve yasa­larının izin verdiği çokeşliliğin, böylesine geniş bir imparatorluğun nüfusunu arttırmaya yetmeyeceğini düşünmekten uzak politikası da uyruklarının sayısını azalttı. Oysa biraz insanlık ve daha az zulüm, eyaletlerini, kuşkusuz kendisinin, paalarının ve diğer devlet adamlarının saraylarındaki tüm kadınların başaramayacağı kadar kalabalıklaştırırdı. Ama bu tür bir davranışın aksine, dayak, zincir ve hapis, vergisini düzenli ödemeyenlerin üstünden hiç eksik olmaz. Alını yazısına inanmakta inat eden Müslümanlar salgın blgelelerinden gelenleri, Türkiye'de alışverişe girişmeden önce karantinaya tabi tutmak için karantina ve sağlık evleri kurulmasına izin vermezler. Tersine, bir vebalı ölür lmez, pılı pırtısı pazarda satışa çıkarılır ve ihtiyacı olan ilk kişi bunları satın alır. O sırada, söz konusu eşyaların sahibinin başına gelenleri hiç düşünmez. Bu ciddi karmaşa sürüp gider ve hiçbir Türk sonuçları üstünde durmaz. Zavallı Rumlar olayın farkındadırlar, ama efendilerinin mantıksız uygulamaları, onların da ölümüne yol açar.

Herakleia'da şimdiki ticaret yaşamı oldukça durgundur. Gemiler mal yükleyip boşaltmaktan çok, o

yörede yakalandıkları fırtınanın dinmesini beklemek için (biz de şiddetli bir yıldızkarayel yüzünden beş-altı gün kadar buraya sığınmak zorunda kalmıştık) limana girerler. Ancak bol miktarda pamuk, zeytin, kuru ve taze meyve yetiştirilir, deri ve yapağı elde edilir. Herakleia'da pamuk hasadı yapıldığı bir dönemde bulunmuştum. Pamuğun nasıl toplandığını görmek için yakındaki bir tarlaya gittim. Burada uzun uzun anlatmayacağım; bilindiği gibi pamuk, dışı siyah, içi beyaz bezelye büyüklüğünde bir tohumdan elde edilir. Tarlaya hazıranda ekilir, eylül veya ekimde de ürün kaldırılır. İki-üç aylık sürede, bitki bazen küçük bir ağaççık kadar uzar; yaprakları çınarinkini andırır. Ancak boyu ne olursa olsun, bitkinin üstünde içi pamuk dolu kozalar ya da topaklar oluşur; tohum da bunların ortasında yer alır. Kozalar olgunlaştınca, üç-dört yapraklı bir lale gibi açılır ve içteki pamuk ortaya çıkar. Sonra tohum, gravür presi gibi iki küçük silindirden oluşan bir aletin yardımıyla pamuktan ayrılır; pamuk silindirin arasından geçerken, tohum öte yana düşer. Ayrıca bu kent, Hristiyanlık inancını savunmak için canını veren azizleriyle, Felix, Janvier, Clement ve Philemon gibi kutsal şehitleriyle de büyük onur duymuştur.

Herakleia'dan İstanbul'a kadar, İlkçağ eserleri bakımından dikkat çekici bir kalıntıya rastlanmaz. Sadece Trakya kıyılarında, belki geçmişte önem taşımış, çok sayıda kulübe gibi evden oluşan üç-dört köy bulunur; ama şimdiki durumları hakkında söylenecek pek bir şey yoktur: Çünkü Silivri, Bevados, Grandpont ve San Stefano bir araya toplansa, ancak orta büyüklükte bir kent ederler. O nedenle Propontis'in bu kıyısına iliş-

kin başka bir şey anlatmayacağım. Buraların ahalisini Yahudiler, Türkler ya da Rumlar oluştururlar. Ticaretleri, diğer kentler gibi pamuk, ipek, yün, meyve, deri, kümes hayvanları ve çeşitli besin maddelerine dayanır. Ancak Grandpont üstünde biraz durup, bu kıyıya ilk kez birlikte uğradığım kralın antikacısı, tıp bilgini Monsieur Vaillant'ın yardımsever bir davranışını kaydetmeden geçemeyeceğim.

Bir Türk gemisiyle İzmir'den İstanbul'a giderken, yük boşaltmak için Türkler'in *Büyükçekmece* ya da *Büyük Köprü* dedikleri Grandpont'ta durduk. Geminin limanda kaldığı birkaç saatlik sürede, Bay Vaillant, antika araştırma görevini yerine getirmek üzere karaya çıktı. Bir meydandan geçerken, tutsak edilip kaçak bir köle gibi zincire vurulmuş genç bir Venedikli gördü. Bir sahibi varsa, efendisinin geri isteme hakkını kullanması; yoksa, birine satılabilmesi için birkaç günden beri orada tutuluyordu. Kaçak olmasından kuşkulanan bu Venedikli, Kandiye Savaşı sırasında tutsak alınmış ve köyde yaşayan bir Türk'e satılmıştı. Sonradan bize anlattığına göre, kötü bir davranışla karşılaşmamıştı; ama, efendisinin yumuşaklığı, özgürlüğüne kavuşma ve ülkesine dönme konusundaki doğal isteği, onu kaçma yolları aramaya yöneltmişti. O günlerde yeni bir *balyos* ya da Venedik elçisinin İstanbul'a gelmek üzere yola çıktığını öğrenmişti ve bundan daha uygun bir fırsat da bulunamazdı. Tam bu sırada isteği gerçekleşmişti; güvenini, sevgisini kazandığı ve birkaç yıldır hizmetinde bulunduğu efendisi, onunla iki gün uzaklıktaki Edirne'ye bir mektup göndermişti. Venedikli, efendisinin mektubuyla Edirne'ye gitmiş, ama cevabını getirmek

yerine İstanbul yoluna koyulmuştu. Görülmemek için ana yolların dışında daha çok geceleri yürümüşü. Ancak iyi saklanamamış olmalıydı ki, kısa bir süre sonra yakalanmıştı. Türkiye’de kendisini efendisinin gönderdiğine ya da özgürlüğünü verdiğine ilişkin bir belge gösteremeyen bir kişi, kırsal kesimde tek başına yürürken veya yanında hiç kimse olmadan bir köye girerken bulunduğu kaçak köle işlemi yapılarak durdurulur ve gitmesine kesinlikle izin verilmez. Venedikli de belgeleri olmadığından hiçbir şey gösterememişti; Türkiye’de böyle şeyler yapmak son derece güç ve tehlikelidir. Venediklinin bir tüccara ait olduğu ve elçiye onun mektuplarını götürdüğü konusundaki uydurmalarına kimse inanmamış; olağan uygulamaya göre yakalanıp bir meydanda zincire vurulmuştu. Bu zavallı çok güç bir durumdaydı; efendisinin, onu geri alıp kaçak kölelere yapıldığı gibi, ayak tabanına beş yüz sopa vurdurulmasından⁵², kızgın efendinin dilediğince cezalandırmasına bırakılıp binbir eziyete uğramaktan ya da eski efendisi gibi ona iyi davranmayacak birisine satılmaktan korkuyordu. Bu talihsizin şansı Monsieur Vaillant ile değişti. Onu fark eder etmez ayaklarına kapandı ve İtalyanca konuşarak, başkasına satılırsa ya da ağasıyla karşılaşırsa başına çok büyük işler açılacağını; eğer isterse kendisiyle gitmesine izin vereceklerini; zincirleri çözdürmesini; adını uydurduğu efendinin arkadaşmış gibi, ödenmesi gereken kurtulmalık parasını vermesi için yalvarmaya başladı. Monsieur Vaillant, Venedikliyi satın alıp İstanbul’a götürdü ve burada, yüce bir davranışla ona özgürlüğünü geri verdi.

52) Falaka kastediliyor.

Propontis'in tüm kıyılarını dolaştıktan sonra, adaları hakkında da bir şeyler anlatmak gerekir. İlk karşılaşılan en büyükleri, bu denize adını veren Marmara Adaları'dır.

Galipoli'den çıkışta, sağda ve kıyıdan yaklaşık on fersah uzaklıkta bulunurlar. Marmara Adaları'na gitmek için rota, doğu ve çeyrek kuzeydoğudur. Kışın, güney ve güneydoğu yönünde esen rüzgârlar nedeniyle, gemiler adaların güneyinden geçer; yazın, İstanbul'a bu adalar üstünden gidilir; aradaki mesafe yüz mil kadardır. İkisi büyük, biri orta boy, biri küçük dört adadan oluşurlar; hepsi birbirine yakın ve oldukça tenhadır. En büyükleri olan Marmara Adası en kuzeyde konumlanır; çevresi on-on iki fersahı bulur. Başlıca kenti de Marmara adıyla anılır. Birçok köyü arasında Galioni ve Krastio ile birkaç manastır ve keşişhane sayılabilir. Bu manastırlarla keşişhanelerde Caloyer⁵³ ya da Rum keşişleri son derece basit bir yaşam sürdürürler.

Marmara
Adaları

Marmara'dan sonra ikinci büyük ada, *Avezia*'dır. Adada, bu adı taşıyan bir kasaba ve biri *Aloni*, öteki ahalisini Arapların ya da torunlarının oluşturması yüzünden *Arapköy* diye anılan iki köy vardır. Üçüncüsü, yine aynı adlı bir kasabanın bulunduğu *Kutallı*; sonuncusu ise, sadece birkaç Caloyer manastırıyla çok az bir nüfusa sahip *Gadaro*'dur. Adalarda yumuşak bir iklim hüküm sürer; 38 derece ve yaklaşık 35 dakika kuzey enleminde yer alırlar. Herakleia ise adaların kuzeydoğusunda kalır. Adalarda bol miktarda buğday, şarap,

53) Aziz Basileios'un tarikatından olanlar.

meyve, pamuk üretilir; mercancılık ve hayvancılık yapılır. Çevrede avlanan balık, sadece ada halkı tarafından tüketilir. Çünkü hem İstanbul'da hem de diğer Propontis kentlerinde, Marmara Adaları'ndaki kadar bol balık çıkar.

Adalardan İstanbul'a gerek gidişte, gerek gelişte, kuzey ve güney rotası izlenir. Yaklaşık kırk fersah eden yüz millik yolu ben, iyi bir rüzgâr altında on iki saatten az bir sürede aşım.

Prens
Adaları

Propontis'ten İstanbul'a girişte, Türklerin *Papaz Adası*, Rumların *Papadonisia* ya da Keşiş Adaları, Avrupalılar'ın ise Papa Adaları veya Prens Adaları dedikleri küçük bir ada topluluğu daha vardır. İstanbul, Hıristiyanların yönetiminde bulunsaydı, kente üç-dört fersah uzakta, bir buçuk-iki saat çeken bu adalar, herkesin bir sayfiye evi düşlediği eğlenceli bir yer olabilirdi. Perotlar⁵⁴ ve Rumlar kadar, İstanbul'da oturan Avrupalılar da bu adalardan gezi yeri olarak yararlanırlar. Ancak, İstanbul'a yakınlık, bu adalara üstünlükten çok zarar getirir. Bazı yeniçeriler ya da ayyaşlar, eğlenmek istedikleri zaman, büyük bir serbestlikle içip sarhoş olmak için adalara giderler. Türkler ender olarak şarap içerlerse de, fırsatını buldukları zaman, bundan kaçınmadıkları söylenebilir; ayrıca, etkisini üç gün sonra bile hissetmezlerse içki içtiklerini düşünmezler. Bu nedenle, sadece Hıristiyan Rumların yaşadıkları adalara bol bol içmek için giderler; sonra da şarabın etkisiyle olay çıkartırlar. Tüm yiyecek içeceklerini versinler diye zavallı Rumları tehdit ederler,

54) Pera'da yaşayan seçkinler, yabancılar anlamında.

hatta sık sık döverler. Ama, onları öldürdükleri kesinlikle görülmemiştir; çünkü adam öldürme, tüm Türkiye’de şiddetle yasaklanmıştır. Olayın çıktığı yere, sorumlu olarak gösterilen şişe asılır. Ancak, ne ekmek ne de bakmak gibi bir zahmete girmedikleri bütün bahçeleri, bağları, tarlaları kırıp geçirirler. Sevimliliği kadar verimli de olan bu adalarda, toprağın neredeyse tamamına yakını ekilmemiştir. Yalnızca Caloyer keşişleri, manastırlarının çevresinde kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar yeşillik, sebze, üzüm ve çeşitli meyveler yetiştirirler. Ziyaretlerine gelen Fransızlara ve diğer konuklarına sunmak için, adaların yakınındaki sularda balık avına çıkarlar. Geleneklerine göre yasak olmasına rağmen, getirilen eti ve her türlü deniz ürününü yemekte sakınca görmezler.

Aziz Basileios’un tarikatına bağlı olan bu Caloyerler, Athos Dağı ya da ὄγιον ὄρος ve tüm Yunanistan’dakilerle aynı kuralları izleyip aynı tip elbiseleri giyerler. Aralarında, ne ilk kuruluş kurallarının reformundan ne de reform yapılmasından söz ettikleri duyulmuştur. Eski yaşam ve giyim tarzlarını değiştirmemişlerdir. Geçmişte ne giyiliyorsa şimdi de aynısını giyerler; birbirlerinden ayırt edilmeleri için, buna ne bir şey eklemişler ne de bir şey çıkartmışlardır. Hallerindeki perişanlığa ve çağdışılığa rağmen, öğretilerindeki birlik, bozulmadan ya da gevşemeden korunmuştur. Son derece fakir ve münzevi bir yaşam sürdürürler. Kesinlikle et yemezler; bu sürekli perhizin dışında yılda dört Karem⁵⁵ uygularlar. Ayrıca, Yunan Kilise-

55) Carême, Büyük Perhiz, Paskalya’nın ilk gününe kadar süren ve bazı besinleri yememeyi içeren, pazarlar hariç kırk gün süren perhiz dönemi.

si'nin din adamlarının değil, cemaatin uymasını istediği oruçlara ya da arife perhizlerine⁵⁶ de katılırlar. İster hasta ister sağlıklı, ciddi bir ihtiyaç durumunda bile tereyağı, balık ya da yumurta yemezler. Ermeniler zeytinyağını da kaldırırlar ve bu Hristiyanlardan hiçbiri, bunlardan bağışık tutulma isteğini aklından bile geçirmez. O yüzden, ancak çok ciddi bir durum karşısında ve kiliseye vermeleri gereken yüklü bir bağış yoluyla bedelini iyice ödedikten sonra bağışıklık kabul edilir.

Caloyerler gibi diğer Doğu Hristiyanlarının da uyguladıkları çok sayıda Karem ve oruçla, yılın yaklaşık üçte birlik bir dilimi kıt kanaat geçer; ama bu, bazılarının küçük değişiklikler yapmasını ve Karem'deyken ziyaretlerine gelen konuklarına lezzetli yahniler hazırlamalarını engellemez. *Trovata la legge trovato l'inganno*⁵⁷ diyen İtalyan atasözü, Avrupa'da olduğu kadar Doğu'da da geçerlidir; şarap, rakı yasaksa, bu eksiklik kahve, şerbet ve diğer lezzetli içeceklerle giderilir. Balık yemek istemeyenler, sofralarını istiridye, midye gibi deniz kabuklularıyla, boutargue⁵⁸ ve havyarla, balığın etinden daha lezzetli olan ve kılçık yutmadan, ayıklama zahmetine katlanmadan yenen balık sütüyle⁵⁹ donatırlar. Salçalarına tereyağı ya da zeytinyağı katmak istemeyen Ermeniler ise, badem, antepfıstığı, ceviz ve çeşitli kuru meyvelerin yağ içeren tohumlarını havanda

56) Bazı yortulardan bir önceki gün yapılması gereken perhiz.

57) Kanun yapılmıştır, hile ise icat edilmiştir.

58) Kefal balığının yumurtaları ve kaniyla hazırlanan bir tür havyar.

59) Erkek halkta karnın üst bölümünde yer alan ve iki büyük kese içeren erkeklik organının beyaz, mat, yapışkan, koyulaşmış sütü andıran sıvısı. Eskiden çok iştah açıcı bir besin sayılırdı.

ezerek çıkarttıkları yağı kullanırlar. Ateşte erittikleri bu yağ, bizimki kadar mükemmel bir tat verir. Bununla birlikte, Karem kurallarını sıkı sıkıya izleyenler bile, et perhizi ile orucu birbirine karıştırırlar. Oruç süresince, et, balık, yumurta, tereyağı, zeytinyağı dışında, övün aralarında bir şeyler yemenin günah olduğunu hiç düşünmezler.

Burada Caloyerlerin ve Doğu Hristiyanlarının, asıl Karem kurallarından uzak bir şekilde uyguladıkları dinsel perhizi asla kınamıyorum ve Roma Kilisesi'ninki kadar saygıyla karşılıyorum. Ama Avrupa Hristiyanlarının büyük çoğunluğunun ana kaynak olarak tanıdığı, korunması emredilen bu kuralları ihmal ettikleri ya da önemsemedikleri üzüntüyle izleniyor. Bu din-dar Caloyerler, Vartabietler⁶⁰, papazlar ve din adamları diğer Doğulu Hristiyanların arasında perhiz orucuna tamamen uyan, gün boyu sadece bir kez bir parça ekmek ile tuzlu suda haşlanmış bazı sebzeleri yiyen kutsal kişiler bulunduğunu biliyorum. Eski bir oruç geleneğini sürdürerek, Karem sırasında, sadece üç günde bir yemek yiyen çok yaşlı insanlar da vardır. şam'da bir Maruni, bana, doksan yaşındaki dedesinin, uzun yıllar öncesinden getirdiği bir geleneğe göre, yedi hafta süren Karem'i boyunca sadece yedi kez yemek yediğini ve bu uygulamayı başka kişilerde de gördüğünü söylemişti. Demek ki, Katolik dininin hüznünlü yıkıntıları (bu bölgede sadece yıkılmışa değil, ortadan kaybolmuş da benziyor) arasında ermiş keşişlerin eski etkisinin çok güzel ve değerli izleri hâlâ bulunabiliyor.

60) Öğretmen din adamları.

İstanbul'un Tasviri

Bu adalardan çıkınca, benden öncekilerin anlatması nedeniyle ayrıntıya girmiyorum, sol yakada İstanbul'a yaklaşılmaya; Yedikule şatosu'ndan Sarayburnu'na kadar devam eden surlar boyunca gidilmeye başlanır. Bundan sonra geminin rotası kuzeydoğuya çevrilir. Amaç, Sarayburnu'nu geçmek, Karadeniz'den Propontis'e hızla inen ve gemiyi, kesinlikle Akropolis'in bulunduğu Sarayburnu'na savuracak olan Bosfor sularının sürekli akıntısından kaçınmaktır. Böylece Saray solda bırakılır ve gemi, Scutary kıyısındaki bir kayanın çok yakınından geçer. Bu kayanın üstüne, eteğinde, toplanmış donatılmış mazgal delikleri bulunan, kare şeklinde duvarlarla çevrili, yine kare bir kule inşa edilmiştir. Türkler bu kuleye *Kız Kulesi* derler. Avrupalılar ise, hiçbir temele dayanmayan Leandros Kulesi adıyla anarlar. Oysa Leandros'un sevgilisi Hero'ya gitmek için denizi aştığı yer burada değil, daha önce anlattığımız gibi Dardaneller'tedir.

Burası sanki dünyanın, her yeri büyük bir hoşlukla seyredilen bir başka eşigidir. İstanbul'un bu kıyısından daha sevimlisi görülemez, hatta düşünülemez. İlk gelişimde, büyüleyici bir kente girdiğimi düşünmüştüm. Biri kuzeydoğudan, öteki kuzeybatıdan gelen üçüncüsü ise, iki koldan akan suları, güneyde Propontis'in geniş havzasına boşaltan üç büyük deniz kolunun ortasında bulunuyordum. Bu deniz kolları, kıyıyı ve sayfiye evlerini, bahçeler, köşklarle kaplı küçük tepelerin yavaş yavaş yükseldiği uçsuz bucaksız toprakları yıkarlar. Ayrıca kentin ve neredeyse sonsuz sayı-

daki evin yanı başına kadar sokulurlar. Evler, böylesine hoş bir manzaranın tüm güzelliklerine sahip olmak için, amfiteatr şeklinde birbiri üstünde yapılmış gibi görünürler.

Bu rengârenk sayfiye evlerinin ortasında, onları kat kat aşip göğe yükselen, inanılmayacak kadar çok sayıda büyük kubbeler, minareler ve çan kuleleri vardır. Kubbeler kurşunla, minarelerin ise uç kısımları yaldızla kaplanmıştı. İstanbul'a gelenlerin gözünü okşayan bu sevimli karışıklığa, servilerin ve geniş bahçelerdeki ağaçların yeşilliği de büyük katkıda bulunur. Ortayı kapatmadan, limanın çevresinde taç şeklinde dizilmiş gemilerin çokluğu, gerideki güzellikleri sergilemek için tüm yapraklarını atmış ağaçların oluşturduğu geniş bir halkayı andırır. Sayıları on altı bini geçen ve kent sakinlerinin ihtiyacına göre, kimi yelkenli kimi kürekli, sürekli seyir halindeki kayıklar, gondollar ve küçük gemiler, tüm izleyicilere, sanki güzel bir amfiteatrdan bir deniz savaşı eğlencesi sunar gibidir. Sonuçta hangi kıyıdan dönülürse dönülsün, limanın ortasındayken, doğanın bu büyük kenti nasıl kayırdığı ve her yönüyle güzelliğine katkıda bulunduğu hayranlıkla seyredebilir.

İstanbul'u son derece özel kılan böylesine büyük avantajlardan sonra, Büyük Constantinus'un Roma'daki keyifli yaşamı bırakıp imparatorluk tahtını buraya taşımasına ve kente adını vermesine şaşmamak gerekir. Yönettiği kentlerden hiçbiri İstanbul kadar özel değildir; iki güzel yakası tek bir göz atışıyla görülebilir ve yaşadığı Avrupa kesiminde verdiği emirler, on

beş dakikadan kısa bir süre içinde, sanki yasalarına boyun eğmek için yaklaşmış Asya'ya iletilebilir. Sanat ve doğa, güzellikle verimliliğin eşit olduğu bir yer kurmak için birleşebilselerdi, herhalde İstanbul'dan daha iyisini başaramazlardı. Toprak, burada hem göze hem damak tadına seslenen ve sadece yaşamsal ihtiyaçları gidermek için değil, yaşamı hoş kılmak için de istenen çeşit çeşit meyveler üretir. Tatlı ve tuzlu sular, insanın ihtiyacı olan ortamı sunabilmek üzere her türlü kolaylığı sağlarlar. İstiridyeler bir yana, öyle büyük ve çok miktarda balık çıkar ki, İstanbul'daki kadar bolunu hiç görmedim. Balıklar, sık sık, gerek duymadıkları hoş havası yerine, bu muhteşem kentin güzelliklerini hayranlıkla seyretmek için peşpeşe su yüzüne sıçrarlar. Güzel havanın tadına varmayı da, sürüler halindeki kuşlara bırakırlar. Onlar da, dünyada bu iklimden daha çekicisini bulamayacakları bir yerde, ağaçlarda, bahçelerde ve çevredeki tepelerde, sabah akşam cıvıldaşarak bu duruma tanıklık ederler. Bazen toprakta, genellikle suda, sonra da havada yaşayan kurbağalar, bu üç ortamın olabilecek en mükemmel haliyle İstanbul'da bulunduğunu kanıtlamak için kalabalık topluluklar oluştururlar. Böylesine güzel bir kentin küçük ocaklarında hapsedilmekten azap çeken ateş, orada zarara yol açan tek şeydir; sanki kıskançlıkla, sık sık büyük yangınları kışkırtır ve olağan kullanımlar yerine, adeta onu ölümcül etkilerine uğratmayı tercih eder. Sonuçta, bunların tümü İstanbul'da taht kurmuş benzerler.

Doğanın nimetlerindeki bu bolluk karşısında İmparator Iustinianos, birçok büyük kentte başardığı gibi,

böyle güzel bir yerin bir an bile boş bırakılmaması ve kenti kurmak için de, herkesin bulunduğu yerden hemen İstanbul'a gelmesi gerektiğini düşündü. Bu düşünceyle çıkarttığı *si qui quinta cap. de divers. proed. urb. lit. 69.*⁶¹ başlıklı yasayla Konstantinopolis adını Ebedi Kent olarak değiştirdi. Böylece kent, talihi gibi adını da tamamen değiştirmeyi uygun gören kralları ya da yöneticileri kadar çok ada sahip oldu. Bunlardan ilki, geleceği için iyi bir kehanet özelliği taşıyordu. Trak çobanları, avantajlı konumu ve dış görünüşünün bereket boynuzuna⁶² benzemesi nedeniyle, şimdi İstanbul'un yer aldığı bu dile, altın boynuz ya da bereket boynuzu anlamına gelen *Khrysokeras* adını vermişlerdi. Bu olay, Ezehyas ve Numa Pompilius'un dönemlerinde, yirmi ikinci Olimpiyat Oyunları sırasında ya da İÖ 690'da gerçekleşti. Khrysokeras'ta birkaç çoban kulübesine dayanan ilk yerleşimlerden sonra, böylesine güzel bir yerden etkilenenlerin sayısı iyice arttı ve kısa sürede büyükçe bir kasabaya dönüşerek burun kenti ya da *Akropolis*, sonra *Lygos* adını aldı. Ardından da *Buzis*, *Byse*, *Bysante* veya *Bysanta* (yazarlar çeşitli şekillerde kullandıklarından) gibi adlarla anıldı. Megara kolonisi olduğu dönemden, kenti büyütüp yeniden kuran ve Antoneia adını veren İmparator Antoninus'a kadar *Byzantion* adını taşıdı. Daha sonra *Anthuse* ve Yeni Roma oldu. Sonunda, Büyük Constantinus Roma İmparatorluğu tahtını buraya taşıdı, kenti geliştirdi,

61) Kentin adının değiştirilmesi hakkında...

62) Yunan mitolojisindeki öykülerden birine göre Zeus'u besleyen Amaltheia adlı keçinin boynuzu. Zeus, sütünesinin boynuzlarından birini kıırarak nympha'lara verir ve içini dilediklerince doldurmalarını söyler; her çeşit meyveyle doldurulan boynuzun adı da bereket boynuzu olur.

onu, verdiği makama yaraşır bir görkemle bezedi ve adına kendininkini ekleyerek Constantinus Yeni Roma'sı yaptı. Ağızdan ağıza kısılan bu ad, Konstantinopolis yani Constantinus kentine dönüştü.

Constantinus Yeni Roma'sı'nın ilk dönemleri eski Roma'nınki kadar başarılı olamadı. Hatta, Constantinus'a pek de dost olmayan Zosimos'a ve bazı yazarlara göre kent, Roma'nın temellerinin atıldığından çok daha kötü koşullar altında kurulmuştu. Bu yazarlar, imparatoru, Remus'un kardeşi Romulus'u öldürdüğünden daha basit bir nedenle, karısı Fausta ile oğlu Crispus'u öldürmekle suçlarlar. Ama olay, Constantinus'un Hristiyanlığı kabulünden önce gerçekleşti. ἀμαρτάνει καὶ σοφοῦ σοφώτερος⁶³ diyen Yunan atasözü geçerliliğini her zaman koruyacaktır ve güneşin lekesiz olmadığı gibi, büyük adamlar da hatasız olmayacaktır. Sonuçta Konstantinopolis, özellikle Latinler ve Hristiyan Avrupalılar arasında Bizans'tan bu yana en kalıcı ad olmuştur. Ama Türkler, diğer Asya, Afrika ve Avrupa halklarının tümü, kente bugün Stambol derler. Bu ad, belki de kent çevresindeki Rumlara, yolda ποῦ πάϊς⁶⁴ yani nereye gidiyorsun diye sorulduğunda verdikleri cevap olan εἰς τὴν πόλιν⁶⁵ sözlerinin bozulmasından türemiştir. Türkler ve diğer Levantenler de gerçek kökenini bilmezler. şu halde, kentin eskiden Konstantinopolis; bugün ise iman bolluğunu belirten Stambol⁶⁶ adıyla tanındığını söylemek yeterlidir.

63) Bilgelerin en bilgisi bile hata yapar.

64) Pou pais.

65) Eis ten polin: şehre.

66) Yazar, İstanbul'a verildiği söylenen İslambol adı ile Stambol'u birbirine karıştırmaktadır.

Khrysokeras, Akropolis, Lygos, Bizans, Antoneia, Anthusa, Yeni Roma, Konstantinopolis, Ebedi Kent, Stambol ya da ne derseniz, bu ünlü kent Trakya'nın ucunda, yaklaşık 41 derece kuzey eylemi ile 57 derece boylamında⁶⁷ yer alır. Propontis'te, yani Marmara Denizi'ndeki Boğaziçi diye anılan Karadeniz kanalı'nın ağzına uzanan dili tamamen kaplar. Bu konumuyla, gerek gemiler için güvenlik ve kullanım bakımından, gerekse her türden çok bol balık çıkması bakımından dünyada benzerine rastlanmayacak kadar avantajlı bir liman oluşturur. Ama benden öncekiler tarafından çok bahsedildiği için, kentin geçmişinden söz etmeyeceğim. Çünkü bu, ancak eski yazarların epeyce karışık bazı paragraflarına dayanarak yapılabilir. Kısaca, ileride yer alan küçük planda oldukça yeterli bir fikir verdikten sonra, şimdiki halini anlatacağım. Bu arada, Yunanistan'da kaldığı yaklaşık on yıl boyunca ilginç ve bilgince gözlemler yapan İngiliz soylusu Monsieur Covell, tüm çizimlerin çok güzel, aslına uygun ve doğru olduğunu kamuya bildirmiştir.

Üstünde İstanbul'un kurulduğu kara uzantısı, yani yarımada, Yedikule şatosu'ndan Sarayburnu'na kadar iki deniz arasında ilerlemek üzere karadan ayrılmaya başlar. Kara tarafında, kentin limanını oluşturan geniş bir yarım daire yapıp, içte, tatlı sularını denizin tuzlu sularına karıştıran ve limanı sevimli, elverişli hale getiren küçük bir ırmakla ağızlaşır. Yahudi mezarlığının bulunduğu bu tatlı su ağzından itibaren, kentin gerisinde, çok sayıda kare şeklinde kuleyle desteklenmiş,

67) Çağdaş düzenlemeye göre 28-30 derece doğu boylamında gösterilmektedir.

Yedikule şatosu'na kadar hemen hemen dümdüz giden, bir çift basit duvar dizisi vardır. Kentin tam bir üçgen olan şekli, ucu karaya bağlı, iki kenarı ise Karadeniz kanalı ile Propontis'in sularınca yıkanan bir harpa ya da bereket boynuzuna benzer. İstanbul'un çevresi yaklaşık dört fersahtır; Yedikule ile geçmişte Akropolis'in bulunduğu Sarayburnu arasındaki mesafe tam bir buçuk fersah eder. Buradan, Yahudi mezarlığına yakın bir mahalle olan Ayvansaray'a kadar beş çeyrek, oradan Yedikule'ye kadar da bir fersahtır. Kentin bu sonuncu kısmı kara tarafında; diğer iki kısmı ise deniz kıyısında bulunur. Kentin çevresi, dışta kare ve yuvarlak kulelere, içte evlere dayanan basit surlarla kuşatılmıştır. Surlardaki on sekiz kapıdan beşi, iskeleler ve basamaklarla limana; altısı yine iskelelere ve küçük limanlara; yedisi, surlar ve hendeklerle çevrilmiş kara tarafına açılır. Bu son yedi kapının önündeki surlar ve hendekler iki sıralıdır. Kara surları, Genç Theodosios döneminde İstanbul valisi olan ünlü Kyros tarafından yaptırıldı. Bu istihkâm çalışması, halk tarafından beğeniyile karışıldı, büyük şenlikler yapıldı. Onun onuruna, kenti Constantinus'un kurduğunu, ama Kyros'un geliştirip yeniden inşa ettiğini söyleyen şiirler yazıldı. Bunlar her yerde okunuyordu, hatta çok uzun olan Konstantinopolis adının Kyropolis şeklinde değiştirilmesi bile önerildi. Durumu izleyen Theodosios kiskançlığa kapıldı ve kenti böyle iyi kapatmasının karşılığı olarak onu ortadan kaldırmak için, çok dar bir hücreye kapattırdı. Kyros da burada sıkıntıdan öldü.

Kara surlarını Propontis surlarına bağlayan Yedikule Zindanı, İstanbul'da öğrenilen ilk yerdir. Paris'teki

Bastille ile aynı amaca ve kullanıma yaradığından İstanbul Bastille'i olarak nitelendirilebilir. Geçmişte, kentin giriş kapılarından biriydi ve dört kuleden oluşuyordu. Gerek altın bezemelerle süslenmesi, gerek İstanbul'un en güzel girişlerinden biri olarak kentin görkemini sergilemesi bakımından, Altın Kapı diye anılıyordu. Kente resmi girişler buradan yapılıyordu. Papa I. Jean da kente Altın Kapı'dan girdi. İtalya kralı Theodorich, yani Thierry tarafından, Katoliklerle yandaşı olduğu Ariuşçuları uzlaştırmak için İmparator Iustinus'a gönderilmişti. Bu kutsal kişi, çok büyük bir gösteri ve alkışlarla karşılandı; ama, nedeni görevi değil, Altın Kapı'dan geçerken kör bir adama görme yeteneğini geri vermesiydi. Iustinus, Papa ile yaptığı bu görüşmeden sonra, o günden beri uyulmakta olan, imparatorların egemenlik simgeleriyle silahlarının papalar tarafından verilmesi geleneğini başlattı.

İstanbul'u fetheden Fatih Sultan Mehmed, kapıda ki dört kuleye, üç tane daha ekleterek burayı sağlam bir kale haline getirdi. Amacı, kendisinin ve haleflerinin hazinelerinin büyük bir bölümünü bu kalede korumaya almaktı. Yapı, uzun süre amacına uygun şekilde kullanıldı. Ama, geçmişte padişahların devlet hazinesini sakladıkları Yedikule, artık seçkin tutsaklarla diğer devlet mahkûmlarının kapatıldığı kibar bir hapishane işlevi görmektedir. Hristiyan bir mahkûm için, küçük bir şapelde rahiplerin missa ayini yapmalarına ve dinsel işlemlerini serbestçe yerine getirmelerine izin verilir. Hatta bu mahkûm bir Malta şövalyesi ya da seçkin bir kişi ise; bir elçinin ya da İstanbul'da oturan saygıdeğer birinin, Yedikule Ağası, ya-

ni yöneticisi istediğinde mahkûmu gösterme ve daha sonra da geri getirme sözü vermesi koşuluyla, birkaç gün kentte veya kent dışında gezmesi için, bu kural-ları yumuşatılmış Bastille'den çıkmasına da izin verilir. Türklerin bu insanlığı, söz konusu zindana kapatılanların acısını biraz yatıştırır. Böyle davranılmasaydı, bir Malta şövalyesi veya bir başka tutsak için, hiçbir suç işlemeyen Yedikule'deki gibi kendini sürekli hapse mahkûm edilmiş bulmak son derece can sıkıcı olurdu. Çünkü savaşta tutsak alınanlar barış yapılanı kadar burada tutulurlar. Talihsiz Genç Osman, 1622'de hayatını bu zindanda noktaladı. Mezarı, zindanın bahçesinde hâlâ duran Hüseyin Paşa burada boğduruldu. Daha önce söz ettiğimiz Malta şövalyesi Monsieur Beaujeu de Yedikule'den kaçmıştı. Türk-lere karşı savaşırken tutsak düşmüş, kurtulmalık olarak çok büyük paralar verme teklifi defalarca geri çevrilmişti ve on beş-on altı yıldan beri de burada hapis tutuluyordu.

Bu şatonun dış duvarlarına yakın kulelerden biri, eskiden Altın Kapı'ydı. Üstünde, beyaz mermerden iki büyük alçak kabartma vardır. Biri, koluna dayanıp uyuyan bir erkek ile elinde bir meşaleyle gökyüzünden inen bir tanrıçayı gösterir. Bunlar Endymion ile onu görmeye gelen Ay⁶⁸ olabilir. Diğeri ise, yanılmı-yorsam, dokuz musa ile kanatlı at Pegasos'u betimler. Ama, iyi işlenmesine rağmen, yeterince tamamlanma-mış olan bu iki kabartma, görenlerin bazılarını, tıpkı birkaç seyyahın yaptığı gibi, "Avrupa'da bu oymacılı-

68) Ay tanrıçası Selene kastediliyor.

ğın zarafetine yaklaşan, böylesine ince bir beğeninin ürünü olan bir eser ve bu iki figür kadar cesur başka bir desen görmedik; nasıl ele geçirebilsek, İstanbul kaymakamına ve Yedikule ağasına nasıl bir armağan versek de bu iki heykel parçasını buradan alıp götürebilsek" diye düşünmeye zorlar.

Kıyıda, Yedikule şatosu'ndan Saray'a giderken solda, denizin içinde, kent surlarından yaklaşık yirmi adım uzakta, kare biçimli bir kule vardır. Kent sakinleri buna Belisarios Kulesi derler. Bu büyük komutanın⁶⁹, İmparator Iustinianos'un Asya, Afrika ve Avrupa'daki düşmanlarını yenmesi için verdiği önemli görevleri başaramadığını; o yüzden tüm mallarının elinden alınıp çok yoksul bir hale düşürüldüğünü; bu kuleye kapatılıp gözleri oyulduktan sonra, mahkûmlar gibi, sopanın ucuna asılmış küçük bir keseyi pencereden sallandırarak yoldan geçenlerden geçimi için "Kıskançlıktan gözleri oyulmuş zavallı Belisarios'a bir sadaka verin" diye bağlamak zorunda kaldığını ve hiçbir suçu olmadığını anlatırlar. Kulenin hemen yakınında, eskiden İmparator Theodosius, Arcadius ve ardıllarının forsalarını barındırdıkları Kadırgalar Limanı⁷⁰ vardı. Bu limanla karşı karşıya, üstte geniş bir meydan yer alıyordu; ortasındaki güzel sütun hâlâ varlığını korur. Ama şimdi, bazıları sütunun kaidesine dayanıp bu kısmı tamamen örtmüş evlerle dolmuştur. Mermerden sütunun gövdesi, çepeçevre, Arcadius'un bir seferini betimleyen oldukça büyük boyutlardaki fi-

69) Yazarın Bizanslı general Belisarios hakkında anlattıkları halk söylencelerine dayanmaktadır; gerçekte bir ilgiyi yoktur.

70) Kadırga Limanı.

gürlerle bezenmiştir. Ancak, Roma'daki Traianus Sütunu'nun üstündekiler kadar iyi korunamamıştır; ondan daha yüksektir ve tepeye kolayca çıkılabilmesi için, ondakine benzer bir merdiven oyulmuştur. Ama şimdiki durumda tepeye çıkmak neredeyse imkânsızdır. Adını vermeden geçiyorum, birkaç yıl önce, akıldan ziyade şansı çok olan bir seyyah, bu merdivenden yukarıya çıkma izni almıştı. Tepeye vardığında, görünmemeye dikkat etmesi⁷¹ konusundaki uyarılara karşın pek ihtiyatlı davranmadı. Hatta daha da fazlasını yaptı; sütunun tepesine adını yazarak ve bastonunun ucuna bağladığı mendili sallayarak eğlenmeye başladı. O sırada mahalleden geçenlerle komşu evlerde oturanlar, sütunun tepesine çıkmış garip bir adam görünce üstelik de başındaki şapkayla bunun bir Frenk⁷² olduğunu fark edince çok şaşırdılar. Sokak birdenbire insanla doldu, tüm mahalle heyecana kapıldı. Onun, sütunu diktirenin ruhu olduğuna ve eskiden heykelinin bulunduğu yeri almak üzere geri döndüğüne inanan bazı insanlar, koşa koşa bu yeni çehreyi görmeye geldiler. Bazılarıysa sadece, karılarının Hristiyan bir Frenk tarafından görülmüş olabileceği düşüncesiyle kıskançlığa kapılıp, sütunun tepesine tırmanan bu cüretkâr adamı görmek için evlerinden dışarı uğradılar; onun, kadınlarının sarayına daha eğlenceli bir yerden bakmak amacıyla buraya çıktığını düşünüyorlardı.

Her biri, öfkenin yol açtığı farklı duygularla tahrike kapılıp sütuna doğru koştu ve Frenk'in içine girdiği

71) Anıtın tepesine içten bir merdivenle çıkılıyordu.

72) Avrupalı ya da Fransız anlamında.

evi kuşattı. Frenk hemen aşağı indirildi; yumruklar ve *paþuþ*'lar⁷³ arasında *subaşı* yani mahalle komiserinin evine götürüldü. Merakının bedelini ödetmek üzere, hemen falaka ve sopalar hazırlanmıştı. Zavallı Frenk, ayak tabanlarına en az elli sopa yedi. Durumu hemen öğrenen elçisi, bir çevirmenle subaşına armağan göndererek daha ileriye gitmemesini; Türkiye'nin geleceklerini bilmeyen bir yabancıyı sütuna sokanın ondan daha fazla suçlu olduğunu; öte yandan, bu adamın kötü bir niyet taşımadığı konusunda kendisine inanması gerektiğini ve ona yolladığı armağanla, yalnızca bir çılgınlık olan bu hatanın bağışlanmasını istedi. Hem zaten bir ceza söz konusu ise, bunu zavallı yabancıнын değil, sütunun bekçisinin üstüne yıkmak gerekirdi. Gerçekten de, Frenk bir miktar para ödeyerek sopadan kurtuldu ve onun yerine sütunun bekçisi falakaya yatırıldı.

Kadırgalar Limanı'yla karşı karşıya olan bu Honorius ve Arcadius⁷⁴ sütunu denizden çok iyi görülür. Ancak şimdi, ne bu limandan ne de Saray'dan hemen önce Apostata Julianus tarafından Julianus Limanı adıyla yaptırılan ve sonra da Ayasofya Kilisesi'nin inşa edildiği meydanın karşısında olduğu için Sofia Limanı diye anılan limandan bir iz kalmıştır.

Liman ve Propontis surları boyunca giderken Saray'a yaklaşılmazsa, kayığı durdurmaya değer bir şey bulunmaz. Saray hakkında ise çok az şey anlatacağım. Çünkü okuyucu bu Saray'ın dışındaki şeyleri, yapaca-

73) Tekme kastediliyor.

74) Arcadius, kendisine Doğu Roma İmparatorluğu verilirken, ilk Batı Roma İmparatoru ilan edilen kardeşi Honorius ile birlikte anılıyor.

ğım uzun ve sıkıcı tasvirden öğrenmek yerine, resme bir göz atarak kolayca ve açıkça görebilir; zaten içte bulunanlar, bu levha göz önüne alınarak bizzat gördüklerim ve anlatacaklarımla kolayca anlaşılabilir.

Bostancıbaşı köşkünün⁷⁵ yakınlarında, Rumların her zaman, ama özellikle Transfiguration gününde⁷⁶ ibadet ettikleri bir çeşme vardır. ἁγίασμα⁷⁷, yani kutullaştırma dedikleri bu çeşmeye akın akın gelirler. Suyuyla yıkanır, çevresindeki kuma bulanır. Sonra da, bu sağlığa yararlı suyun olağanüstü etkileri hakkında çok güzel bir öykü anlatırlar. Rumların kentte ya da köyde, her yerde, böyle birçok mucizevi çeşmesi vardır. Doğalı yoksa, metal borulardan geçenler de her zaman bazı etkilere sahiptir; papazlar, yani Rum rahipler mutlaka, kiliselerine yakın, ister kendilerince maledilen ister gerçekte var olan bazı iyi etkilere sahip birkaç kuyu bulmayı becerirler.

Bostancıbaşının, yani başbahçıvanın köşkü bu çeşmenin yakınında yer alır. Yapı, Saray surlarının dışında, bir pavyon ya da üstü kapalı büyük bir balkondan oluşur. Burası, hem Boğaziçi'ne hem de önemli bir kısmı görülen Propontis'e bakar. Türkler bu tür yapılardan çok hoşlanırlar; köşk bulunmayan saray yok gibidir. Bazıları güzel havanın keyfine varmak için bahçelerin ortasında, bazıları su kıyısında, bazılarıysa kapalı platformlar şeklinde evlerin üstüne inşa edilir. Köşkler, Türklerin hayalperest mizacına son derece uygun

75) Bostancıbaşı Dairesi.

76) İsa'nın ölümünden sonra Tabor Dağı'nda üç havarisine görünme sahnesinin canlandırıldığı bir bayram.

77) Ayazma.

yapılardır. Ortasına bir kerevet ile bir tütün piposu⁷⁸ ve birkaç fincan, yani kahve tası koyarlar; bazen iki-üç saat, kahve yudumlarıyla kesilen birkaç sözün dışında, önemli bir şey konuşmaksızın öylece otururlar; kahveyi de çok sıcak ve birkaç fincan içerler. Bostancıbaşı'nın köşkü ötekiler kadar kalabalık değildir. İmparatorlukta dördüncü görev sırasını işgal eden bu kişinin, sık sık buraya gelip temiz havadan ve yapının sergilediği güzel manzaradan yararlanacak zamanı yoktur. Büyük Saray'ın ve padişahın öteki sayfiye evlerinin kâhyalığını yürütür; görev alanına giren Boğaziçi ve Propontis kıyılarındaki tüm kentlerle köylerin yönetimiyle uğraşır. Bu köşke, Saray'ın içinden, deniz kıyısına inilen merdivenli küçük bir kapıdan geçilir.

Köşkten Boğaza çıkınca rastlanan ilk şey, bu kesimde Saray'ı çevreleyen kent surlarına yerleştirilmiş ve Saray'la limanın girişini izinsiz aşmak amacıyla olanlara karşı korumak için, çoğu su hizasında denize doğrultulmuş toplardır. Bunlar arasında en büyüğü ve dikkat çekicisi, Bağdat'ın alınışı sırasında son darbeyi vuran ve yarattığı karışıklıkla kenti, Sultan Murad'a boyun eğmek zorunda bırakan toptur; çok büyük bir özenle, ötekilerden ayrı bir bölmede korunur. Bu toplar her zaman dolu tutulur; ama, sadece *bayram* ayının birinci ya da ikinci günü, Müslümanlara büyük bayramın geldiğini ve *ramazan* bittiğinden artık oruç tutmak zorunda olmadıklarını bildirmek için ateşlenir. Bundan başka, padişahın yeni bir kent ya da eyaleti fetihmesi gibi büyük şenliklerde de ateşlenir. İzinsiz

78) Nargile ya da çubuk kastediliyor.

girmek ya da çıkmak isteyen gemileri engellemek veya bazı kötü hareketleri nedeniyle denize atılmaya mahkûm edilmiş önemli bir askeri görevlinin bir topa konulup ateşlenmesinin dışında ise kullanılmaz.

Bu topların ortasında, Saray'ın dört kapısından biri, bahçe kapısı anlamına gelen *Bostan Kapı* yer alır. Yanlardan çadır çatıyla örtülmüş, iki büyük ve yuvarlak kuleyle tahkim edilmiştir. Saray'ın dışında, deniz kıyısında kulelere birer uzun servi ile başka ağaçlar eşlik eder. Kulelerin dibinde, bostancının bekçileri olan iki *kapıcı* vardır; kapıdan, ancak bu nöbetçilerin izniyle geçilir; ama söz konusu izni almak hiç de kolay değildir, bu yalnızca Saray görevlilerine verilir. Cariyeler, padişah tarafından ender olarak Karadeniz kanalında gezmeye götürüldüklerinde ya da hemen hemen kapıyla karşılıklı Scutaret Sarayı'na gittiklerinde bu kapıyı kullanırlar. İstanbul'un kurulduğu bu bölge, eskiden Akropolis ya da kentin burnu diye anılırdı. şimdi ise, Saray'ın burnu veya *Sarayburnu* olarak adlandırılır.

Sarayburnu'nu ve çoğu geminin su ikmali yaptığı küçük çeşmeyi geçtikten sonra; Kanuni Sultan Süleyman'ın, bugünkünden çok daha düzenli ve çok sayıda gemiden oluşan donanmasının limana giriş çıkışını izleme ve cariyelerine izlettirmek amacıyla yaptırdığı iki köşke ya da pavyona yaklaşırlar. Köşklere ilk çok sayıda cariyelerine aittir; diğerinden daha yüksekte bulunur ve buraya, kimseye görünmeden Saray'ın içinden geçilir. Uzunlamasına inşa edilmiş, kemerlerle süslü üç odadan oluşur. Küçük halvetgâhlar şeklinde düzenlenmiş odalar, birçok küçük yaldızlı kubbeye bezenmiştir.

Her kerevet minderler, yani şilteler ve yastıklarla, değerli halılarla, zengin işlemeler ve resimlerle kaplı bürüm-cüklerle süslüdür. Bu kerevetler, cariyelerin kendileri ve yüzlerine bakacaklar için büyük bir suç sayılan görülme tehlikesine atılmadan dışarıyı rahatça izleyebilmeleri amacıyla kafesli pencerelerin yakınına yerleştirilmiştir.

Ancak bu köşkün süslemeleri, öteki köşkün⁷⁹ büyük salonundakilerle asla karşılaştırılmaz. Dünyada eş bulunmaz mermerleri, sütunları, yapay fıskiyeleri, değerli halıları, etrafını kuşatan galerileri; dışarının tüm çevreye egemen nefis manzarası, içerinin oymalı ve yaldızlı ahşap kaplamalarıyla, bu köşk büyüleyici bir yerdir. Köşke gittiğimde, bostancıbaşının hemen gelebileceği kaygısıyla resim çizmeme izin vermek istemediler. Gerçekten yirmi adım kadar yürümüşüm ki köşklere açılan Saray kapısından çıktı; beni fark ederek çağırttı ve köşke sokan kişiye, orada ne aradığımı sordu. O da bağışlanmak için, Dünyanın Efendisinin (padişaha verdikleri sanlardan biri) sonsuz ihtişamının küçük bir parçasını ısrarla görme ricasında bulunduğu; kendisinin ise, sadece kapıdan bakma izni verdiğini söyledi. Ancak, nöbetçilerin olmadığı bir sırada ve onlara bazı armağanlar verildiğinde kolayca içeriye girilebilir. Bu yöntem, aynı Horatius'un şu sözlerine göre her yerde geçerlidir:

*Prelio tutum iter et patens*⁸⁰

79) Sarayburnu ile Sirkeci arasındaki Yalı ya da Cebeciler Köşkü. Bu bina, yazarın belirttiği Kanuni tarafından değil, daha önce, son şekliyle III. Murad tarafından yaptırılmıştır.

80) Yolu korumalı ve kapısı açık.

Denizin keyfini sürmek için kıyıda inşa edilmiş bu tür binalarda olduğu gibi, köşkların çok yakınında beş-altı kayıkthane vardır; içlerindeki küçük kadirgalar, büyük kayıklar ve diğerk hafif gemiler, padişah ve maiyetinin kanalda gezme isteğine karşı sürekli hizmete hazır tutulurlar. Bu küçük kadirgalarla gemilerin her tarafı yaldızlı arabeskler ve desenlerle süslenmiştir. Küreklere, kancalara kadar yaldızla kaplanmamış, boyanmamış bir yer yoktur; padişahın İstanbul'da olduğu zaman sık sık Bosfor'da yaptığı gezilerde eğlenmesine katkıda bulunmak üzere, baştan sona süslenip boyanmışlardır.

Bu köşklardan çıkınca, Saray'ı çevreleyen surlar kent surlarından ayrılmaya başlar. Önce, Saray'ın büyük kapısının açıldığı Ayasofya Kilisesi'nin yakınlarına kadar yukarı doğru tırmanır. Sonra, bostancıbaşının köşkünün üstünde Propontis'e kadar iner. Saray'ın çevresi sadece beş çeyrek fersah kadardır. Bu çevre, eskiden Akropolis ya da kentin burnu diye adlandırılan Byzantion kentinin ilk yerleşimlerini kapsıyordu. Hatta burada, şimdi de bir kenti dolduracak kadar kalabalık bir insan topluluğu yaşar. Eğer bu saray bir hapis-hane değil de bir konut olsaydı; henüz çocukluk çağında sağlıklı ve güçlü bedenleri nedeniyle seçilmiş bu her iki cinsten insanlar, daha yakın ve daha hoş bağ-larla bir araya gelebilirlerdi. Cariyelerden ya da onların hizmetçileri olan *odalık*'lardan birine yasal bağlarla bağlansalardı; *kapıcılar*, *bostancılar*, *aşçıları*, *belvacılar* ve öteki Saray görevlileri arasında, kısa sürede önemli bir aile reisi olmayan kalmazdı. Ama yüz kişilik acımasız bir siyah haremağası topluluğu, ne talihsiz hanımlara,

ne zavallı görevlilere, birbirlerinin yüzüne bakma veya bir araya gelebilme izni verir. Erkekler görev yerlerinde, kadınlarsa dairelerinde tutulurlar ve çok sıkı bir şekilde gözlenirler. Cariyeler, bu sıkıcı kerberosların refakatinde, o da çok seyrek ve sadece birkaçı, ancak bu iktidarsız⁸¹ siyahlardan bir grupta çevreleri sarıldık-tan sonra dışarı çıkabilirler. O sırada tesadüfen karşı-laştıkları bostancılar ya da öteki Saray görevlileri, ora-dan uzaklaşmak ve yüzlerini elverdiğince çabuk yere eçmek zorundadırlar. Bu, orada kaldıkları sürece, Büyük Saray'ın cariyelerinin bir erkek tarafından bir kere bile olsa görüldüğünün söylenmemesi için yapılır. Çünkü bu ayrıcalık sadece padişaha aittir. Bir başkası-nı bundan asla yararlandırmaz; sarayından bir cariye-yi, ancak bir *paşa* ya da önemli bir göreve getirilmiş bi-rini onurlandırmak için, onunla evlendirmek üzere çı-kartır. Birkaç yıl önce, şimdiki kaymakam, yani İstan-bul valisi için de böyle yapmıştı.

Yukarıda anlattıklarımı bakılarak, Büyük Saray'ın çevresinin, birbirine oldukça yakın yuvarlak ve kare şeklinde kulelere dayanan basit bir surla kuşatılmış bir yapıda olduğu tahmin edilebilir. Bu kulelerin çoğu-na, her gece nöbetçi olarak, böyle bir işi becerip be-ceremeyecekleri düşünülmeden *acemioğlanlar* ya da vergi çocukları⁸² konur; görevleri, Saray'ın içinden ya da dışından gelebilecek ayaklanmalara dikkat etmek ve İstanbul'da sık sık görülen büyük yangınları haber vermek için nöbet tutmaktır. Bu sur kuşağı Saray'ın bahçesini çevreler; ortasında, eskiden Aya Demetrios

81) Hadımlık kastediliyor.

82) Devşirme.

Tepesi denilen yüksek burnun üstünde de binalar yer alır. Saray'ın bahçeleri, ne Tuilleries, Versailles ve Fontainebleau'nun ne Fransa'daki birçok özel sarayın bahçesine benzer, ne de içinde Louvre ve Escorial'in kapsadıklarına benzeyen binalar bulunur. Bizim hükümdarlarımızın görkeminden çok uzak olan bu konutun dış kısmında, güzel ya da düzenli hiçbir şey yoktur. Tüm saraylardan üstün olan tek yönü, onu dünyanın en güzel yeri yapan manzarasıdır. Bahçeleri düzensizdir; cariyelerin gezerken, Galata'dan ya da daha yüksekteki komşu bölgelerden görülmemeleri için serviler, defneler ve diğer yaprak dökmeyen ağaçlarla doldurulmuştur. Saray'ı oluşturan binalarda da mimari bir üsluba, simetriye ya da orana rastlanmaz. Bunlar pavyonlar şeklinde birbirinden ayrılan; çoğu, büyük kemerler üstüne inşa edilmiş düzensiz bir bölmeler topluluğudur. Altta, yönetim odaları ve görevlilerin daireleri yer alır, üstteyse cariyeler oturur. Görevlilerin yaşadığı zemindeki odalara ve öteki Saray dairelerine rahatça girilebilir. Ama, hanımların dairelerine girme ayrıcalığı, yalnızca padişaha ve haremağalarına aittir. O nedenle Saray'ın bu kesimini görmek ve buna ilişkin doğru bilgiler vermek imkânsızdır. Giriş izni alınmazsa, bu, en az bizi erkek yapan şeyin kaybına yol açacak, en çok da idama götürebilecek büyük bir suçtur. Bu durum karşısında, böyle bir şey pahasına Saray'ın içini görmek isteyecek meraklı bir seyyah çıkacağını sanmıyorum.

Très-Chretienne⁸³ Majesteleri, bu zorluğu gayet iyi

83) Kral XIV. Louis'ye verilen bir unvan; koyu Hristiyan anlamında.

öğrendi; Saray'daki ve tüm Türkiye'deki en gizli şeyler kadar, bu zorluk hakkında da iyice bilgi sahibi oldu. Saray'ın bu bölümüne girip girmediğimi gülümseyerek sordu (yolculuklarım hakkında üçüncü defa konuşmak onuruna eriştiğim sırada). Cevabım hayır oldu; çünkü bunu yapmanın sonucunun, padişahın tüm imparatorluğundan daha pahalıya patlayacağını düşündüğümü söyledim. Çeşitli anlamlara çekilebilen bu beklenmedik cevap, Kral, Monsieur Altes Royal⁸⁴ ile o sırada yanında bulunan soyluları güldürdü. Kraliçe ve diğer hanımlar da oradaydılar; son sözlerimi iyi duyamadıklarını belirterek kahkahalarla gülmeye neden olan konuyu sordular. Kralımız her zamanki neşesiyle bana, içeri sadece hadımların kabul edildiği hanımların dairesine girip girmediğimi sorduğunu; hayır dediğimi; çünkü bu girişimin, bana tüm Osmanlı İmparatorluğu'ndan çok daha önemli bir şeye malolacağını söylediğimi anlattı. Bu konuda düşüncemi açıklamak ve Saray'daki berbat düzenin geri kalan kısmını tanıtmak üzere tekrar söz aldım; gerçekten de bir dünya mülkü için Hristiyan dininden vazgeçemeyeceğimi; Saray'ın bu bölümüne girenlerin dinden döndürüldüğünü; zalim olduğu kadar utanç verici ve onarılmaz bir önlemle de acıya sürüklendiklerini belirttim.

Bu *Gynaikion*'a⁸⁵ girmenin güçlüğüne rağmen, en içeriye ve en gizliyi bizzat görme keyfine varmak isteyen birkaç genç (yaşlı biri bunu yapmazdı), bazı bedeller

84) Krala verilen bir unvan.

85) İlkçağda Yunan evlerinde kadınlara ayrılmış harem benzeri bölüm. İleride, Ayasofya'yı anlatırken aynı terim, yazar tarafından gynaitikion ya da genitikon olarak kullanılmıştır; aslı gynaikonitis'tir.

karşılığında amacına ulaştı. Böyle bir şey, bazı Yahudi kadınları, özellikle sultanlara mücevher satmak için sık sık Saray'a gidenleri, her yerdeki gibi Türkiye'de de tek geçerli yöntem olan bir armağanla elde ederek yapılabilir. Çok kolay bir yolla, kadın kılığına girilip, normalde olduğu gibi peçe takılarak, Yahudi kadınla birlikte hizmetçisi ya da kölesi rolünde Saray'a gidilebilir. Ama tehlike çok büyüktür. Kimseye, belki de çok az şey görmek uğruna, böyle bir şeye girişmesini tavsiye etmem. Bunun yerine, en meraklı konulara bol bol yer veren Monsieur Tavernier'nin "l'Interieur du Serrail"⁸⁶ başlıklı kitabına güvenilmesi çok daha iyi olur. O nedenle, okuyucunun kitapta sunduğum, Büyük Saray'ı korkusuzca ve tehlikesizce görebileceği, aslına uygun resme başvurmakla yetinmesini rica ediyorum. Böylece, bu denli ünlü bir sarayın girişinin, kentten uzaktaki eski manastırların ya da küçük çiftliklerinkini andıran kapısının ardında hiçbir şey olmadığı kanısına varabilir. Bununla birlikte, Padişah Sarayı'na adını veren kapı burasıdır⁸⁷. Türkiye'nin büyükleri sadece Divan'a serbestçe girebildikleri için kendilerini mutlu sayarlar; çünkü başka yerlere girmeleri yasaktır. *Hekimbaşı* ve *kâtip*⁸⁸, yani Haşmetmeabın din görevlisinin bu uygulamanın dışında kaldıklarını belirtmek gerekir.

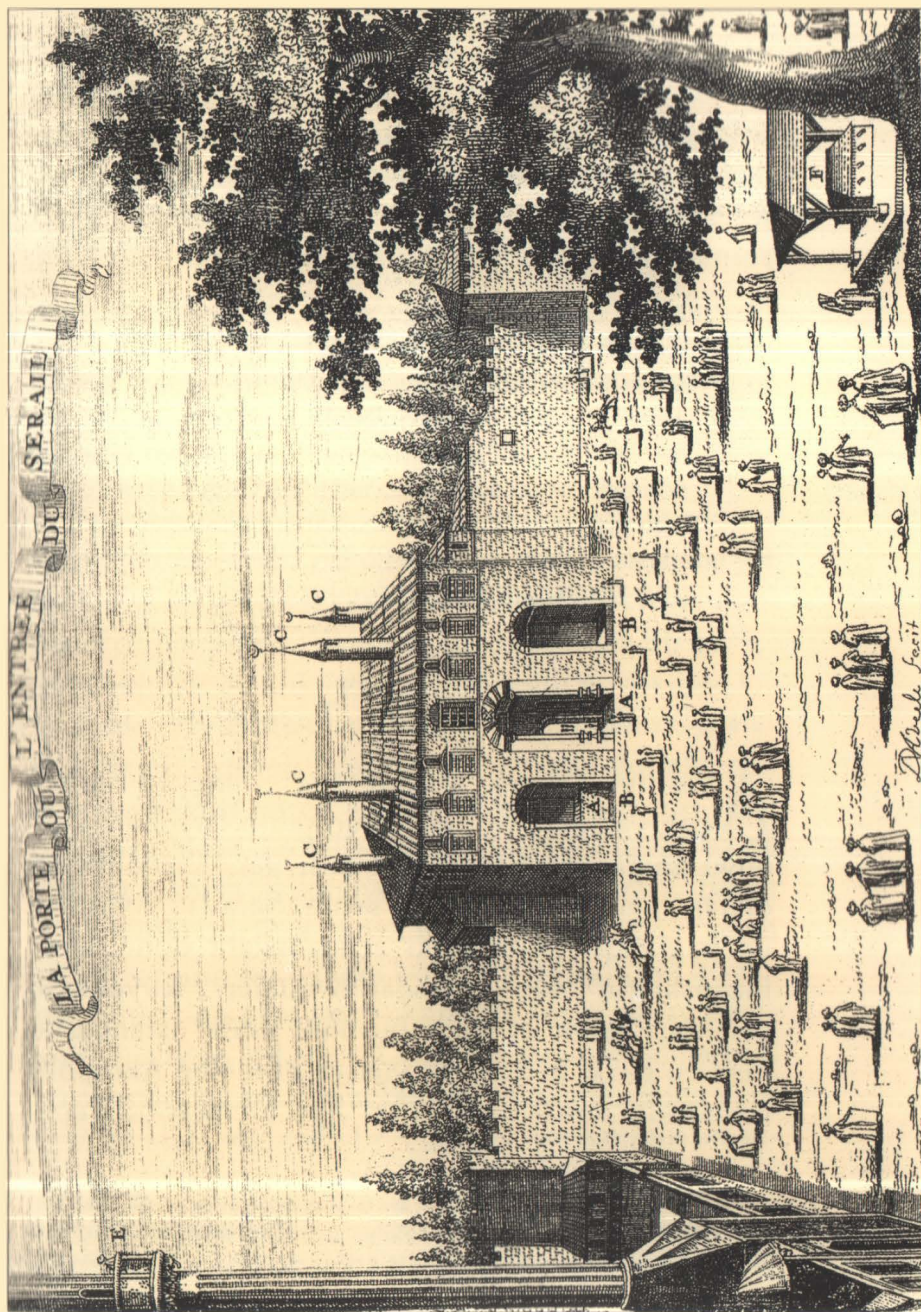

86) "Saray'ın İçı"

87) Top Kapısı kastediliyor.

88) Müftü; aynı zamanda şeyhülislamdır.

Saray'ın girişini gösteren resimdeki göndermelerin açıklaması:

- A. Kapıcıların, yani Saray muhafızlarının nöbet tuttukları kapı.
- B. Kapı şeklinde yapılmış iki büyük niş.
- C. Süsleme ve bu kapının Hükümdarlık Sarayı'nın girişi olduğunu belirtme amacıyla yapılmış, küçük ve yuvarlak bacalara benzeyen dört çıkma kule.
- D. Padişahın İstanbul'da olduğu zaman, Ayasofya'ya gidişinde kullandığı kapı.
- E. Ayasofya'nın minarelerinden biri. Müezzinler, her gün namaz vaktini bildirmek için bunların tepesine çıkarlar. Minarelerin şerefe⁸⁹ kapıları, cami dışında namaz kılanların dönmek zorunda oldukları tarafı göstermek üzere, daima kibleye, yani Mekke'nin bulunduğu yöne bakar.
- F. Yikanmak ya da su içmek isteyenlere çeşme hizmeti veren bir su deposuna dönüştürülmüş eski bir lahit.

Ayasofya'nın Tasviri

Ayasofya Kilisesi, resimde gösterilmeyen Saray'a çok yakındır ve şimdi, padişahın İstanbul'da olduğu zaman Saray'ın baş camisi yani ibadethanesi olarak hizmet verir. Daha sonra, Saray'ın Ayasofya ile bağlantısı hakkındaki açıklamalara döneceğim. Bizanslıların⁹⁰ bize o kadar övdükleri, seyyahların defalarca tasvir ettikleri bu ünlü kilise, İstanbul'un hem en güzel hem de en yüksek yeri olan Akropolis Burnu'nun doruğunda ya da Aya Demetrios Tepe-

89) Metinde balkon olarak geçmektedir.

90) Yazar, Yunanlı ya da Bizanslı ayrımı yapmadan ortak olarak Grek terimini kullanmaktadır. Bu durumun bir karışıklığa yol açmaması için Grek, ilgili yerlerde Bizanslı diye çevrilmiştir.

si'nde bulunur. Pek az sayıda kalmış İstanbullu Rum-
ların en bilgilileri, bana genellikle, tarihlerinde oku-
duklarına göre, Ayasofya'nın temellerini atanın Bü-
yük Constantinus olduğunu ve inşaatın da ölümün-
den birkaç yıl önce başladığını bildirdiler. Roma'da-
ki San Pietro Kilisesi'nin ilk temellerini büyük bir
iman aşkıyla atan Constantinus, bu kilisenin planına
dayanan bir benzerini, Kutsal Bilgelik ve Tanrı'nın
Yaratılmamış Oğlu'na adamak için, İstanbul'da yap-
tırmak istedi. Ama inşaat bitmeden öldü, ardılı ve
oğlu Constans, babasının başlattığı şekil ve planı iz-
leyerek binayı tamamladı.

Eski Ayasofya'nın planı, bugün kitapta gördüğü-
nüze benzemez; Roma'daki San Paolo Kilisesi'yle
aşağı yukarı bir olan eski San Pietro Kilisesi'yle aynı
plana dayanıyordu. Yani haç şeklinde, uçta bir geniş-
liğin bulunduğu çok uzun bir kiliseydi ve eskiden ki-
liselerde erkeklerden ayrı dua eden kadınlara *Gynaiti-
kion* olarak ayrılmış, çok sayıda sütunla desteklenen
büyük galeriler vardı. Ancak, Ayasofya'nın eski şekli
ne olursa olsun, bu kilise şimdikiyle aynı yerde ya da
çok az uzakta bulunuyordu. Çünkü burası, böyle
önemli bir yapı inşa etmek için kentin en güzel ve en
seçkin yeridir; kurulduğu bölgenin dışında, bu koşul-
lara sahip başka bir yer yoktur. Ne var ki, saray yaşa-
mına geçişten itibaren, Constantinus ve ardıllarının
hükümdarlık konutlarını burada ya da yakınında yap-
tırtmadıkları söylenebilir; çünkü Constantinus'un sa-
rayının kalıntılarıyla arasında bir fersahı aşkın bir me-
safe bulunmaktadır. Oysa İmparatorluk Sarayı'nın
Patriklik Kilisesi'ne daha yakın olması gerekirdi. Öte

yandan, saraylarında ya da hemen yakınında şapel-
 re ya da ibadethanelere sahip olan ve oturdukları
 kentin baş kilisesine kesinlikle gitmeyen hükümdarla-
 rın, bazı halk etkinliklerini kutlamak ve bunu da po-
 litik güçlerini kanıtlayacak şekilde düzenlemek için,
 Ayasofya gibi çok görkemli bir mekâna ihtiyaçları
 vardı. Çünkü tüm uluslar arasında, uğradıkları ciddi
 baskılara, talihsizliklere ve geçmişlerinden dayanıl-
 maz kibirden başka bir şey kalmamasına rağmen, Bi-
 zanslılar kadar görkeme ve gurura düşkün olanı yok-
 tur. Bunun dışında, din adamlarından, papazlardan ve
 diğer kilise görevlilerinden oluşan patriklik ailesinin,
 genellikle imparatorların dalkavuklarıyla hiç anlaşa-
 madığı ve aralarında sürekli kavgalar olduğu söylene-
 bilir. O nedenle, ister görkem gereksinimi ister barış
 uğruna, Patriklik Kilisesi ile imparatorların sarayları-
 nın birbirinden uzakta olması gerekmiştir.

Eski Ayasofya'nın şekli ne olursa olsun (yazarlar bu konuda güvenilir bilgiler vermediklerinden), bu bina
 da eski San Pietro ve San Paolo kiliseleri gibi ahşap
 çatıyla örtüldüğü için, Büyük Theodosius, Genç The-
 odosios ve Iustinianos dönemlerinde kentle birlikte
 birçok kez yandı. Iustinianos, ya şanına yaraşır ölüm-
 süz bir anıt yapmak, ya da İstanbul kentinin veya
 Ayasofya'nın gelecekte karşılaşılabilecekleri yangınla-
 ra çare bulmak amacıyla, binayı tümüyle yeniden in-
 şa etmeye karar verdi. Bilindiği üzere bu kilise birçok
 yangın geçirmişti. Gerek Büyük Theodosius'un hü-
 kümdarlığının başında Ariusçular tarafından kışkırtı-
 lan yangınlarda, gerekse Genç Theodosius dönemin-
 de, kiliseden sürülmeyi kabul etmeyenleri içeri kapa-

tarak binayı ateşe veren Aziz Ioannes Khrysostomos'un düşmanları tarafından çıkartılan yangınlarda harap oldu. Iustinianos'un ilk yıllarında da tesadüfen yandı. Iustinianos, kiliseyi baştan başa yeniden inşa ettirdi; malzemesi kadar şeklini de tümüyle değiştirerek bugünkü haline getirdi. Çan kulelerini desteklemenin ya da kesinlikle gerekli olan bölümlerin dışında, kilisenin yapımında bir parça bile ahşap malzeme kullanmadı. O sırada takılan, değerli ve ince bir işçiliğin ürünü olan büyük kapıları, sert ve sağlam bir ağaçtan yapıldığı için bina kadar dayanmıştı; ancak İmparator Kekeme Mikhael'in döneminde çıkan bir başka önemli yangında yandı. Bu imparator, çok kötü durumda olması nedeniyle, kiliseye, bundan böyle yangınlardan korunabilecek ve adını gelecekte de yaşatacak, kanatları bronzdan yapılmış yeni kapılar taktırdı. Ayrıca, üstüne iri boyutlarda oyduğu, bugün de çok rahat okunan ΜΙΧΑΗΛ ΝΙΚΙΤΩΝ sözleri ile bir labarum⁹¹ ya da Hristiyanlık simgesinin çevresine, Ayasofya kapılarının bu mükemmel onarımdan geçirildiğı yılı gösteren Yunan rakamlarıyla yazılmış bir tarih koydurdu.

Ayasofya, Iustinianos tarafından tamamlandığında, İmparator, görkemden yana Hz. Süleyman'ın tapınağını geçtiğine inanarak binayı çok güzel buldu. Kiliseyi seyrederken, sık sık ἐγὼ τὸν Σαλόμονα ἐνίκᾱ, "Süleyman'ı geçtim" diyordu. Bu saf imparator, kuşkusuz, Süleyman tapınağının kendisinininkinin yanında bir hiç olduğunu düşünüyordu. Bunun nedeni,

91) Constantinus'tan sonra taç, haç ve İsa monogramı taşıyan Bizans sancağı.

belki de kilisenin inşası ve güzelleştirilmesi için, on yedi yıl boyunca, yılda iki milyon altını bulan Mısır gelirlerini harcamış olmasıydı; bu da o dönemde büyük bir miktar sayılıyordu. Ayrıca, kilisenin hemen yakınına, sürekli dua etmekle yükümlü dokuz yüz papaz ile kilisenin bakımından sorumlu çok sayıda görevlinin yaşadığı büyük bir manastır kurmuştu; buranın harcamaları ise sekiz yüz bin ecu'ye kadar çıkıyordu. Ama, geçmişte ve şimdi, Ayasofya bazı üstün özelliklere sahip olsa da, görkem bakımından Süleyman tapınağına asla yaklaşamaz. Hatta aynı düzeyde olması için bile, daha çok şey gerekir; ne büyüklükte ne zenginlikte ne de güzellikte Roma'daki San Pietro Kilisesi'ne erişemez. Oysa, bugün Yunanlılar, şiddetle bunun tersini, İstanbul Ayasofyası'nın Roma San Pietrosu ile karşılaştırılamayacağını savunurlar. Ama her ikisini de görenler, Bizanslıların güzellik adına ne kadar bozulmuş bir beğeniye sahip olduklarını ve ikisi arasındaki farkın büyüklüğünü kolayca değerlendirebilirler. Bununla birlikte, herkesi memnun etmek için, kilisenin geçmişteki başlıca inşaa ve onarım süreçlerini kısaca belirttikten sonra, şimdiki ve Iustinianos'un yeniden inşa ettirmesinden bu yana olan durumu (binanın iskeleti bakımından) hakkında bilgi verecek, arkadaki planla resimleri açıklayacağım. Ardından, bu kilisede dinin, hem eski hem de Türkler tarafından camiye çevrildikten sonraki işleyişlerine ilişkin bazı şeyler anlatacağım.

Ayasofya'nın iskeleti yaklaşık kare şeklindedir; içten uzunluğu kırk iki, genişliği ise otuz sekiz kulaç-

tır. Tüm Doğu kiliseleri gibi doğu yönüne bakar. Planı, bir çerçeve içine yerleştirilmiş, boyu hemen hemen enine eşit bir Yunan haçı şeklindedir. Bu yapının usta mimarı ünlü Anthemios'tu; ama inşaatı pek ilerletmeden, ilk temellerini attıktan az sonra öldü. Bu da, çalışmanın, ilk mimarının başlattığı mükemmellikte sürdürülememesine neden oldu. Gerçekten, mimarisi hakkında pek az şey bilinmesine rağmen, Ayasofya'nın planı ile yapısının farklı ellerden çıktığı kolayca fark edilir. Planı oldukça belirlidir; ama ileride görüleceği gibi binanın iskeleti plana uymaz. Bu yüzden, tarihler, inşaatın bitirilmesinde büyük güçlükler çekildiğini kaydeder. Her zaman bazı önemli kusurları vardı ve binanın bir tarafı bittiğinde öteki tarafı çöküyor ya da açılıyordu. Sonuçta Ayasofya, biraz Roma'daki San Carlo Al Corso Kilisesi'ne benziyordu; tam bittiğinde her yeri yıkılma tehlikesiyle karşılaşıyordu. Ancak, sonradan tüm bu kusurların çaresi bulundu; ünlü Genç İsidoros ve birkaç mimar, bu kubbeyi yükseltmek, daha küçülterek ve eskisine göre daha çok destekleyerek sağlamlaştırmak için büyük çabalar harcadılar. Sonuçta, kubbeyi o günden beri İstanbul'u sık sık sallayan, hatta bu kiliseyi mükemmelleştirmesi kadar yasalarıyla da ünlü Iustinianos'un dönemindeki gibi kilisenin öteki bölümlerini yıkan depremlere rağmen, hâlâ varlığını koruyan dayanıklı durumuna getirdiler. Bu deprem, Ayasofya'nın tüm doğu bölümünü (plan, A.B.C.H) çökertti. Yarım kubbedeki taraktonoz, üstüne düştüğü altarı, kutsal kapıları ya da *Sancta Sanctorum* bölmesini (plan, A.A); müftü kürsüsüyle aynı yerde ya da karşısında

bulunan ambon veya vaiz kürsüsünü (plan, C) ezdi. Iustinianos çöken bölümü yeniden yaptırıp, Saray bahçesinden de rahatça görülen, ikisi büyük ikisi küçük dört payanda kemerle (plan, Ç) sağlamlaştırdı. Bu payanda kemerlerden büyük olan ikisini, hem bu tarafta hem de karşıda, batıda yer alan ve bir yarım kubbeyi desteklemeye yardım eden iki küçük filayağı (plan, d) tutar. Kubbe bir yandan bunlara, öte yandan da kemeri taşıyan dört büyük filayağına (plan, D) dayanır.

Bir bütün oluşturacak şekilde birbirine bitişen bu dört büyük filayağı ile büyük sıra kemerler, kilisenin ana kubbelerini taşırlar. Herkes bu kubbeyi, aşırı genişliği ve basık sepetkulpu kemer tarzında yapılması nedeniyle, çok cesur ve iyi tasarlanmış olarak değerlendirir. Çapı on sekiz kulaçtır, derinliği ise üç kulacı geçmez; yirmi dört tane çok küçük ve alçak pencereyle aydınlatılır. Her iki pencere arasında, gitgide küçülerek kubbe merkezinin yakınlarında bitmek üzere yukarıya doğru giden ve orada bir halkabecek oluşturan geniş daireler şeklinde destekler bulunur. Orada, kendisini oluşturan daire şeklinde yirmi dört destek hâlâ durduğuna göre, bu halkabecek, eskiden kuşkusuz bazı mozaik resimlerle süslenmişti; ama Türkler bunu silmişlerdi, çünkü sadece bir beyazlık görünüyordu. Kilisenin bu doruğu, Bizanslıların, bize sadece aşağı bakılacağını düşündürmek isteyen alışılmış abartısını simgeliyordu; çünkü dediklerine göre, çok yüksek olduğundan, kilisede bulunanların görüşü oraya ulaşamazdı. Gerçekten tarihler, bunun, dönemindeki benzerlerini geçen farklı bir kubbe olduğunu yazar; bu

kubbe meraklıları, başını yukarı kaldırıp bakma zahmetinden kurtarmak ve kendini yakından göstermek için aşağıya düşmüştü. Çöküşüyle, aralarında imparator ve patrik kürsüleri (plan, d) de olmak üzere pek çok şeyi ezdi. Daha önce anlattığım gibi, Iustinianos kubbeyi yeniden yaptırdı. Daha hafif bir hale getirmek için de, çoğu kişinin, belki bazı Bizanslıların tanıklığına dayanarak söylediğine göre, bu kez kubbede süngertaşı, iskeletinde ise hafif çimento kullanılmıştı. Bunu doğrulamak üzere yukarı çıkabilseydim, işin aslını seve seve aktarırdım. Ama Türkler, saçma bir düşünceye göre, sünnetsiz birinin binaya aşırı yük bindireceğini savunurlar ve sünnet derisini aşağıda bırakmak istemeyen bir Hristiyan'ın yukarı çıkmasına izin vermezler. Şu halde okuyucunun merakını gidermeyi ötekilere bırakıyorum ve bizzat görerek doğruladıklarımı aktarıyorum. Bu kubbenin altı, yonca ve zambak biçimli haçların işlendiği mozaiklerle; üstü ise kurşunla kaplıdır. Tepesine de, eskiden haçın bulunduğu yere, işaret olarak yaldızlı bir hilal yerleştirilmiştir.

Büyükliğini ve yerini ilerideki planda noktalı daire olarak göreceğiniz bu kubbe, kilisenin nef denilen bölümünün önemli bir kısmını örter. Çünkü koro yeri, bu dairenin doğu ucundan ὄγῑαι πἈλλαι ya da kutsal kapıların (plan, iki sıra çizgiyle gösterilen a.a.a) bulunduğu bölmeye kadar olan alanı kapsıyordu ve iki yarım daire yaparak (plan, H) sağa ve sola uzanıyordu. Kilisenin girişi, karşıda, doğuda iki yarım daire (plan, H) arasında gösterilen koro yeri gibi, aynı dairenin batı ucundan ortadaki üç kapıya (plan, I) kadar yayılıyordu. Kubbenin örttüğü bu mekân, kilisenin

planını oluşturan Yunan haçının tam merkezidir. Haçın doğuya yönelmiş baş ya da yukarı kısmında koro yeri ve *Sancta Sanctorum*; batıya yönelmiş ayak ya da alt kısmında kilisenin kapıları ve girişi; yanlarda ise, biri kuzeye biri de güneye uzanan kolları (plan, F,G), iki geniş paralelkenar mekân bulunur. Ama bu haç, kilise duvarlarınca oluşturulan bir çerçeveye yerleştirildiği için, köşelerde dört boş mekân (plan, H) daha vardır. Aşağıda, her şeyi elverdiğince en kısa ve en açık bir şekilde anlatacağım.

Hristiyanlar arasında, haç işaretinin İsa'nın ölümlüyle bir alçaklık ve utanç simgesi olmaktan çıktığı; Kutsal Kurtarıcımız bu kurtuluşumuzun simgesine dönüştürmesinden beri de bir onur simgesi, bir zafer işareti, kutsal bir nazarlık anlamı kazandığı yeterince bilinir. İşte bu yüzden, dünyada Hristiyan olan herkes, arada bazı fikir ve mezhep ayrılıkları bulunsada sık sık haç çıkartır. Tüm Doğu Hristiyanları, hatta Hristiyan dininin sırları konusunda en cahil ve en bilgisiz Kafkasyalılar ya da Mingreller, Hazar Denizi çevresine, Tataristan'a⁹², Asya ve Afrika'nın çeşitli bölgelerine dağılmış halklar bile, haça, Hristiyanlığın tek simgesi olarak bakarlar. Genellikle hepsi, uğradıkları baskılara ve içinde bulundukları aşırı cehalete rağmen, eskiden Hristiyan olduklarını ve bir gün, yine Hristiyan olmayı umduklarını göstermek için en azından haç işaretini, bu sonsuz kurtuluş simgesini hâlâ korurlar. Ermeniler gibi bazı halklar dışında, tümü haç çıkartmaya aynı şekilde, eli başa götürerek yuka-

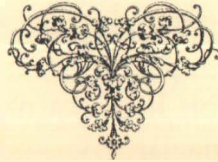
92) Burada Kırım ve çevresi kastediliyor.

ndan başlar ve sonra Katolikler gibi devam ederler. Birçok Afrikalı ve Yunanlı da, tam aşağıdan, sağ eli yere ya da dize koyduktan sonra başa götürüp bizim gibi sürdürür. Son olarak diğer Yunanlılar ile Ceinture⁹³ diye anılan Vaftizci Yahya Hristiyanları, vaftizli ve sünnetli oldukları için, haçı sola doğru çıkartırlar, yani eli baştan kemere ya da daha aşağıya götürdükten sonra sol omuza, ardından da sağ omuza koyarlar. Bu haç işaretlerinin hepsi hayırlı sayılır; Hristiyan olduğunu göstermekten ya da bunu kendine hatırlatmaktan başka bir amaç taşımadığı için Katolik Kilisesi tarafından da kabul edilir. Onlar, işaretin hayırına bir de büyüklük eklerler; çünkü pek çok Avrupalının yaptığı gibi, haç mı, yoksa başka bir şey mi olduğu pek anlaşılamayan küçücük bir haç çıkartmazlar ve bunu asla yarım yamalak yapmazlar.

Ancak bu kutsal haç işareti, ister yukarıdan aşağıya ya da tersine, ister sağdan sola veya soldan sağa yapılsın, dindar Hristiyan olduğunu söyleyenler arasında büyük sevap sayılmıştır. Hatta, beş kişinin dua etmek için bir yerde toplandığı zaman, Tanrı'dan istedikleri yardımı kolayca alabilmek için, birinin önde diğerinin arkada, ikisinin yanlarda, birinin de ortada haç şeklinde diz çökmeleri gerektiğini düşünen birçok Hristiyan din bilgini vardır. İşte bu çok eski ve Hristiyanlıkta büyük kabul gören ilkeye göre, kiliselerimizin çoğu, dinimizi en fazla etkilemiş figür olarak değerlendirilen haç şeklinde inşa edilmiştir. Yahudi sinagogları, Türk camileri, Brahman pagodaları ve hatta

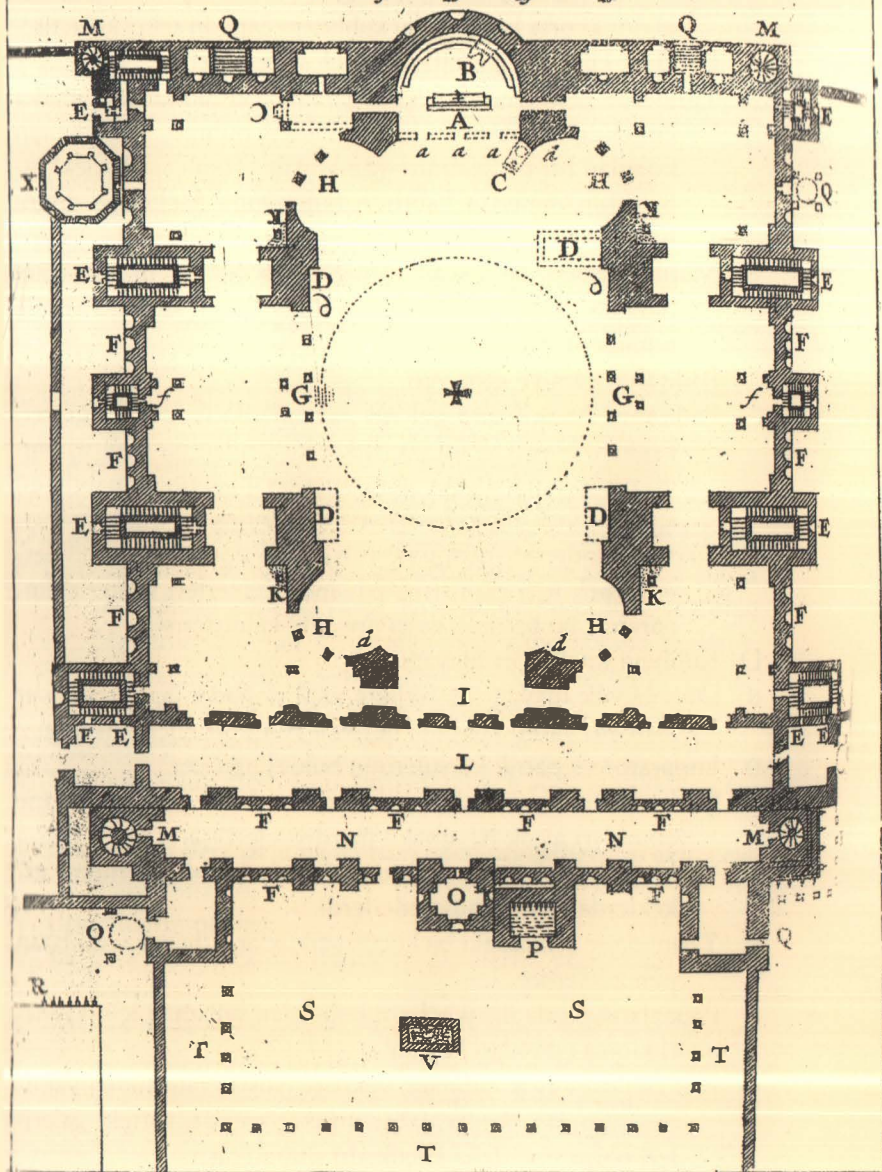
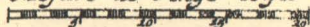
93) Kemer anlamında.

Protestanların ya da yeni sapkın mezheplerin kiliseleri haç şeklinde kurulmamıştır. Bunun nedeni, belki de gerçek imana sahip olmayan ve Kilise dışında kalan çeşitli mezheplere, Tanrı'nın Kilise'yi kanıyla yıkayarak çarmıhta ölecek kişiye layık olan bu şekli koruma izni vermemesidir. Ancak Ayasofya, dünyanın en eski kiliselerinden biri olduğu için, anlattığım nedenlerle onu yapanlar, Yunan haçı şeklini korudular. Ayasofya'nın şekli hakkında söyleyebileceklerimden çok daha iyisi, arka sayfadaki planda görülecektir.

PLAN DU TEMPLE DE SAINCTE SOPHIE

Mesure de vingt toises

Ayasofya'nın planındaki göndermelerin açıklaması:

- ⌘ Kilisenin, süngertaşından yapıldığı söylenen büyük bir kubbeyele örtülü orta bölümü. Bu kubbenin çapı on sekiz kulaçtır.
- A Eskiden, kilisenin tek altarının bulunduğu yer.
- B Türklerde altar yerine geçen ve tüm Müslümanların ibadet etmek için yüzlerini döndürdükleri mihrap; içine Kuran konulan bir niş şeklinde yapılmıştır. Tüm camilerdeki gibi, Muhammed'in kabrinin bulunduğu Mekke'ye doğru bakar.
- C Müftü minberi; bu yüksek rütbeli Türk din adamı, ramazan, bayram ya da Müslümanların diğer dinsel kutlamalarında burada oturur.
- Padişahın camiye girişi yeri.
- Padişahın Ayasofya'ya geldiği zamanlarda ibadet ettiği yer. Eskiden burası altara geçmekte kullanılan bir geçitti; şimdi, padişahın kimseye görünmeden ibadetini yapabilmesi için her yeri ahşap oymalarla kaplanmış bir odacıktır.
- Bu dört gönderme, Iustinianos'un çöken doğu bölümünü desteklemek için yaptırttığı payanda kemerleri gösterir. İmparator, bu bölümü daha önce de kaldırtmıştı.
- D Kubbeyi tutan dört filayağı.
- d Dört büyük filayağı ile birlikte, üçü doğuda, üçü batıda yer alan altı yarım kubbeyi destekleyen dört küçük filayağı.
- D İmparator ve patrik kürsülerinin bulunduğu yer.
- E Bu harflerin tümü, eskiden kadınların kilisenin galerilerine çıktıkları alçak basamaklı merdivenleri işaret eder. Bütün Doğu kiliselerinde olduğu gibi, kadınlar bu galerilerde erkeklerden ayrı ibadet ederlerdi.
- F Yarım daire şeklindeki bu küçük açıklıklar, kiliseyi aydınlatan pencerelerdir
- f Papazların ya da diyakosların buhurdan sallamak için Gynaetikion'a çıktıkları kapılar.
- G Her biri dört ayak çapında, yekpare Mısır granitinden yapılmış sütunlar. Bunlar, kilisenin iki yanında, üstteki galerileri oluşturan, daha küçük altı sütunu taşır.

- H. Bunlar, dördü büyük ikisi küçük filayağından oluşan dört yarım dairedir; iki küçük filayağı arasında her biri beyaz mermerden bir kaide üstünde yükselen iki porfir sütun vardır. Bu iki sütun, yukarıdaki yarım kubbeyi destekleme işlevini gören üst galerinin daha küçük altı sütununu taşır.
- h. Burada, kuyu ağzı gibi küçük ve yuvarlak bir delik vardır. Oradan, binada kullanmak üzere kilisenin altındaki sarnıçtan su çekilir.
- I. Ayasofya'nın büyük kapısı, iki yanda biraz alçak dört kapı daha bulunur.
- K. Kısa bir süre önce, eskiden ayrı olan dört büyük filayağı ile bu dört sütunun arasına, sağlamlaştırmak amacıyla duvar eklemek zorunda kalındı. Şimdi, küçük noktalarla gösterilen duvarla bitişik duruma gelmişlerdir.
- L. Dokuzu doğuda, beşi batıda, biri kuzeyde, biri güneyde olmak üzere on altı kapının açıldığı büyük giriş holü.
- M. Dört minare.
- N. Eskiden narteks diye adlandırılan revak ya da birinci hol.
- O. Geçmişte Ayasofya'nın çan kulesi olan kare biçimli büyük kule.
- P. Bu basamaklar, kilisenin büyük sarnıcından çıkan suyun aktığı musluklara inmeye yarar. Kilisenin altında kare şeklinde bir sarnıç bulunur ve çatıdan akan sular burada toplanır. O yüzden bazıları, yeraltı kanallarıyla Ayasofya'dan denize kadar kayıkla gidilebildiğini sanırlar.
- Q. Kilisenin dış kapıları.
- R. Türklerin ibadet için içeri girmeden önce abdest aldıkları çeşmeler.
- S. Son cemaat yeri, avlu ya da bazı cami görevlilerinin avlu çevresi dehlizleri.
- T. Görevlilerin odaları.
- V. Bu görevlilerin çamaşırlarını ve giysilerini yıkadıkları büyük havuz.
- X. Eskiden Ayasofya Sakristisi olan küçük kilise; San Pietro'nun ya da Roma'daki Santo Stefano Rotondo'nun sakristilerine oldukça benzer. Şimdi, çok yakındaki Büyük Saray'ın atları için saman ve kuru ot saklanan bir ambar olarak kullanılır.

Ayasofya'yı şekillendiren haçın ortasındaki kubbe-
 yi yeterince anlattıktan sonra, çevresinde bulu-
 nanlara geçeceğim. Bu haçın doğu bölümü, fırintono-
 zu şeklinde bir yarım kubbeyle örtülü büyük bir yarım
 dairedir. Büyük kubbenin genişliğini alan bu büyük
 yarım dairenin çevresinde, yine aynı şekilde yarım
 kubbeyle örtülü üç küçük yarım daire vardır. İkisi sağ-
 da ve solda, ortadaki ise en geride yer alır. Bu üçüncü
 yarım dairede, eskiden, daha sonra söz edeceğim
Sancta Sanctorum bulunuyordu. Haçın batısı da, doğu
 bölümüne benzer; yarım kubbeyle örtülü büyük bir
 daireden oluşur. Çevresinde üç küçük yarım daire var-
 dır. Ancak, kilisenin en büyük üç kapısının açıldığı or-
 tadaki yarım daire bu şekilde bitmez; dik açılarla kesil-
 lir ve üstü ise yarım kubbeyle değil bir tonozla örtül-
 müştür. Bu iki büyüğün yanındaki dört küçük yarım
 daire, iki uçta, bir yandan ana kubbeyi destekleyen
 dört büyük filayağından (plan, D); öte yandan da, iki-
 si doğuda *Sancta Sanctorum*'u örten kubbeyi, ikisi ise ba-
 tıda, kilisenin ortasındaki üç kapıyı örten tonozu tut-
 makla görevli dört küçük filayağından (plan, d) olu-
 şur. Söz konusu dört küçük yarım daireyi şekillendi-
 ren bu sekiz filayağının arasında, her bir yarım daire-
 de ikişer tane olmak üzere porfirden sekiz sütun var-
 dır. Bu sütunlar, beyaz mermerden yontulmuş kare ka-
 ideler üstünde yükselir. İleride kilisenin içini gösteren
 resimde de görüleceği gibi, bunlar *Gynaitikion*'da, bazı-
 sı eğri duran altı sütunu destekler.

Söz konusu dört yarım daireden her birinin geri-
 sinde, hem doğuda hem batıda, şapel denilebilecek
 bir mekân vardır. Öteki Bizans kiliselerinde, birden

fazla şapel geleneği yoktur. Bu dört mekânın şekli kare olduğundan tetragon diye adlandırılabilir. Her biri, pek de ışık vermeyen üç küçük pencereyle aydınlatılır. Bu tetragonun, granitten dört sütuna dayanan köşelerinden, kubbeyi taşıyan dört büyük filayağının yakınında bulunanları, büyük filayaklarını İstanbul'da sık görülen depremlere karşı daha dirençli bir duruma getirmek için şimdi bir duvarla birleştirilmiştir. Ancak, oldukça eskiye benzeyen duvar, Türklerden çok Bizanslıların eseri gibi görünüyordu.

Bu dört tetragon ya da kare mekân arasında, biri kuzeyde biri güneyde olmak üzere, biraz daha uzun iki mekân yer alır. Bunlar da diğerleri gibi, dört granit sütunla desteklenir. Ama sütunların yeri farklıdır; kare mekânlarda köşelerde, burada ise ortada bulunurlar ve taşıdıklarından çok daha dar, başka bir tonoz oluşturarak bu mekânı ikiye ayırırlar. Uzunca mekân ile söz konusu dört sütunu içeren enine bölüm, Ayasofya'nın planındaki Yunan haçının iki kolunu oluşturur; yukarıda anlattığım dört tetragon da bir çerçeveye yerleştirilmiş haçın etrafındaki boş mekânlardır.

Daha önce söz ettiğim bu altı mekândaki tonozları taşıyan yirmi dört sütun, aynı büyüklükte ve geniştir; tümü granitten yapılmıştır. Ama, kilisenin her köşesinde görülen diğer dört sütundan büyük kubbenin filayakları olan iki tanesi, yekpare ve aynı malzemedен yapılmakla birlikte, çok daha uzun ve geniştir. Bu dört sütun, öncelikle *Gynaitikion*'daki, yani kadınlara ait galerilerdeki altı sütunu; sonra da, kilisenin içini gösteren levhada görülebileceği gibi, kilisenin hem

sağ kanadını hem de sol kanadını taşır. Böylece, Ayasofya'nın alt kısmında, yirmisi bir tarafta, yirmisi öteki tarafta kırk sütun bulunur. Söz konusu kırk sütun, *Gynaitikion*'daki ya da üst galerilerdeki altmış sütunu destekler. Ayasofya'nın genelinde yüz yedi sütun vardır. Bunlardan yüzü kilisenin iskeletinde; dördü orta boyda, üçü küçük olmak üzere yedi tanesi de kapıların üstünde yer alır. Sütunlar, oldukça iyi işlenmiş olmakla birlikte, başlıklarının işçiliği bu seviyede değildir. Hangi üslupta yapıldığını söylemek zordur; ancak gotikleştirilmiş Yunan üslubu diye nitelendirilebilir.

Şimdi planın iç kısmını açıklamak için, geriye, eskiden *Sancta Sanctorum* (plan, a.â.a ve B) olan bölme hakkında bir şeyler anlatmak kalıyor. Kilisede, günde bir missadan fazlasını söylemeyen Yunanlıların, diğerleri gibi Ayasofya'da da bir tek altarı (plan, A) vardı. Bu geleneğe, hem Yunan hem de Latin kiliselerinde uzun süre uyuldu. Ama, Hristiyanların sayısındaki büyük artış, tek ayine katılamayan çoğunluğun ibadetini yerine getirmek üzere, kilisede çok sayıda rahip ile altar bulunması ve çok sayıda kutsama ayini düzenlenmesi ihtiyacını da beraberinde getirdi. Bugün Yunanlılar, Latinlerin *Sancta Sanctorum*, kendilerinininse *τεμπλος* diye adlandırdıkları mekânı kapsayan altarı *ὄγιον βῆμα* olarak adlandırırlar. Söz konusu mekân, her zaman kilisenin en doğusunda, bir yanda yarım kubbeye örtülü bir yarım daireyle, öte yanda Bizanslıların *εἰκονοστάσιον* dedikleri bir bölmeyle biter. Ahşaptan yapılmış bu bölmenin üstüne figürler işlenmiştir. Üç kapısı vardır; ortadaki, yandakilerden daha geniştir. Ortadaki kapıyı, kutsama sırasındaki giriş çı-

kışlar için sadece papaz kullanır. Sağdaki diyakoslara⁹⁴ ayrılmıştır; çünkü Bizanslılarda Latinlerdeki gibi alt-diyakosluk yoktur. Soldakini ise diğer din adamları kullanırlar. Orta kapıyla diğerleri arasında Παναγία yani Meryem Ana'nın ve Πρόδρομος yani Vaftizci Yahya'nın; üç kapının üstünde de On İki Havari'nin figürleri vardır. Bu εἰκονοστάσιον figürleri, Yunanlılar arasında daima diğerlerinden üstün bir saygı görmüştür. Bunların önünde mumlar, kandiller yakarlar; karışlarında sık sık *Metaniai* yaparlar, yani diz çökerler.

İşte kısaca, Türkler camiye dönüştürmeden önce Ayasofya'nın *Sancta Sanctorum*'u böyleydi; ama, şimdi bunların hiçbiri yoktur. Altar, İstanbul'un zaptından sonra, Fatih Sultan Mehmed dua etmek için üstüne çıktığında kırıldı; Ayasofya'ya atla girdi ve bu altarın üstünde diz çökerek, kiliseyi Hristiyanların elinden alıp İslam inancına adadı. Türkler, camilerinde Tanrı'ya sadece methiyelerini sunduklarından, inançlarına göre ibadethanelerinde, bir tür büyük niş olan ve içine Kuran konulan *mihrab* dışında, özellikle kutsallaştırılmış bir şey bulunmaz. Ayasofya'daki (plan, B) mermerden yapılmış, arabesklerle ve yaldızla süslenmiştir. Diğer camilerdeki gibi yukarı bölümün tam ortasına yerleştirilmemiştir. Çünkü, ibadet sırasında doğuya dönen Hristiyanlar için yapılan bu tapınak nerede olurlarsa olsunlar, dua ederken *kible*'ye yani peygamberleri Muhammed'in mezarının bulunduğu Mekke'ye dönmeleri gereken Müslümanların durumuna uygun değildi. Ayasofya, Tanrı'ya dua için diz çöken İstanbul Türklerinin

94) Papaz yardımcısı.

yöneldiklere yere, güneydoğuya döndürülemediğinden, bu camiye gelen Türklere ibadet sırasında dönmek zorunda oldukları yönü bildirmek için mihrap çevrildi. Bu niş, ilk pencerelere kadar uzanan, küçük ve mermerden bir istinat duvarının içine alınmıştır ve kuşak, pervaz düzeyinde, imamların dua sırasında yararlandıkları kitapları tutması için yükseltilmiştir. İstinat duvarı, planda, eskiden İstanbul Başpatriği'nin *Synthronos*'u, şimdi ise mihrap olan uç kısımda, yarım daire şeklindeki çift çizgiyle belirtilmiştir.

○ ile gösterilen yerin karşısında, öteki tarafta da olduğu gibi, geçmişte papazların sakristiden⁹⁵ altara geçtikleri bir geçit vardı, ama şimdi, her ikisi de kapatılmıştır. Aynı göndermeyle işaretlenen yerde, etrafı kafes oymalı bir pencereyle çevrilmiş ahşaptan, yaldızla bezeli ve değerli halılarla kaplı küçük bir odacık yapıldı. Burası, padişahın İstanbul'da bulunduğu ve Ayasofya'ya gittiği zaman ibadet ettiği bölmedir⁹⁶. İçeriye, Saray'a çok yakın ve sadece kendisine açılan bir kapıdan (plan, ㄱ) girerek oymalı küçük balkona, yani söz konusu küçük odacığa çıkar. Oradan (plan, ㄱ) kimseye görünmeden camide olup bitenleri rahatça izler. Planda noktalarla işaretlenmiş üç küçük kürsü (D), müftü minberi (C), vaiz kürsüsü (G), kapılara doğru yer alan iki büyük taş küp (H) gibi yerler ve kilisenin içini gösteren levhada açıklanacak başka şeyler de vardır.

Haçı ve Ayasofya'nın iç planını yeterince anlattıktan sonra, şimdi haça çerçevelik yapan duvarlarından söz edeceğim. Doğu bölümü, Saray'ın önündeki mey-

95) Kilisede kutsal ayin eşyalarının saklandığı yer, kült odası.

96) Hünkâr mahfili.

danın kapsamında kalır. Eskiden buraya açılan dört kapısı vardı. şimdi bunlardan ikisi kapatılmıştır; açık kalanlardan birini padişah, ötekini (plan, Q) halk kullanır. Bu kapıdan Ayasofya'ya yaklaşık dokuz basamak inerek girilir. Çünkü Saray meydanı kilise düzeyinden çok daha yüksektir. Padişah ve halk kapılarının arasında dört payanda kemer bulunur. İmparator Iustinianos, bir depremde çöken ve altındaki Sancta Sanctorum'u ezen doğu yarım kubbesini yeniden inşa ettirdiğinde, bunları da kubbeyi desteklemesi için yaptırmıştı. Bu payanda kemerler (plan, dört göndermesi) duvarla devam eder. Doğu bölümünün iki ucunda iki minare (plan, M) yer alır; bunlardan güneydeki, Ayasofya'nın dört köşesine dikilen minareler arasında en kaba ve en alçak olanıdır. Çünkü dediğim gibi, Fatih Sultan Mehmed bu kiliseyi sadece, hemen bir minare ekleterek kendi inancına hizmet eden bir camiye dönüştürmüştü. Bu, İstanbul'da inşa edilen ilk minaredir.

Ayasofya'nın kuzey ve güney bölümleri birbirinden pek farklı değildir; her ikisinde de beş merdiven, dokuz pencere ve iki kapı bulunur. Beş merdivenden kilisenin üst katına çıkan iki büyüğü (plan, E), yalnızca kadınların üst *Gynaitikion*'a çıkmasına yararmıyordu; aynı zamanda kilisenin kubbesini taşıması için de yapılmıştı. Daha küçük olan diğer üç merdiven, ilk galerilere, yani alt *Gynaitikion*'a kadar gider. Bunlardan ikisi, kilisenin oluşturduğu karenin iki köşesinde yer alır; kadınların, dışarıdan erkeklere görünmeden kiliseye girip çıkmalarına yarardı. Ortadaki merdivenin kapısı ise kilisenin içindeydi ve sadece, ayin sırasında buhurdan sallamak için *Gynaitikion*'a çıkan papazlar ve diya-

koslar tarafından kullanılırdı. Bu kapı, hem kuzey hem de güney bölümlerinde iki sütunun ortasında (plan, f) yer alır. Kilisenin içinde gibi görünen diğer merdivenlerin kapıları, sadece üst galerilere açılır. Her iki taraftaki çok küçük on iki pencere, dört dizilik büyük kemerin altına açılmıştır. Kuzey ve güney bölümlerindeki dört kapıdan, şimdi yalnız biri, güney tarafındaki (plan, Q) kullanılır; diğerleri kapatılmıştır.

Ayasofya'nın tüm batı bölümünü, iki hol ile bunların önünde yer alan sütunlu küçük bir avlu kaplar. Hollerden, kiliseye bitişik olan daha geniş iki katlıdır; yani altlı üstlüdür. Alttaki, kilisenin gerçek holü, üstteki ise, *Gynaitikion*'un bir galerisidir. Alt holde, dokuzu doğuya, beşi batıya, biri kuzeye, biri güneye açılan on altı kapı vardır. Bu kapıların tümü mermerdendir; bakırdan ya da bronzdan yapılmış kanatları, ayaklı⁹⁷ yoncalı ya da zambaklı haçlarla süslenmiştir. Ancak Türkler, haçların kollarını sökmüşlerdir. Çünkü büyük bir peygamber olarak tanıdıkları İsa'nın, yerini bir hayalete verdiğini düşünürler ve onun, çarmıha bizzat gerildiğine inanamazlar. Gözlerinin önünde acı çekilmesine katlanamazlar. Kendi dinlerine adadıkları bir ibadethanenin kapısında, Hristiyanlarca Yahudilerin zulmünün ve cehaletinin simgesi sayılan böyle bir görüntüyü istemezler. Bu kapıların arasındaki mekân, çeşitli renklerde dalgalar yapan çok güzel mermerlerle, yaldızla, kaymaktaşından çeşitli şekillerde çok ustaca kesilmiş taşlarla kaplıdır. Kapıların yukarısına kadar uzanan bu mermer kaplamanın üstünde, Türklerin pek iyi kapatamadıkları,

mozaikten çeşitli figürler ve haçlar yer alır. Üst kapının ortasında, üstte; sağında Παναγία yani Meryem Ana, solunda Πρόδρομος yani Vaftizci Yahya'nın bulunduğu oturmuş durumdaki Kurtarıcı'nın ayaklarına kapanmış bir imparatoru kutsamasını tasvir eden figürü hâlâ rahatça görülür. Bu holün batı kapıları arasındaki mekânın üstü, her birine bir tane düşmek üzere, kemerin altına açılmış üç pencereyle aydınlatılır; altta ise, ahşaptan yapıldığı için planda işaretlemediğim küçük tribünler vardır. Holün iki ucunda bulunan iki büyük kapıda ya da portalde, mozaikten figürler, bronz kapı kanatlarının üstüne işlenmiş alçak kabartmalar ve daha önce belirttiğim ΜΙΧΑΗΛ ΝΙΧΙΤΩΝ sözleriyle kanatların yapılış tarihini gösteren rakamlar göze çarpar. Söz konusu portallerin altında, bir merdivenle *Gynaitikion*'a çıkan, kilisenin tüm kapıları gibi planda E harfiyle işaretlenmiş iki küçük kapı yer alır.

Batı bölümündeki bu holden çıkınca, daha kısa ve dar bir başka portik ya da hole (plan, N) girilir. Eski-den narteks diye adlandırılan mekân, sadece cezaları bitmediği ya da vaftizleri yapılmadığı için kiliseye kabul edilmeyen penitent'lar⁹⁸ ile catechumen'lere⁹⁹ hizmet veriyordu. Burada, kilisenin diğer yerlerinde görülenler gibi, hiçbir süsleme ve resim kalıntısına rastlanmaz. Çok sadedir; burasının günahkârlarla Hristiyanlığa kabul edilmemişlere ait bir yer olduğu hemen hissedilir. Tonozu balıksırtı tarzında yapılmıştır; bezeme-

98) Tövbe, itiraf, bağışlanma ile dua, oruç ve sadaka vermeyi içeren kefaret aşamalarını tamamlamamış Hristiyan.

99) Vaftiz edilmek için öğrenci, aday ve yetkili aşamalarından geçmeyi bekleyen Hristiyan.

siz ve dümdüz mermer parçalarıyla kaplanmıştı. Bazıları, bu ilk holün, cephenin görülmesini engellemesi yüzünden kilisenin geri kalan kısmıyla aynı zamanda yapılmadığını düşünür, Ancak, Ayasofya'nın bugün görülenin dışında, bir başka cephede kapısı bulunduğuna; binanın sadece yirmi adım uzağında bir çan kulesi olduğuna ve aynı doğrultuda, belirgin şekilde görülen yarım düzine kemerin yer aldığına; tümünün, epeyce sade bir portik oluşturmak üzere, bir çatıyla duvarlara bağlandığına ilişkin hiç bir işaret yoktur. Kilisenin diğer bölümleriyle aynı şekilde ve aynı malzemedен inşa edilmesi nedeniyle, bu ilk holün de binanın geri kalanı kadar eski olduğu söylenebilir.

Söz konusu portiğin iki ucunda iki küçük kapı (plan, M) bulunur; bunlar, kilisenin batısındaki minarelerin kapılarıdır. Camilerin çan kulesi olmadığından ve ibadet zamanı çan çalarak haber verilmediğinden, Müslümanları duaya çağırmakla görevli müezzinler, bu kapılardan minarelere çıkarlar. Güneydeki minarenin çevresinde çok sayıda çeşme (plan, R) ile bunların üstünü örten sekiz küçük sütunun taşıdığı bir galeri vardır. Narteks ya da portiğin batı bölümü, on üç küçük pencereyle aydınlatılır; üç kapısından çok büyük olan ikisi, iki uçta yer alır ve halkın kullanımına ayrılmıştır. Küçük kapı ise, kulenin (plan, O) yakınında bulunur. Burası eskiden Ayasofya'nın çan kulesiydi. Türkler, içindeki çanları top yapmak için erittiklerinden beri bomboş durur. Kuleye yakın küçük kapıyı ise, sadece caminin müezzinleri ile diğer din görevlileri kullanırlar. Bir avlunun çevresinde bunlara ait küçük odalar (plan, S,T) sıralanmıştır. Aynı avlu-

da, eski an kulesine bitişik, yaklaşık otuz basamakla Ayasofya'nın altını tamamen kaplayan büyük sarnıca inilen bir yer vardır; buradaki çok sayıda musluktan su alınır. Bu merdivenin çok yakınında, avlunun ortasına doğru, cami görevlilerinin çamaşırlarıyla giysilerini yıkadıkları büyük bir tekne göze çarpar. Önemli olmamakla birlikte, İstanbul'a hiç gitmeyen ya da bir daha gidecek okuyucunun, bu planın aslına uygunluğunu ve doğruluğunu görebilmesi için, burayı da V harfi ile işaretledim. X göndermesi ise, sekizgen şeklinde küçük bir tapınağı gösterir. şimdi Saray'ın ambarı olarak kullanılır ve içinde kuru ot, saman ve benzeri şeyler saklanır. Eskiden Ayasofya Kilisesi'nin sakristisi¹⁰⁰ olduğı söylenir; buradan Ayasofya'dakine geçmeye yarayan bir kapı bulunması, söylenenin doğruluğunu düşündürür. şimdi kapalı olduğunu ve kullanılmadığını belirtmek için burayı noktalarla doldurdum. Yukarıda anlattığım her şeyi planda görmek mümkündür; bir yapının topografik tasviri kadar kuru bir konuya takılıp kalmaktan korktuğum için planı daha fazla anlatmayacağım. Sözü edilen bölümlerin ölçülerini vermediğim için okuyucudan bağışlamasını dilerim. Küçülttüğüm plana, kulaca dayalı kadem ölçüsünü koymakla yetindim. Bunları, herkes istediğı gibi, yanılma kaygısına düşmeden, plan hakkında yanlış fikirler edinmeden görebilir ve inceleyebilir. Planı, Hristiyanların kolayca girip istediklerini yapamayacakları bir yer olmasına rağmen, son durumdaki mekânlara dayanarak çizdim.

100) Kilisede kutsal ayin eşyalarının korunduğı yer.

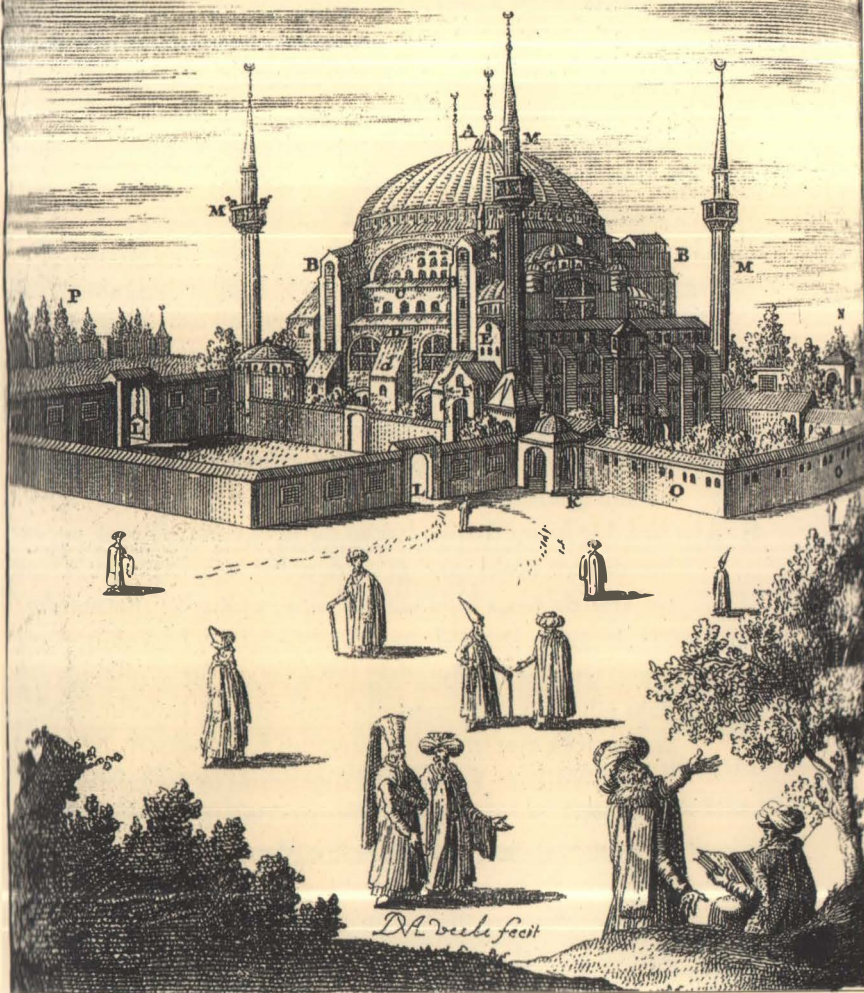
Ayasofya'nın planından sonra elevasyonunu da anlatmak gerekir. Ayasofya hakkında şimdiye kadar söylenenlere bakılarak, hem dışının hem de içinin mimari bir başyapıt olduğu sanıldı. Aşırı kibirli, içtenlikten uzak Bizanslılar ile onların lehinde gerçekten çok uzak tasvirler yapan bazı seyyahlara göre; Avrupa'daki büyük ve görkemli binalarımızın tümü, Ayasofya'nın dışı kadar içindeki bezelemelere de ulaşamaz. Abartının alışılmış ve doğal karşılandığı şairler yerine, Doğu hakkında gerçekçi bilgiler veren tarihçilerin yazdıklarına bakılsaydı, bu ünlü yapıdan, geriye birkaç şaşırtıcı şey kalması gerektiği kendiliğinden ortaya çıkardı. Ama, bize defalarca anlattıkları şeyler hakkında bir tek çizim bile vermeden, hepsi konuyu sözlerle (aklı, sadece yanlış fikirlerle dolduran) bırakmakla yetindiler. Ben ise, herkesin bildiği gibi şöyle diyerek tersini yapacağım:

*Segnius irritant animos demissa per aures,
Quam quoe sunt oculis commissa fidelibus*¹⁰¹

Bu nedenle, size burada kilisenin aslına uygun resimlerini vereceğim ve okuyucuyu tasvirin kuruluşuyla sıkılamak için, sadece açıklamaya yetecek kadar söze başvuracağım.

(101) Kulakla duyulan şeyler, gözle görülenlerden daha az heyecanlandırır.

VEUE DE S.^{TE} SOPHIE AU NORDOUEST.TEMPLUM
SANCTÆ
SOPHIÆ

Ayasofya'yı kuzeyden gösteren resimdeki göndermelerin açıklaması:

- A Ayasofya'nın çok basık ve sepetkulpu kemer tarzında yapılmış kubbesi; yirmi dört pencereyle aydınlatılır ve dört büyük filayağı tarafından taşınır; bunların üstünde, hemen hemen hiç destek almıyor gibi görünür.
- B Kubbeyi tutan dört ana filayağına dayanak olarak yapılmış dört payanda kemer. Her birinin içine, eskiden kilisede erkeklerden ayrı ibadet eden kadınların yukarı çıktıkları büyük ve alçak basamaklı merdivenler yapılmıştır.
- C Kadınlara ayrılmış üst galeriler. İstanbul'da oldukça sık görülen depremler nedeniyle, bu galerilerin kilisenin içine verdikleri altı dizilik kemer, destekledikleri kuşağı sağlamlaştırmak için kapatılmak zorunda kaldı.
- D Üsttekilerden çok daha uzun ve geniş olan alt galeriler. Duvarları, kiliseninkiler gibi mermerle kaplıdır. Tonozları balıksırtı tarzında yapılmış ve güzel mozaiklerle bezenmiştir. Mısır granitinden altmış sütunla donatılan galeriler, gömme ayaklarla birlikte tüm kilise binasını taşıyan ve aynı malzemeden yapılmış daha büyük kırk sütuna dayanırlar.
- d Papazlarla diyakosların buhurdan sallamak için Gynaitikon'lara çıktıkları merdiven.
- E Ust hol. Uç kısmı (batıya bakan bir penceresi), birçok seyyahın değerli oniks sandığı saydam bir taşla kaplıdır. Ancak bu, İran'da sıkça bulunan çok açık renkte bir mermerdir.
- F Büyük alt holün kuzey kapısı. Sadece büyük bayramlarda ve ramazanda açılır. Buradaki duvarlar da öteki bölümlerindeki gibi renkli mermerlerle kaplanmıştır; üstlerinde, haçlar ve çiçek zincirleriyle Dünyanın Kurtarıcısı'nı, Meryem Ana'yı, Vaftizci Yahya'yı ve diğerlerini betimleyen mozaikler hâlâ durmaktadır. Tonozu, ötekiler gibi balıksırtı tarzında yapılmış ve mozaikle süslenmiştir.
- G Eskiden catechumen'ler ile penitent'ların durdukları, hiçbir bezeme olmayan ilk hol ya da narteks. İki ucunda, iki minareye çıkmakta kullanılan iki kapı bulunur. Halka ait iki

ana kapısı vardır; ortadaki küçük kapıdan cami görevlileri geçerler.

H Burası eskiden çan kulesiydi; ama artık kullanılmıyor.

I Kilisenin altındaki sarnıca inilen yerin girişi.

K İlk hole açılan batı kapısı.

L Türklerin, duvarla çevrili bahçe ve caminin etrafındaki diğer yerler gibi, saygı gösterilmesini istedikleri bölümlerin kapılarına taktıkları zincir. At, katır ve benzeri hayvanların buralara yaklaşmaması ya da pislikleriyle kirletmemesi; insanların da, bu zincirleri geçerken eğilmek zorunda kalmaları ve böylece padişahın camilerine göstermeleri gereken saygıyı hatırlamaları için konmuştur.

M Bu dört kule, müezzinlerin her gün beş, Türklerin pazarı sayılan cuma günü altı, oruç ayı ramazan boyunca da günde yedi kez çıkarak Müslümanları namaza çağırdıkları minarelerdir.

N Dört sultanın ya da padişahın kabrinin bulunduğu yerin duvar kapısı.

O Cami görevlilerinin odalarının sıralandığı prostil ya da avlu çevresi dehlizi.

P Saray kısmı.

Ayasofya'nın Binasının ve Elevasyonunun Açıklaması:

Burada kuzey ve batı bölümünü gördüğünüz Ayasofya Kilisesi, dıştan hangi yönde bakılırsa bakılsın, kare bir şekil ortaya koyar. Daha önce planda anlattığım gibi, eni dört kulaç daha geniş tutulsaydı, kilisenin iskeleti tam bir kare oluşturuncağı. İçte dört büyük filayığın üstünde yükselen kubbenin örttüğü karenin dört köşesinde, çok kalın ve masif, üç pencereyle aydınlatılan dört büyük payanda kemer (resim, B) vardır. Her birine, kilisenin üst katına, payanda kemerlerin

arasında yer alan iki *Gynaitikion*'a çıkan büyük bir merdiven yapılmıştır. *Gynaikion* ya da *Gynaitikion*'ların kadınlara ait galeriler olduğunu daha önce belirtmiştim. Üstteki (resim, C), iki büyük payanda kemerin arasında kaldığından daha kısa ve dardır. Alttaki (resim, D) ise, kilisenin iki kanadıyla aynı boyutlarda olduğundan daha geniş ve uzundur. Üst *Gynaitikion* dıştan yedi küçük pencereyle aydınlatılır; eskiden bunlar hem kemerlemeye karşılık geliyorlar hem de kilisenin içine açılıyorlardı. Ancak, ibadet etmek üzere camilerine kadınları sokmadıkları için böyle açıklıklara gerek duymayan Türkler, bunları kapattılar. Üst *Gynaitikion*'un yukarısında, büyük bir kemer ya da kuşakla örtülü, oldukça kötü yapılmış ve on iki pencere açılmış bir duvar vardır. Pencerelerden yedi tanesi çok küçüktür; üst *Gynaitikion*'da çatı olmadığından düz bir hat üstünde sıralanırlar. Daha büyük olan beş tanesi ise, ötekilerin altında, ortada yer alır. Bunların tümü, tepesinde (resim, A) yaldızlı bronzdan bir işaret olan ve üstünde aynı malzemedен yapılmış bir hilalin yükseldiği büyük kubbeyle örtülüdür. Bu işaret, Müslümanların bütün kamu binalarının tepesinde bulunur.

Kilisenin batı bölümünde, bu büyük kubbenin altında, biri kapalı beş pencereyle aydınlatılan bir yarım kubbe yer alır. Yanındaki iki küçük kubbe kulesinin arasında, altı dilime bölünmüş, yarım çember şeklinde büyük bir pencere vardır. Pencere, iki küçük sütuna dayanan ve diğer ikisini de destekleyen büyük bir kiriş tarafından kesilir. Küçük kubbe kuleler süsleme amacıyla konmuştur; çukur olmadıklarından, kilisenin ya da kubbelerin içinde delik yoktur. Bu küçük kubbe-

lerle büyük payanda kemerler arasında, her biri bir yanda olmak üzere iki yarım kubbe bulunur. Eskiden, her birine altışar pencere açılmıştı. Ama, tüm kent gibi kiliseyi de zaman zaman sallayan depremler yüzünden bazıları kapatıldı. Batı bölümündeki bu iki yarım kubbe, doğu bölümündeki benzerleriyle birlikte, koro yerini ve Ayasofya'nın girişini oluşturan dört yarım daireyi örter (plan, H).

Söz konusu üç yarım kubbenin daha altında, dışarıdan, her biri bir kirişle kesilmiş ve iki küçük kare biçiminde mermer filayağından başlamış, dokuz küçük pencereyle aydınlatılan büyük bir koridor ya da galeri görülür. Burası üst holdür (resim, E), altında bir hol daha vardır. Altı payanda kemer tarafından taşınır; kemerlerin ortasında, boyu elli kulacı aşmayan kare şeklinde bir kule göze çarpar. Bu, Ayasofya'nın, şimdi içinde bir tane bile çan kalmamış çan kulesiydi. Payanda kemerlerin altında ve çan kulesinin arkasında, küçük hol ya da narteks (resim, G) ile hemen yakınında, Ayasofya'nın altındaki sarnıcın musluklarına inilen büyük bir kapı bulunur (resim, I). Yakında görülen ağaçlar, küçük odaları levhada O ile işaretlenen cami görevlilerine ait prostil ya da küçük avlunun içinde yer alır.

Binanın dört köşesinde, resimde A harfinin yanında sadece tepesi görülen ve caminin arkasında kalan bir tanesi dışında, oldukça zarif bir mimariyi yansıtan dört minare (resim, M) vardır. Her birinin şerefeleri, büyük kubbenin pencereleriyle aynı hizadadır; tepeleri ise kubbeninkinden daha yüksektir. Caminin batısındaki minarelerin çevresinde, planda Q harfleriyle, resimde ise sadece biri görüldüğünden bir tek K ile

belirttiğim üç ana giriş bulunur. Küçük bir kubbeyle örtülmüş kapının (resim, K) yanına, basamak şeklinde kesilmiş bir taş konmuştur; bu küçük taş, camiye atla gelenlerin inip binmelerine yardım eder. Bu minarenin doğusunda, büyük holün (resim, E) camiye basamaklarla inilen kuzey girişi yer alır; bu tarafta yol döşemesi, Ayasofya'ninkinden daha yüksekte kalır. Hem bu girişin hem de holün öteki ucundaki girişin solunda, alçak basamaklı bir merdivenle kilisenin *Gynaitikion*'larına, yani üst galerilere çıkmak için iki küçük kapı açılmıştır. Bu büyük holün kuzey girişinden başlayan ve üç kuzey yarım payanda kemerini kapsayan küçük bir duvar vardır. Duvar ile hol arasında birkaç fidan dikilmiş küçük, uzun bir avlu oluşturan bir mekân bulunur. Bu duvar, eskiden Ayasofya'nın sakristisi (plan, X; resim, Q) olan küçük sekizgen tapınakta biter. Küçük tapınak ile arkasındaki minarelerin arasında, üst galerilerin (plan, E) girişlerinden biri yer alır. Ancak, binanın arkasında kalıp kapandığından resimde görülmez; sadece girerken ya da karşısında durulduğu zaman fark edilebilir. Ayasofya'da plan, resim çizmek veya olan biteni gözlemlemek istediğim zaman, işte bu gizli ve şimdi pek işlek olmayan kapıyı kullanıyordum. Bu tasvire, camide çizim yaparken karşılaştığım bana son derece can sıkıcı gelen bir olayı ekleyeceğim; belki, sayısız göndermelerle dolu açıklamaları aşırı bir dikkatle izlemekten yorulmuş okuyucuyu eğlendirebilir.

Görme ve istediğine sahip olma arzusu, bizi talihin pek çok cilvesiyle karşılaştırır. Bu uğurda, genellikle dünyanın en pahalı şeyini bile feda ederiz. İstanbul'da,

Sa Majesté Très-Chrétienne'in¹⁰² emriyle, ilgi çekici buldukları planlar, resimler ve aslına uygun yolculuk anılarını aktarmak üzere tüm Doğu'yu gezen iki kişiyle karşılaştım. Bir gün, gezilerindeki gözlemlerini anlatan yazılarını okumam için bana verdiler. Onlardan, diğer şeyler arasında, çok büyük bir tehlike söz konusu değilse, özellikle Ayasofya'nın planı ile dış ve iç görünüşüne ilişkin bir resim çizmelerinin istendiğini gördüm. Oysa bu seyyahlar, Ayasofya'ya resim ve plan çizmeye gitmenin tehlikesini göze alamamışlardı; onların bu emri yerine getirmeden İstanbul'dan ayrıldıklarını biliyorum. Ama ben, emirleri ve hizmetleriyle onurlandırdığı kişilerden daha cesurdum; onun emrini almadan da böyle bir şeyi seve seve yapabilirdim. Zaten bu yüce hükümdarın isteklerini yerine getirmek için, bazı tehlikeleri göze almak gerekir.

Ayasofya'ya çizim ve ölçüm yapmaya gitmenin tehlikesi karşısında, elbiselerim gibi uzun sakalım ve bu ülkede hekim unvanıyla bulunmam, bana bu işte kesinlikle yardımcı olamazdı. O nedenle bir entrika düzenledim. Her yerde bazı tanışmalara aracılık eden ve kendilerinden istenen her şeyin üstesinden gelen insanlar vardır. Ben de, fırsat bulduğunda başkalarını memnun etmek isteyen, bir insandaki tüm becerikliliğe sahip bir Rum'a başvurdum. Mesleği kuyumculuktu ve işi fazla zamanını almıyordu; dostlarına hizmet için de büyük bir çaba harcıyordu. Evi Ayasofya'ya oldukça yakındı; komşu olduklarından birçok cami görevlisini tanıyabilirdi. Amacımı özel olarak ona açtım;

102) Fransa kralı XIV. Louis'nin sıfatları.

komşularından biriyle konuşacağını söyledi. Ona, karılarından biri için yaptığı birkaç mücevher verirse ve birlikte birkaç fincan kahve içerse, çok daha tehlikeli bazı işleri başarmasına güvenerek, zor da olsa bu sorunun çözüleceğine inanıyordu. Ama bunun için bazı armağanlar vermek gerekiyordu. Ona bahşiş olarak, yaklaşık yedi lira on sou eden bir Venedik sikkesi¹⁰³ bıraktım; kendisi aracılığıyla Ayasofya'ya girip istediğim gibi ölçüm ve çizim yapabilirim, daha fazlasını da alacağına söz verdim.

Rum, kararlaştırılan günde Galata'da oturduğum yere gelerek, beni alıp İstanbul'a¹⁰⁴ komşusu olan bir adama götürdü. Bu adam, boşalttığı yağ kadar şarap içseydi onunla çok rahat anlaşabilirdim; çünkü, Ayasofya'nın *muhtar ağası* ya da *kandilaftı'si* yani caminin kandillerine bakma görevini yapanların başıydı. Bu camide *muhtarlık* küçük bir görev değildir. Özellikle ramazan gecelerinde iki bini aşkın kandili yanık tutmak söz konusu olduğunda, sayısız kandilin yağıyla kirlenmemesi için her dakika elini yıkayan bir Müslümanınki kadar temiz ele sahip olmak gerekir. Hayatında asla içki içmemiş bir yaşlı olduğundan, bu saf adamı birkaç yudum şarapla kazanmak imkânsızdı. Bana, kuyumcunun yanına gelerek, Ayasofya'daki her şeyi çizmek ve ölçmek istediğimi söylemesine çok şaşırdığını; belki de, bu camiye sadece Müslümanların girebileceğini, bir *gâvur*'un benim istediğim gibi çizim ve ölçüm yapmak için içeri kabu-

103) İtalyancada zecchino; Venedik'te ve Yakındoğu ülkelerinde yaygın altın para.

104) Eskiden, sadece kentin çekirdeğini oluşturan Sultanahmet ve çevresindeki semtler İstanbul diye nitelendirilirdi.

lünün imkânsızlığını bilmediğimi söyledi. Caminin kandillerinin ve galerilerinin bakımından sorumlu kişi olarak, ibadet saatleri dışında beni yukarı alabilir ve tehlikesizce dışarı çıkarabilirdi. Ancak, istediğim gibi, bütün gün boyunca orada kalmam mümkün değildi. Eğer, dua sırasında birisi tarafından fark edilirsem veya kendisi gibi bu galerilerin anahtarlarını taşıyan diğer görevliler tarafından yakalanırsam, en azından hem kendisinin hem de benim başım giderdi.

Cevabından, Ayasofya galerilerinin bana açılması için, ona her zamanki anahtarlardan verilmesi gerektiğini kolayca anladım. Anahtar olarak da, on Venedik sikkесinden fazla etmesine rağmen, tesadüfen üçe aldığım güzelce bir saati sundum; anlaşırsak ona armağan etmek amacıyla yanıma almıştım. Saati çıkardım ve bir saati olduğunu göstermek isteyenler gibi yaparak yukarı kaldırıp saate baktım. Hemen saati görmek istedi; zevkine uygun bularak satıp satmayacağımı sordu. Bunun on sikkelik bir saat olduğunu; kendisinin yardımıyla Ayasofya'nın içini görebilirim, galerilerinde üç-dört gün geçirebilirim, hoşuna giden saati ona, bedava, caba olarak vereceğimi söyledim. Sabah namazı yani gün ağarırken yapılan ilk ibadetten önce içeri girecek; akşam namazı, yani akşam ibadetinden sonra dışarı çıkacaktım. Madem ki anahtarlara sahip tek kişi kendisiydi, orada bulunduğum zaman içeri kimseyi bırakmazsa, her ikimiz için de bir tehlike söz konusu olmazdı.

Saatimi gözüne kestiren ihtiyar, düşündükten sonra, "*Bre gidi kâfir çok istersin bir saat için*" dedi. Bununla birlikte, sabırsızlığımı görerek kendi adına isteğimi memnuniyetle kabul ettiğini bildirdi. Ama, bu galeri-

lerin anahtarları iki görevlide daha vardı; işin içine katmak için onlarla konuşması gerekiyordu. Ancak onlara da benzer şekilde birkaç küçük armağan verilirse, kendisi aracılığıyla dileğime kavuşabileceğimi umuyordu. Gerisi, isteğimin nasıl hallolabileceği kuyumcuyla bana bildirilecekti.

Coşku ve ilgiyle bu girişimi destekleyen Rum, *kandilafti* ya da *kandilci*'nin (eğer bu terimi kullanabilirsem) sözünü hemen tutmasını istemeden yatışmadı. Birkaç gün sonra, neşeyle bana gelerek işimin olduğunu; pazartesi, yani ertesi gün, İstanbul'a gelebileceğimi bildirdi. Sabah namazı sırasında, caminin arkasında kalan bu kapı, saatimin ve diğer iki görevliye vermem gerektiği söylenen dört sikkenin hatırına bana açılacaktı. Böylece de, bunlar karşılığında Ayasofya'nın galerilerinde ölçmek, çizmek ve istediğimi yapmak özgürlüğünü elde edecektim.

İstanbul'da kambiyo senetlerine, bana asla işlettirmediğinden yüzde yirmi beş bile ödememiştim; ancak saatimin merakımı gidermeye yeteceğini düşünerek hiç de dolu olmayan kesemden on ecu tutan dört sikke çıkartmakta zorlandım. Birçok armağandan sonra, bu *argyrophile*'ler, yani gümüş meraklıları, hep, incelememin başlarını tehlikeye sokacağını ileri sürerek bir türlü fiyatı aşağı indirmek istemiyorlardı. Kuşkusuz benden önce kimsenin başaramadığını bildiğim, İstanbul'a ilişkin özel bir şeylere sahip olmak için doruklar aşmak zorunda kaldım. Sonunda kararlaştırılan randevuya gittim. İçeride bütün gün kalarak çalışmak niyetinde olduğumdan aç kalmamak için, yanıma Boulog-

ne sosisi, bir şişe şarap ile ekmekten oluşan yiyeceğimi de almıştım. Bunlar o günlük hayatımı korumama yetiyordu; hatta, bir şanssızlık eseri, camide, Türklerin inançlarına göre yasak olan domuz yağından ve etinden yapılmış (bilindiği gibi) sosis yiyip şarap içerken yakalanırsam, onu kaybettirmek için fazla bile geliyordu. Ayasofya'nın galerilerindeki ilk günü böyle bir şeyle karşılaşmadan geçirdim; plan yaptım, ölçüler aldım. Ancak çizime başlamak üzere camiye tekrar gittiğim ertesi gün aynı sakinlikte geçmedi. Tam öğleden sonra yemeğimi bitirdiğim ve Türklerin de ibadetlerini yaptıkları sırada, çizimlerimi düşünürken, kilisenin öteki ucundaki sütunların arasından, bulunduğum yere doğru ilerlemekte olan bir adam gördüm. Karşılıycımın kullandığından değil de, başka bir kapıdan içeri girmişti; üstelik ondan daha uzun boyluydu.

Beyaz bir sarık ve hiç tanımadığım bir kişiyi görünce, önce benden haberi olduğunu ve *muhtar*'ın sözünü ettiği diğer görevlilerden biri olduğunu sandım. Ancak, ibadetin yapıldığı zamanla yiyip içmemin arasında kısa bir süre vardı. Bu yüzden, hızla, aşağıdan ya da dışarıdan birinin, camide herkesin başını eğip yere dokundurduğu ve *Allahuekber* diye bağırdığı sırada, galerilerde, başımı Müslümanların sağlığına içmek için kaldırdığımı ve Türkler dualarını okurken, benim de kendiminkileri söylemeye başladığımı gördüğü kanısına vardım. Bu sırada içine düştüğüm durumdan kurtulmak için ne yapacağımı bilemiyordum. Kâğıtlar ve çizim gereçleri etrafa saçılmıştı; bunları saklayabilmek için çok az zamanım kalmıştı. Sürekli bana doğru ilerleyen bu Türk'ün ne diyeceğini, neyle suçlayacağını

bilmiyordum. Bu suç, cezası sadece kazık ve ateş olabilecek bir şey yaparken; İslam inancında üç temel günah sayılan, bir camide resim yapıp şarap içip domuz eti yerken görülmekti. O sırada içinde bulunduğum sıkıntı korkunçtu. Hayatımda hiç o günkü kadar korkmadığımı, ölüm fikrinin hiç o günkü kadar yanıma sokulmadığını itiraf etmem gerekir.

Kuşkusuz, adımların az sonra yanımda duran şişe ile sosisin arasından geçeceğini düşünerek, yakalanmamak için hepsini kâğıtlarımla birlikte alelacele bir halının köşesine sakladım. Tespihimi ve üstümde taşıdığım Petrus Gilius¹⁰⁵ kitabını çıkartarak, yerimde hemen duasını bitirmiş bir adam pozu takındım. Tanımadığım bu Türk'ün yaklaşmasını bekledim; bu ülke insanların tarzında bacaklarımı çaprazlayıp oturduğumdan ve galerilerin üstüne, kubbeye baktığından henüz beni fark etmemişti. Kilisenin planını çizmeye koyulduğum üst hole doğru attığı her adımda kaygım daha artıyordu. Ama oldukça yavaş ilerlediğinden aklımı toplamaya; Roma'dan Türkiye'ye gelmek üzere yola çıktığımdan beri sürekli yaptığım gibi, Hristiyanlığın simgesi olan sünnet derisi yerine hayatımı kaybetmenin bin kat daha iyi olacağını düşünmeye; bunun için de olğan kararları tekrarlamaya zaman buldum. Böylece, bu karşılaşmada kendi açımdan alınacak en iyi kararın, beni duasını henüz bitirmiş biri gibi gösteren ilk davranışımı sürdürmek ve dindar Türklerin her zaman namazdan sonra çektikleri tarza uymak için de tespihimden yararlanmak olduğunu düşündüm.

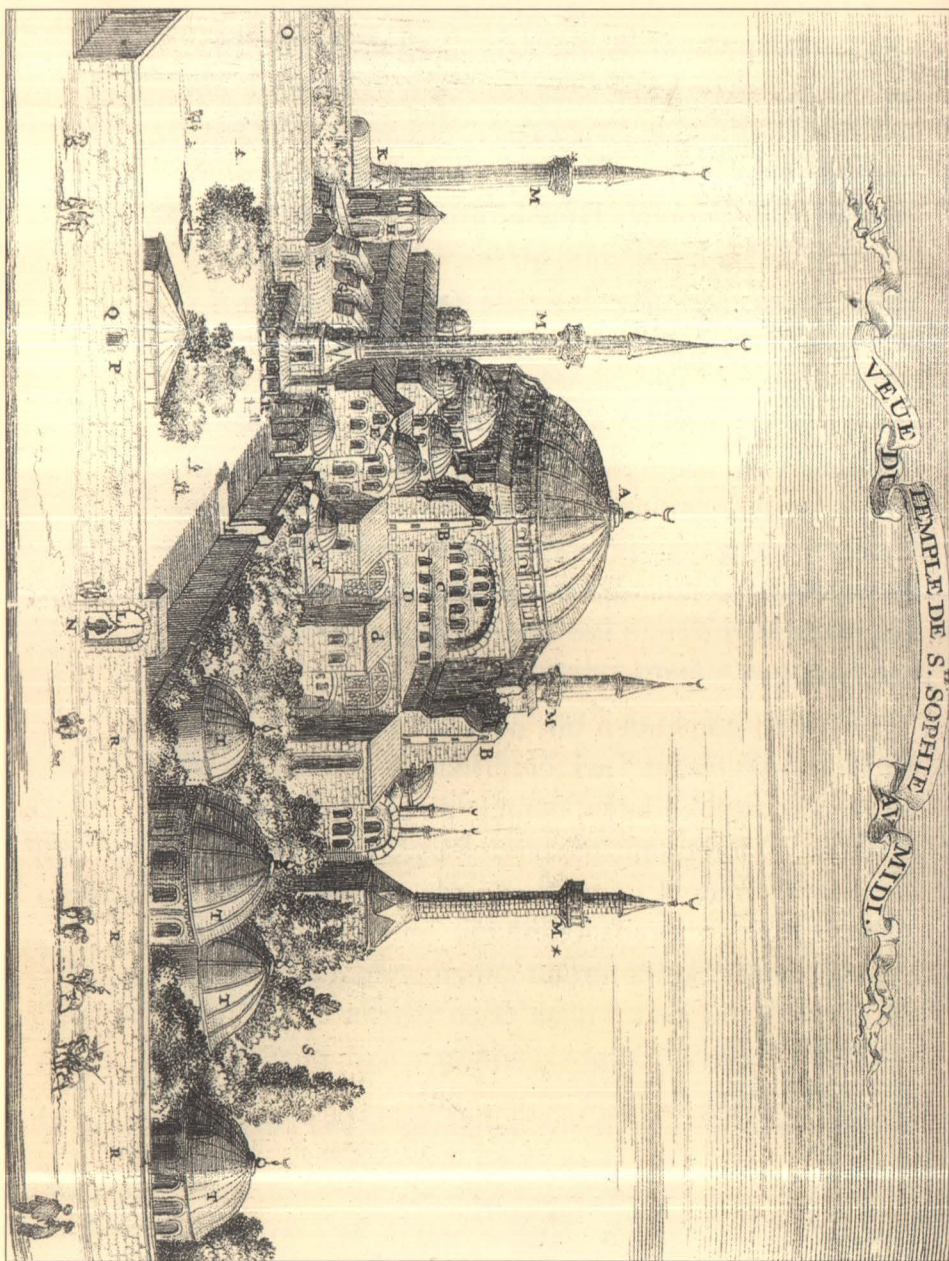
105) Fransız seyyah Pierre Gilles'in eseri: "Petri Gyllii de Topografia Constantinopoleos et de illius antiquitatibus libri quatuor" Lugduni, 1561-1562.

Bu Türk bana yaklaştığı zaman, sol elimde hiç okumak istemediğim kitabı tutuyordum; sağ elimle de tespih çekiyordum. Bana, *Selâmunaleyküm* yani selam yerine, "*Bre gidi gâvur ne işlersin burada ?*" diye sordu. Kitabıma baktıktan ve tespihimden Müslüman usulü iki-üç tane çektikten sonra, "Duamı bitiriyorum bayım, lütfen biraz bekleyin" dedim; bir haç çıkartıp diz çöktükten sonra konuşmak için ayağa kalktım. "*Selâmunaleyküm Ağa*" dedikten sonra, Ayasofya'nın galerilerinde tek başına bir Hristiyan görmenin kendisini şaşırtmamasını; bildiği gibi bu ibadethanenin Hristiyanlar tarafından inşa edildiğini; onların, burada her zaman büyük bir imanla ibadet ettiklerini; pek çoğunun, bu kiliseye karşı saygısını koruduğunu söyledim. İçeride birkaç saat dua etme iznini çok zor elde ettiğimi; beni binaya alan kişinin biraz sonra gelip dışarı çıkmam için kapıyı açacağını anlattım.

Diğer iki görevliden biri olan ve bu iş için benden iki sikke isteyen bu Türk ciddi havasını terk etti; üstümde yarattığı korkuyu, bembeyaz yüzümü gördü ve çabucak uydurduğum mazeret karşısında gülmekten kendini alamadı. Çizimlerimi işaret ederek, "kurnaz adam, korkma, burada olduğunu biliyorum" diyerek beni yatıştırdı. Sonra turunu tamamlayıp geldiği yöne döndü ve içimi allak bullak eden dehşetten kendimi sıyırmam, düşüncelerimi toparlamam için, beni şişemle kalan şarapla başbaşa bırakıp gitti.

VEUE DU
TEMPLE DE S. SOPHIE
AU MIDI.

Ayasofya'yı güneyden gösteren resimdeki göndermelerin açıklaması:

- A Türkler, camilerinin üstüne işaret olarak bronz ya da kurşundan yaldızlı bir hilal koyarlar.
- B Ayasofya'nın kubbesini taşıyan dört büyük payanda kemer.
- C İkinci galeri ya da üst Gynaitikion.
- D Birinci galeri ya da alt Gynaitikion.
- d Papazların ya da diyakosların buhurdan sallamak için Gynaitikion'a çıktıkları merdiven.
- E Ust hol.
- F Alt holün güney girişi.
- G Altında, narteks ya da catechumen'ler ile penitent'lara ait bölmenin bulunduğu üst ve alt holleri destekleyen payanda kemerler.
- H Ayasofya'nın eski çan kulesi.
- I Kilisenin altındaki sarnıçların girişi.
- K İlk hole ve kilisenin içine açılan iki batı kapısı.
- L İbadete ayırdıkları yerlere daha çok saygı gösterilmesi için, Türklerin camilerinin çevresindeki tüm avlu kapılarına, N harfiyle gösterilen kapıda olduğu gibi, taktıkları zincirler.
- M Türkler'in çan kulesi yerine bu tapınağın çevresine inşa ettikleri dört minare. Bunlardan, en kaba ve alçak olanı (resim, M*) İstanbul'da yapılan ilk minaredir.
- O Cami görevlilerine ait odaların sıralandığı prostil ya da küçük avlu.
- P Türklerin camiye girmeden önce abdest aldıkları çeşmeler.
- Q Ayasofya'nın sebilinin bulunduğu yerin penceresi. Burada cami görevlileri isteyene su dağıtırlar.
- RS Padişahların kabirlerinin bulunduğu mekânın güney duvarı.
- T Birçok padişahın, eşlerinin ve çocuklarının kabirleri.
- T* Sultan Murad ile yüz yirmi çocuğunun kabri.
- *T Sultan Mustafa'nın kabri.

Ayasofya'nın kuzeyden görünüşünü anlattıktan sonra güneyinden söz etmeye gerek yoktur. Çünkü kilisenin her iki cephesi birbirine oldukça benzer. Kuzeyindeki gibi güneyinde de, üstünde Türklerin işareti (resim, A) yükselen, yirmi dört pencerenin açıldığı kare plana yerleştirilmiş ve dört büyük payanda kemerle (resim, B) desteklenmiş, iyice basık, çok geniş bir kubbeye örtüldüğü; galerilerle çevrili (levha, C, D) yarım kubbeler eklenmiş hol ve portiklerle (resim, E, G) donatıldığı; köşelerine dört minare yerleştirildiği; öteki camiler gibi bahçelerle süslendiği görülür. Ancak, meraklı okuyucuyu memnun etmek için kuzeyiyle arasındaki farkı göstermekle yetinmeyip, bu yönden görülmeyen şeyleri de anlatacağım.

Dolayısıyla, Ayasofya'yı kuzeyden gösteren levha da yeterince açıklanan göndermeleri bir yana bırakarak, hollerin güneyinde bulunan minarenin eteğindeki P göndermesiyle başlayacağım. Bu gönderme, küçük bir koridorda yer alan çeşmeleri işaret eder. Türkler, günahkâr saydıkları bedenlerinin her yerini yıkamadan camiye asla girmezler; bir-iki damla idrar ya da dışkı parçasının, kötü sözler duymanın ve zevk veren tüm duyuların kendilerini kirlitebileceğine inandıklarından, genellikle ana kapılarda abdest alırlar. Bu amaçla da, camilerine mutlaka birkaç çeşme yaparlar; köylerde ise, seyahat eden mümin Müslümanların yararlanması için, caminin içinden arklarla su geçirirler. Camilerin yanında biri abdest alma, diğeri su içme ihtiyacını karşılayan iki tür çeşme vardır. Birinciler, herkesin istediği gibi abdest almak ya da su çok temiz ve lezzetli olduğundan içmek üzere kullanabildiği musluklardır.

Ama ikinciler, kalaylı bakırdan çok temiz küçük güğümler ve taslardan oluşur. Bu işle görevli bir kişi, kapların temizliğini yapar ve susuzluğunu gidermek isteyenlere soğuk su dağıtır. Eğer Türklerin düşüncesi, inançları şaraba izin veren Almanlarınkine uysaydı, mezarlıklarının yanına susuzluğu bedava giderecek konaklama yerleri kurarlardı. Türkiye’de, çoğu padişahın kabrinin yakınına, aynı Ayasofya’nın güney kısmında Q ile gösterildiği gibi *sebilhane*’ler ya da içme suyu dağıtılan yerler yapılmıştır. Bu, İstanbul’da kurulan en eski ve dolayısıyla da en bakımsız *sebilhane*’lerden biridir. Çok sayıdaki eşinden yüz yirmi çocuk sahibi olduğu için çapkın diye ünlenmiş Sultan Murad tarafından yaptırılmıştır. Bu çocukların mezarları, T* ile işaretlenmiş türbesinin çevresinde sıralanır. T göndermesiyle belirtilen diğer kubbeler ise, bol ağaçlı bir avlunun içindeki diğer padişahlara ait kabirlerdir.

LE DEDANS DE L'EGLISE DE SAINCTE SOPHIE

Pag. 175

*Mirele
fecit*

Ayasofya'nın içini gösteren resimdeki göndermelerin açıklaması:

- ✠ Ayasofya'nın kubbesi. Resimde belirtildiği gibi hâlâ mozaik-ten figürlerle kaplıdır.
- A Eskiden kilisenin altarının bulunduğu yer.
- aa şimdi yanlamasına giden bu iki basamak, eskiden doğudaki fi-
layaklarının birinden diğerine uzanıyordu. İki ucunda im-
parator ve patrik kürsüleri vardı ve bir parmaklıkla koro
yerini kapatıyorlardı. Ancak Türkler, mihrabın, yani Müs-
lumanların altarının bulunduğu kible yönüne çevirmek
için, yontarak bunların şeklini değiştirmişlerdir.
- B Mihrap, içine Kuran konulan bir niş gibi yapılmıştır.
Sağında ve solunda, her birine birer büyük mum yerleşti-
rilmiş çok kısa ve büyük birer şamdan vardır.
- C Müftünün, bayram ve diğer dini kutlamaların duasını ettirmek
için çıktığı kürsü ya da minber.
- Ç Padişahın ibadet ettiği küçük odacık.
- Ɔ Padişahın camiye geldiği koridor.
- D Dua okumak ve ibadeti düzenlemekle görevli, beliğler diye
adlandırılan din adamlarının durdukları üç küçük tribün.
- E Her çarşamba ve cuma günü, bu camide vaaz veren vaizlerin
kürsüsü.
- F Bu ibadethanenin pencereleri.
- f Kubbenin oldukça alçak ve küçük pencereleri.
- G Eskiden kadınların ibadetine ayrılmış olan alt Gynaitikion ya
da alt galeri.
- g Şimdi kemerleri kapatılmış olan üst Gynaitikion.
- H Yukarıda ve aşağıda kilisenin çevresini dolaşan parmaklıklar.
- I Aşağısı mozaikten arabesk bezemelerle kaplı ve aynı kuşağın
altında, üsttekilerden biri Meryem Ana'ya ait dört aziz fi-
gürü.
- K Altışar kanatlı iki büyük Serafim.
- L Kutsal Veronique örtüsünün üstünde Kurtarıcı'nın kutsal yüzü.
- M Kanatları baştan ayağa kadar bedenlerini örten iki büyük
melek.

- N Meryem Ana'yı, oturmuş ve kollarında Kurtarıcı'yı tutarken gösteren büyük bir mozaik.
- O Koro yeri ile Sancta Sanctorum'un üç büyük penceresi. Bu pencerelerin arasında, Türk inancının sekiz büyük peygamberinin adları yazılı levhalar vardır.
- P Bu açıklıktan, kilisenin altındaki büyük sarnıca inilir. Oradan, ibadet ederken susayan dindar Müslümanlara vermek için su çekilir.
- R İbadethanenin döşemesi, çeşitli boyutlarda kesilmiş mermerlerden yapılmıştır. Üstüne ise, ince bir hasır ve büyük Türk halıları yayılmıştır.

Ayasofya'nın İçinin Tasviri:

Ayasofya Kilisesi'nin planını, elevasyonunu ve dış-tan görünüşlerini verdikten sonra, okuyucularıma şimdi de bu ünlü ibadethanenin içini zahmetsizce göstereceğim. Ortadaki üç ana kapıdan içeri girince, kilisenin tamamına yakını, en azından burada anlattığım önemli bir kısmı görülür. Planda açıkladığım için, şimdi birkaç sözle tasvir edeceğim.

Ayasofya'da eskiden bir tek altar bulunuyordu; şimdi ise hiç yoktur. A göndermesiyle işaretlenen yere yerleştirilmişti. Burada üç kapılı, yaldız ve figürlerle bezenmiş epeyce alçak, ahşaptan bir bölme vardı. Bizanslılar bu kapılara *Sancta Sanctorum* olmaları nedeniyle *agiai pylai*, yani kutsal kapılar diyorlardı. İlahiler okuyan koro ve diğer din görevlileri, kilisenin dibindeki iki küçük filayağı ile kubbeyi taşıyan doğudaki iki büyük filayağı arasında kalan mekânda (*Iconastation* denilen bu bölme söz konusu mekânda bitiyordu) duru-

yorlardı. Karşılarında da, biri kuzeydekine, biri de güneydekine dayanmış patrik ve imparator kürsüleri vardı. O nedenle, iki kürsü ve diğerlerinin yer aldığı bu mekân kilisenin *ambon*'unu oluşturuyordu; alçak ve küçük hava delikleri şeklinde yapılmış beş pencerenin aydınlattığı doğu yarım kubbesinin altını tamamen kaplıyordu. Ambon'un kürsüleri, söz ettiğim gibi Fatih Sultan Mehmed'in bu kiliseyi camiye çevirdikten sonra buradaki altarın üstüne çıkıp dua ettiği sırada kırıldı. Türklerde altarın yerini tutan mihrap B ile gösterilen kısma yerleştirilmiştir. Türklerin camilerinde bulunmayan kürsülerin yerini alan *müftü* ya da *camî kâtibi minberi* C; *tebliğ* veya ilahi okuyanların kürsüsü de D ile işaretlenmiştir.

Ambonun kürsüleri koro şarkıcılarına aitti; ancak vaaz kürsüsünün, Türklerin kendilerininkini koydukları yerde bulunmuş olması mümkündür. Kilisenin kuzey bölümünün ortasındadır. Bizim kiliselerimizdekine hiç benzemez; önü açık ve çok yüksek, büyük bir koltuk şeklinde yapılmıştır. Vaiz, papuçlarını aşağıda bırakıp küçük bir basamakla yukarı çıkar; sonra bacaklarını çaprazlayıp oturur ve pek kımıldamadan dinleyicilerine vaaz vermeye başlar. E göndermesiyle belirtilen bu beyaz mermerden kürsü, kafesli oymalar ve çeşitli arabesklerle bezenmiştir.

Bu kürsünün arkası gibi karşısına da düşen, kırk ayak yüksekliğinde, ortada biraz şişkin, üstte incelmış, boyutları çok zor saptanabilecek yekpare Mısır granitinden dört büyük sütun yer alır. Sütunlar hemen hemen bir tığı andırırlar; başlıkları, barbar Bizans düze-

ni denilebilecek özel bir üslupla yapılmış; akanthos yapraklarıyla bezenmek istenmiş; ama burada çok kötü bir sonuç vermiştir. Gerçekte, oymadaki işçilik çok zariftir; yaprak bezemenin ortasına, birine ait bir rakam yerleştirilmişse benzer. İki kemerin arasını oluşturan bu başlıkların üstü, çeşitli renklerdeki mermerlerden oyulmuş birçok yaprak ile porfirden çiçek ve yaprak zincirleriyle kaplıdır.

Bu dört büyük sütun, üst galerilerdeki bazısı eğri duran altı sütunu (resim, G) destekler. Söz konusu sütunlar, alttaki dört sütundan çok daha küçüktür ve başlıkları da ötekilerden farklıdır. Alt *Gynaitikion* sütunlarının üstü, zengin ve ince bir işçiliği yansıtan mat akik, porfir, sedef, inci ve öteki değerli taşlardan yapılmış çiçek ve yaprak zincirleriyle bezenmiştir. Ancak bu süslemelerin tümünü kilisenin içine ait resimde ayırt etmek imkânsızdır. Süslemelerin üstünde, kiliseyi çepeçevre kuşatan parmaklıklı küçük bir koridor; her bir açıklığında da, ramazan gecelerinde yakılan kandiller bulunur. Ayasofya'nın mermer kaplaması bu parmaklıkla sonuçlanır. Eskiden üstü, hâlâ birçok yerde kalıntılarının görüldüğü gibi, mozaikten figürlerle kaplıydı. Ama şimdi Türkler, görünenleri kapatmak için, her gün uzun sıırıklarla kazıdıklarından ya da üstüne beyaz kireç attıklarından figürler kaybolmuştur. Yine de bunu pek başaramadıklarından, kilisede olduğu gibi ilk galerilerde de bu figürlerden pek çoğu seçilmektedir. Kubbenin doğu bölümünün altında iki büyük Serafim; doğu kemerinin altında, ortada Meryem Ana olmak üzere, dört aziz (resim, I); *Sancta Sanctorum*'un üstünde ise, iki büyük melek ve kutsal

Veronique figürleri (resim, M ve L) görülmektedir. Kilisenin dibinde (resim, N), beş pencereyle aydınlanan, yaldızlı mozaiklerle kaplı bir yarım kubbenin ortasında ise, bir tahta oturmuş, çevresindekilere şefaata dağıtan Çocuk İsa'yı kollarında tutan Meryem Ana'nın büyük bir figürü yer alır. Kilisenin *Sancta Sanctorum*'unu kaplayan resimlerin, kutsal Tanrı'nın etkisiyle, oldukça işlek ve kolay ulaşılabilir bir kısımda bugüne dek varlıklarını korumaları, Hristiyanlar açısından iyi bir kehanet sayılabilir. Tanrı bu kutsal resimlerin, ibadet sırasında Hristiyanların imanını coşturmak üzere bir süre daha burada kalmalarını istemiş olabilir. Bu resmin altında üst balkon, yani parmaklık (resim, O) bulunur; ama alttaki, iki büyük meleğin aşağısında kapı olarak kullanılan bir açıklıkla sona erer.

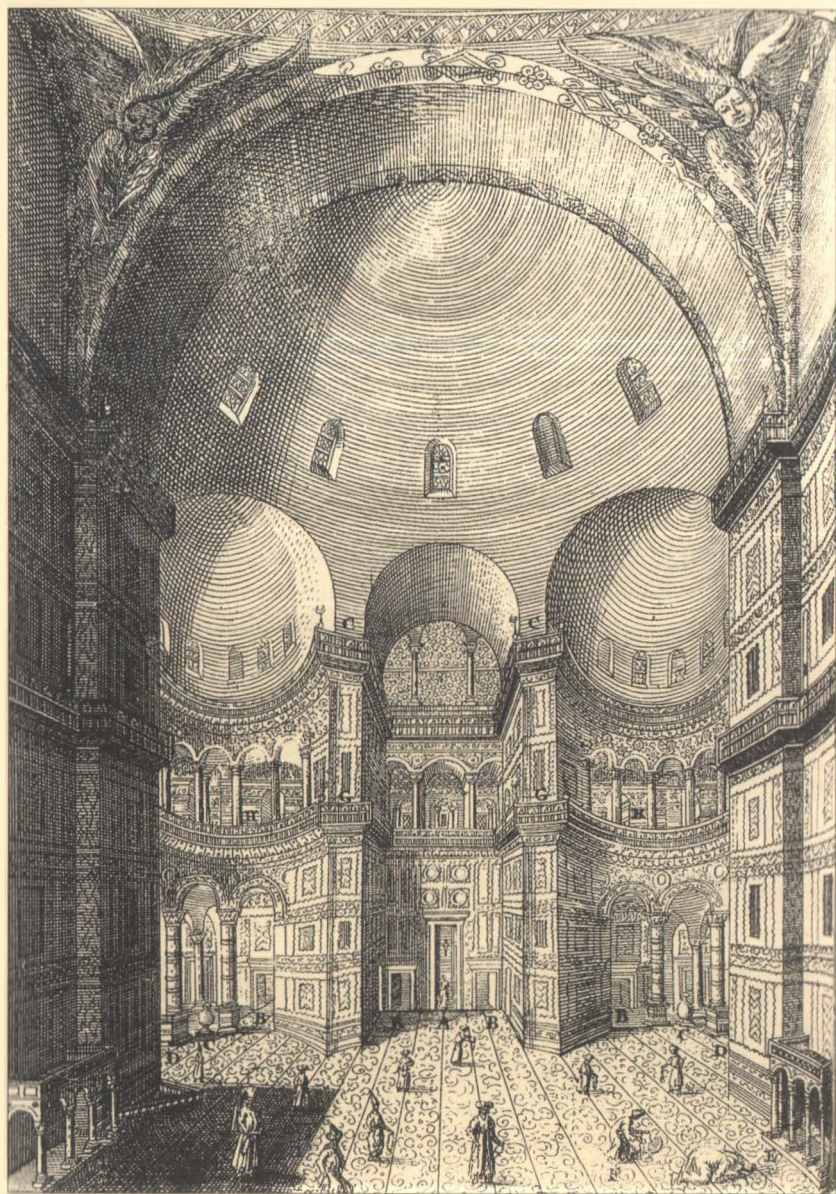
Büyük kubbenin altında (resim, g), bu üst parmaklığın yukarısında, eskiden kadınlar galerisi ya da üst *Gynaikion* olarak kullanılan yedi açık kemer dizisi vardı. Ama şimdi bunlar kapatılmıştır; sadece şekilleri ve kapladıkları yer seçilmektedir. Birlikte ibadet etmek üzere kadınları kesinlikle camiye sokmayan Türkler, onlar için *Gynaikion*'lar ayırma ihtiyacını duymadıklarından bu açıklıkları kapatmışlar ve kadınlara ait ilk galerileri, sadece erkeklerin girdikleri *Andrikion*'lara¹⁰⁶ dönüştürmüşlerdir. Bu kapalı kemerlerin üstünde, kilise nefinin iki yüzünde oldukça kötü yapılmış pencereler yer alır. Alttaki yedi tane küçük, üstteki beş tane ise daha büyüktür. *Sancta Sanctorum*'un dışında kilisenin pencerelerindeki gibi, bunlara da basitçe alçıya

gömülmüş, küçük ve yuvarlak camlar takılmıştır. Bu yüzden, çok sayıda pencere açılmasına rağmen, tümü alçak ve küçük olduğu için, Ayasofya gün boyu epeyce loştur. Ana kubbede ve diğer yarım kubbelerde bulunanlar, kilisenin pencerelerinden çok bir mahzenin hava deliklerine benzerler.

Söz konusu pencerelerden her ikisi arasındaki çember parçaları, kubbenin merkezine doğru uzanırlar ve burada mozaikle kaplı bir halkabezek oluşturarak sonuçlanırlar. Bu halkabezeğin (resim, H) ortasından ve çevresinden, tabandan sekiz-on ayak yüksekteki çok büyük bir çemberi tutan demirden zincirler ve çubuklar sarkar. Çembere ise, Türklerin taktıkları çok sayıda kandil, devekuşu yumurtaları ve benzeri incik boncuk asılıdır. Binada, iskeleti görmeyi engelleyeceğinden böyle yapmama karşın, Ayasofya'nın içine ait levhada bunları çizmedim. Okuyucuyu, sıkıntılı açıklamalar yerine bir göz atışıyla bilgilenmeye gönderdim.

Ayasofya'nın kapılarına ilişkin göndermelerin açıklaması:

- A. Kilisenin büyük orta kapısı. Yanlarda daha küçük iki kapı vardır. Bu kapının üstünde, holün iç kısmında Kurtarıcı, Kutsal Bakire ve Vaftizci Yahya ile ayaklarına secde etmiş bir imparator figürü vardır. Kapının arasından, nar-tekse, yani portik ya da ilk hole açılan kapı görülür.
- B. Bu iki kapıya yakın, sağda ve solda, diğer kapılara gitmek için, yine B ile işaretlenmiş iki açıklık ya da geçit bulunur.
- C. İbadet sırasında Müslümanların susuzluğunu gidermek üzere her zaman içi suyla dolu tutulan iki büyük küp.
- D. Dört porfir sütun. Çatlamaya başladıklarından, yıkılmalarını önlemek için birçok yerden bronz çemberlerle kuşatılmışlardır.
- E. Toplu ibadet sırasında diğer Müslümanlara yol göstermekle görevli din adamlarının durdukları iki küçük tribün.
- F. Kilisenin altındaki sarnıçtan su çekilen delik.
- G. İbadethanenin çevresini dolaşan üst ve alt parmaklıklar. Buralarda, büyük bayramlarda ve ramazan gecelerinde yakılan çok sayıda kandil bulunur.
- H. Ayasofya'da ibadet sırasında erkeklerden ayrı tutulan Hıristiyan kadınlara ayrılmış Gynaitikion'lar ya da galeriler.

O kuyucumu böyle uzun süre içeride tutmaktan üzüntü duyduğum Ayasofya'dan dışarı çıkma zamanı geldi. İşte açık kapılar, yapacağı tek şey hangisinden geçmek istiyorsa o tarafa yönelmek. Bu avantaja benimle sahip olacak, kapıları rahatça inceleyebilecek ve benim gibi orada bulunma ve Müslümanların öfkesiyle karşılaşma tehlikesine atılmayacak. Aşağıdaki öykü, bu tasvirin uzunluğundan sıkıl-

miş okuyucuyu eğlendirebilir. Daha önce Ayasofya'nın üst ve yan bölümlerini çizmiştim. Geriye alt bölümü, kapıları ve iç holü çizmek kalmıştı. Ama entrika ya da para ile bunu başaramadım; kesinlikle tehlikeyi göze almak ve kurnazlık gerekiyordu. Sakalım ve uzun giysim ile başımdaki kırmızı sarık (çünkü beyaz ve yeşil sarığı sadece Müslümanlar takarlar) bana çok yardımcı oluyordu. Bu donanım sayesinde Ayasofya'ya kolayca giriyordum. İbadet boyunca Türklerin gözleri yere eğik olduğundan, sarığım ister Hristiyan ister Müslüman olsun, yanlarından geçerken bir tepki göstermiyorlardı. Ancak bir gün, üstüme, başıma ve hazırladığım bahanelere fazlaca güvenerek, o zamana kadarki gibi tek başıma gitmekle yetinmeyip, yanımda Venedikli dostlarımdan birini de götürdüm. Bir yıldan beri İstanbul'da bulunmasına karşın, bu camiye ziyarete cesaret edememişti. Benim gibi uzun giysiler giymişti; ama saçları da uzundu ve başında, Türkiye'de oturan Avrupalıların giydiği tarzda bir *kalpak* ya da Yunan başlığı vardı. Hiçbir şey çizemediğim o gün, arkadaşımı, birlikte caminin içinden geçmek amacıyla ilk hole götürdüm. Büyük kapıdan içerisinin tamamen görüldüğünü fark edince, bir Venedikli'nin olağan ihtiyatlı davranışıyla Türklerle bir kavga çıkartma tehlikesini göze almadı. Beni yalnız bıraktı ve başıma bir sorun açacağını düşünmeden, ihtiyatsızlığıma tanıklık etmek için kapıda durdu.

Kilisenin ortasında olduğum ve saray tarafından çıkmak için ilerlediğim sırada, ibadete gelen iki

Türk, Venedikliyi caminin kapısında, onu bıraktığım boşlukta buldular. Buraya Müslüman olmak için gelip gelmediğini sordular. Venedikli olumsuz cevap vererek, camiye giren bir arkadaşını beklediğini söyledi. Ani olduğu kadar şiddetli bir hamleyle parlayan bu iki Türk'ten biri, Venedikliyi itip kakarak dışarı attı; diğeri de önce omuzlarının üstünden bir iltifat savurdu, sonra papuçları elinde bana doğru yürümeye başladı. Ona, elverdiğince hızlı bir şekilde tabanları yağlayarak cevap verdim. Bu sofü Müslüman'ın öfkeli davranışı karşısında bir şeyler demem ya da onu iknaya çalışmam doğru olmazdı. Beni durdurup da, sertçe, camiye girerken papuçlarını bir yabancıya vurmak için değil, taptığı varlığa saygı için çıkarttığını söylemesini beklemektense kaçmayı tercih ettim. Hemen Ayasofya'dan dışarı çıktım. Bu sırada yeni *mest*'lerimin sokağa bastığım için kirlenmesinden çok, bir Müslüman'ın değmesiyle kirlenmesinden korkuyordum ve elimde tuttuğum papuçlarımı ayağıma geçirmeye gerek görmeden ilk sokağın sonuna kadar koştum. Eğer bu Türkler, birkaç gün önce bu camide resim çizip şarap içtiğimi ve domuz eti yediğimi bilselerdi, ellerinden o kadar kolay kurtulamazdım.

Ayasofya'nın dışarı çıktığım hol kapılarının bulunduğu batı bölümü, daha önce verdiğim levhada da kolayca fark edileceği gibi, bu kilisenin en güzel cephe-lerinden biridir. Kilisenin ana kubbesini oluşturan iki büyük filayağına dayanmış batı kemerinin üstünde, önce sağda ve solda daha küçük iki yarım kubbeyi örten ve kilisenin girişini destekleyen büyük bir yarım

kubbe görülür. Beş tane penceresi vardır, ancak biri örülmüştür. Yarım kubbeyle örtülü bu iki dirsek arasında giriş holünün üç ana kapısı bulunur. Bunlar, batı bölümünün ortasında, sağda ve solda üçer tane olmak üzere altı kapının arasında yer alırlar. En büyükleri olan ortadaki, resimde A ile gösterilmiştir. Daha küçük kapıların (resim, B) yakınında, yanlarda üç kapıya gitmek için iki filayağının altından geçen iki geçit bulunur.

Bu üç kapının üstünde, iki yandan batı bölümünü destekleyen filayaklarının ve ortadaki iki çift sütunun taşıdığı üç büyük açıklık vardır. Söz konusu üç kemer dizisinden Hristiyan kadınlarına *Gynaikion* olarak hizmet veren üst holün bir kısmı görülür. Bunların ortasında ise, destek işlevinde değil de, ikisi arasında galerideki kadınların görülmesini önlemek için kafes görevi yapmışa benzeyen, yılantaşından dört küçük sütun yer alır. Bu bölümde ortadaki üç kapının üstünü, iki sütun ve ortasından bir kirişle kesilmiş büyük bir pencere kaplar. Camı, yuvarlak parçaların alçıya gömülmesinden oluşur. Bu girişin tüm bezemeleri, nefte ya da kilisenin ortasında kalanlar gibi güzel bir mermerden, kaymaktaşından, yılantaşından, porfirden, sedeften, kırmızı akikten ve diğer değerli taşlardan yapılmıştır. Bu resimde, pahalı malzemelerden oluşan bezemelerin tarzını ve şeklini elverdiğince iyi yansıttım. Ama resimlerimi kitabın hacmine göre düzenlemek zorunda kaldığımdan ayrıntıları aktaramadım. Daha sonra vereceğim iki büyük resimde, Ayasofya'nın en küçük ayrıntıları bile açıkça seçilebilecektir. Bununla birlikte okuyucu, her

şeyin son durumuyla belirtildiğine inanabilir; mermerlerdeki renk farkını, resimde çeşitli taramalar ya da çizgilerle gösterdim.

Yanlarda bu üç orta kapıyı destekleyen iki küçük filayağı, kubbeyi taşıyan iki büyük filayağı ile bir dirsek ya da yarım çember oluşturur. Bu yarım çemberin ortasında da, sütun gövdesinin üçte biri yüksekliğinde kaidelere yerleştirilmiş iki porfir sütun bulunur. Filayaklarıyla üç kemeri kesen bu sütunlar, bir yandan altı açıklığa yol açan diğer beş sütunu taşırlar; öte yandan da üstteki yarım kubbeleri, galerileri desteklerler. O nedenle üstlerine aşırı bir yük biner. Depremlerden iyice zarar görüp çatlamaya başladıkları için de, tamamen yıkılmalarını önlemek amacıyla birçok yerden demir ve bronz çemberlerle kuşatılmışlardır. Her sütundaki çember sayısı farklıdır; D ile işaretlenen bu sütunların durumu levhalarda görülebilir.

Söz konusu çemberli iki sütunun arasında, her iki tarafta, mermerden ve musluklu iki büyük küp vardır. Su çekilen delik (resim, F) bronzdan bir kapakla kapatılmıştır. Bu küpler eski olmamakla birlikte Bizans döneminden beri burada bulundukları; *ayazma* olarak ya da kiliseye gelen Hristiyanların kutsanması amacıyla kullanıldıkları söylenebilir. Tarihler, burada, meleklerin bile yüzüne bakmaya cesaret edemedikleri bir Tanrı'nın huzuruna çıkmak için, O'na tamamen arındıklarını göstermek zorundaki müminlerin, genellikle yüzlerini ya da hiç değilse gözlerini yıkadıkları su dolu birkaç vazanın bulunduğunu yazar. Bu vazolar, Katolik kiliselerindeki okunmuş su kaplarına benziyor-

lardı. Üstlerine de, altın harflerle şu güzel eski Yunanca dize yazılmıştı:

ΝΙΨΟΝ ΑΝΟΜΗΜΑΤΑ ΜΗ ΜΟΝΑΝ ΟΨΙΝ

Yalnız görünüşünü değil, günahlarını da temizle.

Ama şimdi içlerindeki su sadece içmeye yarar. Dindar Türkler camide çok uzun bir süre kalırlar. İbadetleri boyunca, gerçekten çok susatan eğilip doğrulmalar ve Tanrı'nın ya da kutsal kişilerin adlarının tekrarlarıyla ya da sesli edilen dualarla sık sık serinleme ihtiyacını duyarlar. Bu küplerden su içerler ya da dervişler veya diğer cami görevlileri, çok temiz bir *suluk*'tan yine çok temiz taslarla susayanlara su verirler. Ama bu iş, camilerin çok kalabalık olduğu ve herkesin su içmeye gidemediği büyük bayram günlerinde yapılır.

Büyük küpleri doldurmak için sarnıçtan su çekilen deliğin yakınında, karşı tarafta olduğu gibi kendine ait dört sütuna dayanmış mermerden bir tribün (resim, E) vardır. Bu, Türkler tarafından yapılmıştır. İçerideki çeşitli eğilip doğrulma hareketlerinin daha iyi görülmesi için çok alçak tutulmuş parmaklıkların dışında, İtalyan müzisyenlerinin balkonlarını oldukça andırır. Söz konusu tribünlere Türkçede *tebliğ* denir ve burada *beliğler* diye adlandırılan ve bir bakıma ibadeti yöneten din adamları dururlar. Tribünler ve bu işi yapan görevliler sadece büyük camilerde bulunur; küçüklerde onlara ihtiyaç duyulmaz. Kâtib ya da imam bu iş için yeterlidir. Hatta kırsal kesimde, aynı bizim küçük köylerimizdeki ibadethaneler gibi, bütün işleri bir tek imam üstlenir. Camide *müezzin*, yani

duaya çağırıcı; *muhtar*, yani kandilci ve *kapıcı*, yani temizlikçi görevlerini yerine getirir. Ayasofya geniş bir alanı kapladığından, bu tribünler konmasaydı, mih-raptan uzakta kalan Müslümanlar, sesli ettiği dualara ve eğilip doğrulmalarına uyabilmek için, ibadeti yaptırın imamı göremezler ve duyamazlardı. Yoksa çoğunlukla, secdeye varıp doğrulan birkaç bostancının ya da başkalarının koni şeklindeki başlıklarının ucunu görürler veya önlerinde duranların başlıkları görüşlerini engellerdi. Bu tribünlerde duran görevliler, kâtip ya da imamın yüksek sesle ettiği duaları alçak sesle izleyerek, her *rekât* veya her duanın sonunda *Allahuekber* diye onlarla birlikte bağırırlar, sonra yere secde ederler. Camide bulunanlar da onların sözlerini ve hareketlerini tekrarlarlar.

İşte Ayasofya'nın dışına ve içine ilişkin hemen hemen bunlar söylenebilir. Çizdiğim resimlerin incelenmesi, daha fazla anlatmadığım için beni bağışlatacak; aynı zamanda, Yunanlıların dediklerine rağmen, kilise binasının eski durumundan hiçbir şey kaybetmediğini gösterecektir. Eğer ortadan kaldırılmış bir şeyler varsa, bunlar diğer görevlilerin evleriyle patriklik ve din adamlarının sarayı olabilir. Kilisenin cephesine gelince, şimdikinin dışında bir görünüşe asla sahip olmadı; böylesine ünlü bir kilisede bulunması gereken portalin görkemine ve güzelliğine de asla yaklaşmadı. Gerçekten, mimarının kız kardeşleri olan heykel ve resim, kilisenin yapıldığı dönemde tamamen ihmal edilmişti. Ancak, heykel ve resme yer verilmeyen barbar denilebilecek bir çağda, sanat açısından böylesine güzel bir binanın inşası büyük başarıdır.

Ayasofya'da, Eskiden Hristiyan Dininin Uygulamaları

İlk Hristiyan imparatorlar döneminde, hatta daha sonrasında da, Bizanslıların gerçek litürjisi hakkında bir şey söylemek çok güçtür. Eskiler bize, gerek bu konu gerekse diğerlerinin pek çoğu üstüne hiçbir aydınlatıcı bilgi bırakmamışlardır. Ancak, Yunan Kilisesi'nin bugünkü uygulamalarına bakılırsa, disiplin gibi doktrin de değişmediği kanısına varılabilir. Bu kilisenin din görevlileri, aynı şimdiki gibi piskoposluk, papazlık ve kilise olmak üzere üç kurumda toplanıyorlardı. Piskoposluk kurumu, patriğin emri altındaki başpiskoposlar, metropolitler ile piskoposları; papazlık kurumu ise, manastır başrahipleri ve keşişleri ile regulier¹⁰⁷ ve kozmik ya da seculier¹⁰⁸ papazları kapsıyordu. Kilise görevlileri ise, yine bugünkü gibi diyakoslar, koro şarkıcıları ve koro çocukları, ayin eşyası bakıcısı, kandilci, süpürgeci ve zangoç ile kapıcıdan oluşuyordu. Bu din adamlarının adlarını ve görevlerini kısaca anlatacağım.

Patriklik

İstanbul patriği, baştan beri bu güzel unvana sahip değildi. Bu unvanı alan ilk kişi, Constantinus'un, düşmanı Licinius'un sığındığı Byzantion kentini ele geçirmeden önce sıradan bir piskopos olan Metrop-hanes'ti. Kentin Herakleia Metropolitliği ya da Pri-matlığı'na¹⁰⁹ bağlı olduğundan pek önemli sayılmazdı.

107) Manastır kurallarına göre yaşayan.

108) Manastır kurallarının dışında yaşayan.

109) Birçok başpiskopos ve piskopostan üstün ve yargılama yetkisine sahip başpiskoposluk.

Daha önce, eskiden İmparator Septimius Severus'un düşmanı Pescennius Niger'i inatla destekleyen kenti, Herakleia Cumhuriyeti'nin yasalarına tabi kıldığını anlatmıştım. O yüzden, kilise de kentin talihini izlemişti ve Herakleia'dan yönetiliyordu.

Constantinus, Byzantion'u imparatorluğunun merkezi olarak seçtikten sonra, piskoposları önce, papadan sadece patriklik unvanını elde ettiler. Ama insanlara ve çok doğal olarak Bizanslılara özgü gurura kapıldılar; bu unvanı imparatorlar yüzünden almalarına karşın, yeni nitelikleri bakımından verilmesi gerektiğini düşündükleri haklara da sahip olmak istediler. İmparatoru, papanın, hem bazı ana ilkelerde uzlaşmak, hem de İskenderiye, Antakya ve Kudüs patriklikleri ile Ege Adaları dışında, önceden Roma'ya bağlı olan ve İstanbul'un bulunduğu Trakya ile öteki eyaletlerin primatlığını vermek zorunda olduğu konusunda kıskırttılar. Khalkedon'da 451'de toplanan IV. Genel konsilden uzun süre önce, imparatorlar lehine bu amaçla birleştiler. Antakya Patrikliği'ne ait Asya ve Karadeniz eyaletlerini elde etmelerinden sonra, bu patriklerin, İstanbul'da düzenlenenlerin ikincisi olan V. Genel Konsilin bir kararı ile bağımsızlıkları verilmek, hukuki ve dokunulmaz bir birlik oluşturmaları onaylanmak zorunda kaldı. Aynı konsülde, çok önce elde ettikleri patrikliklerin primatlığını almaları da onaylandı (İmparator Iustinianos'un isteğiyle).

Bu patriklerin, ikinci İstanbul patriği olan Aziz Aleksandrios, Aziz Pavlos, Nazianzoslu Gregorios ya da Aziz Ioannes Khrysostomos gibi hayra ve onura

susamış kişiler oldukları düşünülmemelidir. Gerçek dindarlığın dünya malının ihtişamında gözü yoktur. Ayrıca tarihte, böylesine büyük bir çabayla primatlığın ileri sürdüğü hakların ardından koşanların tümünün, papaya ve Katolik Kilisesi'ne karşı kişiler olduğu görülür. Bunların çoğu da patriklik unvanı ile primatlık haklarını, yasalar çerçevesinde değil, zorla elde eden sapkınlar ve ayrılıkçılardı. Ünlü Anatolius, bu konuda oldukça bilinen bir örnek ortaya koydu. Öncülerinden Nestorius'un sapkın öğretisiyle aşılanmıştı; sonunda kaybettiği ardıllarına bir ayrılıkçılığın yolunu açmak için, 451'de Khalkedon'da yapılan IV. Genel Konsül'de küstahça ve haksız olarak öteki patriklerin üstünde bir makama getirilmeyi istedi. Sonuçta, İstanbul patriklerinin hukuki yetkileri çok geniş bir alanı kapsıyordu; emirleri altında yirmi başpiskopos ve çok fazla sayıda piskopos bulunuyordu. Ama şimdikilerin böyle bir konumu yoktur; halkın, eskiye göre çok daha fazlasını vermesine rağmen gelirleri azalmıştır.

Bu patriklerin Katolik Birliği'nden çekilmesinden ve patrikliği, kendini beğenmişliğin yanı sıra din sömürücülüğünün de zaptetmesinden beri, tüm papazlar, bir öncekinin yerine geçmek için çok büyük paralar ödemek zorunda kalmışlardır. Eskiden sultanların, yönetimleri altındaki herkesi kazanmak için patriklere bazı armağanlar vermesi yerine, şimdi onlardan daha fazlasını almalarının nedeni işte budur. Ama, yeni patriklik sevdalılarının açık arttırmasıyla sürekli yükselen miktar yakında öyle bir rakama ulaşacaktır ki, Yunanistan'ın tümü bile bunu karşılamakta zorlanacaktır. İstanbul'da kaldığım iki yıl boyunca, başpatrik olmak

isteyen iki patrikten biri, padişaha elli, öteki ise altmış bin ecu verdi. Bu paralar, işi yoksulluk olan ve kendine ait hiçbir şeyi bulunmayan Caloyerler için önemli miktarlardır. Ancak bu keşişlerden biri, bazen ödünç para verecek birkaç zengin tüccar bulur; sonra tasarısını, en çok ödeyene patriklik unvanını sağlamayı kaçırmayan ve bir miktar avansı kabul eden başvezire açar. O da, eski patriği azleden padişah *berat*'ını yani padişahın tuğrasını içeren yazılı bir belge verir. Bu belge, eski patriğin azledildiğini ve yerine yenisinin geçirildiğini; Rumlara itaati emrederek, yeni patriğin yükselmesi karşılığında üstlendiği borçların ödenmesini; yoksa dayak, mallarının ellerinden alınması, kiliselerin kapatılması gibi cezalara çarptırılacaklarını bildirir. Bu emir, önce ona bağlı olan başpiskoposlara ve metropolitlere gönderilir. Onlar da, papazlarından ve cemaatlerinden, yeni patriğin bu değişikliğin yapılması için gereken masraflar ve armağanlar bahanesiyle saldırdığı vergiyi isterler.

Bu, kilise hükümlerine pek de uygun düşmeyen yükselme, yeni patriğin *Panagiotita su* yani "tüm kutsallığınıza" ya da "yüce kutsallığınıza" diye karşılanması engellemez. Ancak bu sıfatı, makamına oturmadan alamaz. Bunun için bazı işlemleri yerine getirmek gerekir. Caloyer, patrikliği isteyen mektupları gönderdikten sonra, destekçisi olan iki-üç piskoposla birlikte Saray'a ya da kaymakama gider. Kapıdan girer girmez, büyük bir yaltaklanmayla kaymakamın eteğini öper; ardından padişahın kendisine karşılık olarak gönderdikleri bildirilir. Sonra, yaklaşık Benediktenrinkini andıran siyah keşiş giysisinin üstüne, sultanın

armağanı olan, farklı renklerde brokar taklidi bir kumaştan dikilmiş iki ceket giydirilir. Sonra maiyetinde bulunan ve aynı şekilde giyinmiş piskoposlarla atına biner; Saray'dan yarım fersahı aşkın uzaklıktaki Patriklik Kilisesi'ne gider. Onu, kilisenin zilyetliğini almaya götüren atlılar alayı, sadece bir kapıcı, iki çavuş, kâhya, ya da kaymakam sekreteri ve birkaç yeniçeri gibi yaklaşık yarım düzine insandan oluşur. Alay önden gider; dediğim gibi, siyah giysilerinin üstüne kılık değiştirmeye ve düzenli bir atlı geçişin süsü olmaya çok uygun ceketler giymiş nöbetçileri, yani üç-dört piskoposla yanındaki birkaç keşiş de arkasından gelir.

Patrik, kilisesinin önüne geldiğinde kapıyı kapalı bulur. Atından iner ve vezirin ya da kaymakamın sekreteri, bu törene katılanların huzurunda ona padişah *berat'*ını yüksek sesle okur. Ardından kilisenin kapıları açılır; içeri götürülüp patriklik tahtına oturtulduktan sonra, yanındakilerin eşliğinde tekrar Saray'a döner. Böylece, ta ki bir başka Caloyer ya da keşiş, yüz bin ecu eden yirmi kese sunmak isteyene kadar, makamının sessiz zilyetliğini Saray'a emanet eder.

Bu işler bittikten sonra, tüm din adamları patriğin elini öpmeye ve ona, Roma'da *ad multos annos* dendiği gibi *Polykhronos ti Panagiotita su*, yani "Patrik Hazretleri" demeye gelirler. Ondan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm Bizans kiliselerine, epeyce sık rastlandığı gibi, yerlerine başkalarının atanmasını istemiyorlarsa, yeni patriğin istediği vergiyi hemen ödemeleri için haber gönderilir. İşte, ayrılıkçılık, boş gurur, din sömürücülüğü yüzünden zavallı bir hale düşmüş ve

geçmişinden çok daha karanlık görünen Yunan Kilisesi'ndeki düzensizlikler ve acınası durum...

Yunan Kilisesi'nde patriğin ardından başpiskoposlar gelir; bunların altında da kendilerine tabi konumdaki piskoposlar vardır. Patrik gibi onlar da, Caloyer ya da manastır üyesi olmak ve manastırda öğrendikleri kuralları daima korumak zorundadırlar. Hepsi aynı şekilde yaşarlar, yani asla et yemezler; hatta kilisede ayin yönetirler; hepsinin emrinde regulier ya da secular papazlar bulunur.

Regulier papazlar, yani *apas iereus*, hiç evlenmemişlerdir ve evlenemezler; secular papazlar, yani *kozmos iereus*, evlenebilirler. Ama buna, kocası öldükten sonra kadının yeniden evlenmemesi koşuluyla bir kerelik izin verilir. Ancak her iki grubun üyeleri de aynı duayı ederler. Bu dua öyle uzundur ki, okuyabilmek için altı saati aşkın bir zaman harcanır. Bu birçoğunun, ister okumaya zaman ve istekleri olmadığı, ister dua külliyatını tamamlamak için lüzumlu kitapları alamadığı gerekçesiyle olsun, kendisini söz konusu duadan muaf tutmasına yol açar.

Kitapların çoğu Venedik'te basılır. Sayıları altı kadardır; hemen hemen hepsi de dört sayfalık büyük iki yapraktan oluşurlar. *Triodion* denilen ilki Karem'de okunur. İkincisi olan *Eukologion*'da tüm vaazlar bulunur. *Paraklitiki* adındaki üçüncüsü, Kutsal Bakire'nin adına okunan çok sayıda dini şiir ve ilahiyi içerir. Dördüncüsü *Pentikestarion*'dur; içinde, Paskalya'dan *Pentekoste*'ye¹¹⁰ kadar okunan dua yer alır. *Mineon* diye

110) Paskalya'dan sonraki yedinci günde kutlanan bir yortu.

anılan beşincide, her ay okunan; *Horologion*'da ise, dini kurala uygun saatleri kapsadığı için her gün okunmak zorunda olan dualar vardır.

Uzunluğu ve kitapların fiyatı yüzünden piskoposların, papazların ve hatta Caloyerlerin hemen hemen hiçbiri, bu duayı okumazlar. Bu büyük dua, düzenli şekilde, sadece Athos Dağı'ndaki *Monte Santo* ya da *Agion Oros*, Khios Adası'ndaki *Neamogni* gibi kurallara sıkıca bağlı birkaç manastırda okunur. Zira öteki din adamlarının tümü, bu duayı hiç okumama muafiyetini, patriği beklemeden kendi kendisine edinmiştir. Böyle uzun bir dua okumayı kendi canı da istemeyen patriğe başvurmak düşünülmez; oysa o, önemli bir kısmını atmak ya da hiç okumamak gibi yollar gösterebilirdi.

Caloyerler ya da keşişler tarikatını, piskoposlardan hatta patrikten önce anlatmam gerekiyordu. Çünkü, bu görevlere yalnızca Caloyerler gelebilirler ve bu konuda birtakım isteklerde bulunmak için mutlaka keşiş olmak gerekir. Katolikler arasında işler aynı şekilde yürümediği için, bu dindar Caloyerlerden tarikatlarını, alçakgönüllüğün egemen olması gereken çerçevesi içinde inceleme izni istiyorum. Keşişlerin kötü alışkanlıklarından olan ihtiras ve kendini beğenmişlik dışında, Caloyerler aynı meleklerinki gibi çok sade ve örnek bir yaşam sürdürürler. Bizim keşişlerimize benzerler; yoksulluk, dürüstlük ve itaat olmak üzere üç antları vardır ve bunları, özellikle kurallar açısından sıkı bir düzenlemeye gidilmiş *Agion oros*, *Neamogni*, *Monte Sina*, *Kutsal Seba*, Kudüs Aziz Mikâil ve benzeri büyük manastırlarda titizlikle korurlar. Bu kuralı kolaylaştır-

mak için de asla et yemezler; sadece, manastırlarına yakın tarlalarda yetiştirdikleri sebzeleri, otları ve meyveleri yiyerek yaşarlar. Denize yakın olanlar, herhangi bir perhiz döneminde değillerse balık yiyebilirler. Bunun dışında, özellikle kanlı besinleri koklama cesaretini bile gösteremezler. Hatta perhiz kuralları öyle sıkıdır ki, Karem sırasında süt, tereyağı ya da peynirden söz etmeleri gerekiyorsa, araya sürekli *timi tis agias sarakostis*, "kutsal Karem'e saygı dışında" sözlerini katarlar. Perhiz döneminde halk da onlar gibi konuşur ve onları örnek alır.

Aziz Basileios, Aziz Elia ve Aziz Marcellus gibi üç tarikatta toplanan bu keşişlerin hepsi aynı şekilde giyinir ve aynı kuralı uygular. Manastırda keşişler, başrahipler ve kıdemliler, manastıra girme andını içmişler ve diğer pederler, çömezler ve laik biraderler¹¹¹ olmak üzere üç grupta toplanırlar. Başrahip, *igumenos*, yani yönetici diye adlandırılır; *arkhimandritis* ya da başpapaz unvanını pek kullanmazlar. *Igumenos*, özellikle iyi örgütlenmiş büyük manastırlarda çok büyük bir saygı görür. Ne var ki, birkaç kıdemlinin bulunduğu küçük manastırlarda, özellikle çok sayıda secde etmeyi ve bazen de perhiz yapmayı kapsayan cezalar verdiğinde, itaati sağlamakta oldukça zorlanır. Başka cezalar için başrahip ağzını açmaya bile cesaret edemez; keşişe bu cezalardan biriyle gözdağı vererek, birkaç söz savurmasına ya da yalnızca, Türk olmak için ellerini gökyüzüne kaldırmasına yol açıp dinden uzaklaştırmaya çekinir. Bunun örneklerine çok sık

111) Tarikat üyesi olmayan.

rastlanır. Osmanlı İmparatorluğu'nda birkaç *Kaşi Muhammed*, *Papaz Mustafa*, *Murat Karabaş* bulunmayan yer yok gibidir. Yani Rum, Suriyeli, Ermeni ve başka halklardan çok sayıda keşiş ya da papaz, cübbe ve takkesini atarak sarık giymiştir. Burada can sıkıcı bir durum söz konusudur. Bu insanlar evlenmişlerse ve küçük yaşta Hristiyan çocukları varsa, on beşin altındakiler babalarının dinine geçmek zorundadırlar. Yaşça büyük olanların istedikleri dinde kalmalarına ve Hristiyan anneleri, kız kardeşleriyle birlikte yaşamalarına izin verilir. O yüzden Doğu kiliselerindeki başrahipler, biraz daha hafif cezalandırılmayı isteyen insanları tamamen kaybetmekten korkarak, hem kilisede hem manastırda verilen bütün cezaların hafif olmasını ya da gönüllü çekilmesini; en azından cezalandırılan kişinin, en sertini bile kendi kendine üstlenmeyi kabul eden uysal biri olmasını isterler. Suriye'de bulunduğum sırada geçen bir olay, bu konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Şam yakınlarında çok güzel bir rahibe ve rahip (burası kızlara ait olduğundan önce onların adını verdim) manastırı vardır. Bu manastır, kuzeydoğuya doğru, şam'ın beş-altı fersah uzağında bulunur. *Esseyide Saidnaia*, yani Saidnaia Meryemi adıyla Kutsal Baki-re'ye adanmıştır. Bir dağda kurulmuştur; tepede rahibelerin, aşağıda da rahiplerin binaları yer alır. Hepsi siyah giysilerle dolaşırlar ve Aziz Antonianus tarikatını izlerler. Bu dindar hanımların yaşantısı, hemen hemen Paris'teki Ave-Maria rahibelerinkine benzediğinden, genç bir birader sessizlikten bıkip tüm Suriye'yi dolaşmaya karar vermişti (rahibelerin, tümü An-

takya Patrikliği'nin yetkisi içindeki olağan yardım parasını toplama bahanesiyle). Ancak Saidnaia Manastırının gelirinin sadece Antakya Patrikliği'nden değil, kendisine bağlı olan şam kentinden de sağlandığını bilmeden, kılık değiştirip yardım parasını toplamak için Kudüs yakınlarına kadar gitti. Bu amaçla Saidnaia başrahibesinin ağzından sahte mektuplar hazırlamış ve bu düzmece belgelerle, oldukça fakir bölgeden yüklüce bir para toplamıştı. Böylece Trablusşam'a kadar gitmeyi, buradan da bir gemiyle Avrupa'ya ya da İstanbul'a geçmeyi düşünüyordu. Ama küçük Hristiyan köyleriyle çevrilmiş büyük bir dağ olan *Cebel Agelun*'a ulaştığında, Kudüs Patrikliği tarafından her yıl bölgeye gönderilen iki vergi tahsildarıyla karşılaştı. Tahsildarlarca durduruldu ve bölgede Saidnaia rahibeleri için para topladığı öğrenildi. Kudüs'ün görevlileri, yasalarını çiğneyen birini görmekten üzüntü duydular ve Saidnaia başrahibesine, ant içtiği yaşama ve taşıdığı giysilere layık olmadığını, Caloyer giysisini attığını ve tarikattan uzaklaştığını yazdıktan sonra, onu patriklerine götürdüler. Böylece bazı sıkıcı sorunlardan çekilen manastır yöneticileri eski otoritelerinin bir kısmını olsun korumak için, alçakça bir davranışla kurallarına başkaldıran bu keşişin siyah giysisini elinden aldılar. Çünkü, patrik ile tarikat ve manastır yöneticilerini memnun etmek amacını taşıdığından, sadece herhangi bir giysi ve kurallar çerçevesinde yaşamak ve ölmek için içtikleri antlar göz önüne alınmaktadır.

Ant içmişler ve diğer pederler de aynı durumdadırlar; canları istediğinde taşıdıkları giysiyi çıkartırlar. Anttan önce yaklaşık iki yıl çömezlik yapmalarına rağ-

men, bazen manastırdan çıkıp evlerine dönerler ya da giysiyi ve tarikatı tamamen terk ederler. Gerçekte ant-ları, günlerinin geri kalanını sıkı ve törensel bir yükümlülükle geçirmek üzere, manastıra girerken verdikleri bir miktar para karşılığında, kabul ettikleri tarikat ile yapılmış karşılıklı bir borç senedi ve anlaşmaya benzer. Ant içmişler ve diğer kıdemli keşişlerin tümü, kaldıkları süre boyunca manastırın yararına çalışır. Genellikle hepsi, manastıra ait meyvelerin, buğdayın yetiştirilmesiyle, sürülerin bakımıyla uğraşır. Bu gibi işlerde çömezlerinin yardımından yararlanırlar. Çömezlik dönemi boyunca ders vermek, meditasyon alıştırmaları yaptırmak ve manevi çileyi öğretmek yerine, onları üretimde kullanırlar. Bu nedenle tüm Caloyerler son derece kaba ve cahildir. Ancak en büyük manastırlarda, o da hepsi hepsi ayinlerindeki ve dualarındaki birkaç Yunanca yazıyı anlayan birileri bulunur.

Caloyerlerin topraklarını bizzat işlemek zorunda kalmaları, manastırların en az keşişler kadar çok sayıda laik ya da adanmış biradere sahip olduklarını düşündürüyor. Bunların neredeyse tümü gün boyunca çalışır ve manastıra akşam döner. Yorgunluktan, uzun bir duaya ve sayısız *metaniai* yapmaya, yani secde etmeye halleri kalmaz. Sonra, çok hafif bir akşam yemeğiyle yetinerek ve sabah duasını bitirip şafağın kendilerini günlük işlerine çağırmasını bekleyerek, tahta masa gibi sert bir yatakta dinlenmek üzere hücrelerine giderler.

Bir de bölge sorumlusu ya da ziyaretçi keşişler vardır. *Eksarkhi* denilen bu görevliler, Avrupa'dakilerden

çok farklıdır. Çünkü, keşişlerin şikâyetlerini dinlemeleri ve bazı yolsuzlukları düzeltmeleri gerekirken, kendilerine bağlı manastırlara, patriğin istediği parayı almak için gelirler. Böylece zavallı Caloyerler, patriklerinin sık sık bu tür ziyaretçiler göndererek sahip oldukları en iyi şeyleri alıp götürmeleri için boşuna çalışırlar. Laik biraderlerine boşuna ter döktürürler; gerek manastır gerek kendileri için bir şeyler biriktirmekte büyük güçlük çekerler. Ödemek zorunda oldukları vergilere rağmen, Türkiye’de iyi gelir getiren manastırlar ve hatta bazen, daha önce anlattığım gibi, patrikliği ele geçirmek için gereken miktarı tamamlamakta yardımcı olan zengin bir tüccarın desteğinde, makam üstüne pey süren oldukça paralı keşişler de vardır.

Regulier papazlar ya da Caloyerler sınıfını seculier papazlar ya da *kozmikos iereus* izler. Daha önce bu papazların evlenebileceklerini söylemiş, ama bunun nasıl gerçekleştirildiğini anlatmamıştım. Katolik Kilisesi’nde uygulanan benzer şekilde tepe tıraşı yapıldıktan ve birkaç ay kiliseye hizmet ettikten sonra, *Anagnostai* ya da lektörler¹¹², yani sabah dualarını, mezmurları ve papazların her gün okudukları duaları okuyabilenlerin arasına kabul edilirler. Bu dönem, *anagnostai*’lerin yapmak zorunda oldukları tüm görevleri kapsadığından, bizim mineurs¹¹³ dediğimiz tarzda geçirilir. Ancak, kilisede kapıcı, zangoç vb. gibi diğer ücretli görevliler varsa, tek işleri dua etmektir. Yunan Kilisesi’ndeki zangoçların, geçmişteki gibi çan çalan

112) İkinci aşamalı papaz çömezi.

113) Papazlıkta dört küçük aşama

görevliler oldukları sanılmasın. Yunanistan, Türklerin egemenliğine girdiğinden beri, bu ülkede, ayin zamanı inançlıları kiliseye çağıran çan sesleri artık duyulmaz. Hristiyanları bir araya toplamak için, ayini haber vermeye yarayan dar ve uzun ağaç bir levhaya, *simandirion'a* vurulur.

Çömezlik dönemi sona erince, piskoposun papaz adayının diyakosluğunu, yani altarda hazır bulunma ve Havarilerin Mektupları'nı okuma yetkisini onaylamasının ardından diyakos, isterse evlenmekte serbest bırakılır. Ancak piskoposuna, kızın yaşamını, davranışlarını ve güzelliğini soruşturabilmesi için, gelin adayının adını ve oturduğu yeri bildirmek zorundadır. Çünkü bir papazın evleneceği kadının ağırbaşlı, erdemli ve güzel olması gerekir. Eğer bu niteliklerden herhangi biri eksikse, *paḗpadia* ya da papaz karısı olamaz. Papaz eşlerinin güzel olmaları gerektiği, ama diğerlerinin eşleri için böyle bir kural konmadığı hakkındaki sözlerim şaşırtıcı bulunabilir. Ancak, papazlara bir kez evlenme izni verildiği, diğerlerinin bunu istedikleri kadar yapabildikleri göz önüne alınırsa, bir papazın, başkasının birçok evlilikle ulaşabileceği böylesine iyi niteliklere sahip tek bir kişiyle evlenmesi hiç de kötü sayılmaz. Ayrıca mahallede, papaz eşi adayı olan birkaç güzel varsa, herkes ona birini vermeye çalışıyorsa, başarılı bir seçim yapması gerekir. Bu kuşkusuz, Yunan kadınlarının güzelliğinin Tanrı'ya değilse, yardımcılarından birine ait olması ve aralarından en güzellerinin, en saf olması gereken kişilerle evlenmesi içindir. Önceden peylenmiş birkaç güzel kız olduğunda, dünyada daha mükemmelini asla bulamayacağını

göstermek üzere, herkes sevgi ve teşviki artırabilmek için, çekicilikte ve erdemde en güzel *papadia*'yı bile geçtiğini söyler. Gerçekten papaz eşleri için güzellik olağan sayılır; büyüleyici bir utangaçlıkları vardır. Başlarına örttükleri beyaz örtü, giysilerinin temizliği ve konuşmalarındaki sadelik öyle bir etki yaratır ki, onları beğenmemek mümkün değildir. Kur yapmak ve evliliklerini düzenlemek için, genç papazların kilise-deki görevlerinden bir süre uzaklaşmalarına izin verilir. Çoğu kez nikâhtan sonra kiliseye dönerler ve ierodiyakosluğa geçerler. Bu aşama onlara, missa'da İncil okumaktan papazla birlikte altardaki dualara katılmaya kadar, diğerleri gibi papazlık yapma ve kutsama yetkisi verir.

Yunan Kilisesi'nin ana görevlilerinin dışında, daha az sayıda ve hiçbir kurala bağlı olmayan hizmetlileri de vardır. Başta, kilisenin kutsal kaplarının ve liturjik gereçlerin bakımından sorumlu kişiler olan *skeuofilakes* gelir; onları, ilahilerin ve mezmurların hangi tonda okunması gerektiğini bildiren, *kalonarki* izler. *Tyrori* ya da kapıcılar, kilise kapılarının açılıp kapatılmasıyla ilgilenirler. *Kandilafti* ise kandillerin bakımıyla uğraşır.

Ayinlerin usulü, bizdeki gibi manastırlara ve kiliselerin gelirlerine göre değişir. Büyük manastırlarda keşişler *Mezoniktikon* dedikleri özel bir duayı okumak için gece yarısı uykudan kalkarlar. Bu dua genellikle iki saat sürer; ama bazı büyük yortularda yükümlülük ya da dindarlıktan *Mezoniktikon*, *Oloniktikon*'a dönüşür, yani tüm gece boyunca sürer. Bu duanın okunmasının amacı, ermişler gibi tüm geceyi duayla geçirerek yortuyu

daha iyi kutlamaya hazırlanmayı sağlamaktı. Ama, Yunan Kilisesi, Latin Kilisesi'ndekiler kadar dikkatli ve aydın rehberlere sahip olsaydı, içine işleyen sapmalar yüzlerce kez ortadan kaldırılabilirdi. Burada, bizzat tanık olduğum böyle bir olayı anlatacağım.

Bu *Oloniktikon*'u kapsayan yortular, Yunanlılarda *Panigiri* ve *Polyeleon* diye anılır. İlkine biz panayır diyoruz. İkincisi ise, günah bağışlama ya da birçok kandil yakılıp bol bol yağ tüketildiğinden aydınlanma olarak da adlandırılabilir. Bu bayramlara büyük bir halk topluluğu katılır ve çoğu, kiliseye dindarlıktan çok gelenekler yüzünden gider. Bu vesileyle kilisede hoş bir gece geçirilir. Kilise şarkıcıları bile, sık sık soluklanma olanağı veren dostlar bulurlar; notalarında işaretlenmemiş duraklar ve diyezler yaparak ilahileri farklı bir tarzda okuyabilirler.

Ünlü Khios Adası'ndaki Nenita kasabasında, bir Aziz Mikhael gününde, bu meleşin adını verdikleri *Panagiri Tu Taksiarki* yortusu kutlanıyordu. Bir arkadaşım beni, kendisiyle birlikte bu panayıra gitmeye ve Oloniktikon okumaya davet etti. Kasaba, Khios kentinden on sekiz mil (Fransız ölçüsüyle yaklaşık sekiz-dokuz fersah) uzaktaydı. Oraya, Aziz Mikhael'in arifesi olan yedi ekimde (Yunanistan eski takvimi izlediğinden, yortular Latin Kilisesi'nin takviminden on gün sonraya rastlar) vardık. Bu yortudan önce Yunanlıların yaptıkları perhizin son sekiz günü içinde olduğumuzdan balıksız ve yumurtasız hafif bir akşam yemeği yedik. Gecenin onuna doğru da kiliseye gittik. Daha o saatte dolmuştu; senfonilerini dinlemek için

yakınına oturmak istediğim koroya kadar güçlükle ilerledik. Ayın yaklaşık saat bire doğru başlamıştı. Ama ilahileri ya da mezmurları bildiren kalonarkî'ler gürültüden seslerini duyuramıyorlardı. şarkıcıların önünde, tonlarını belirlemek için Avrupa'daki gibi nota kitapları yoktu; müzik çok kötüydü. *Protopsaltis* ya da koro başı, *dekaniki*, yani koroyu yönettiği sopa ile oturduğu sıranın üstüne kuvvetle vurarak koroyu durdurdu. Sonra halka döndü ve çıkarabildiği en yüksek sesle "*Sopateda Theokatarati*", yani "Tanrı'nın lanetleri susmayacak mısınız?" diye haykırdı.

Sopanın ve *efimerios*'un, yani koro başının kızgın sesi, halkın gürültüsünü bir an kesti ve koro mezmurları tekrar okumaya başladı. Ama çok kısa bir süre sonra, *kalonarkî*'ler ya da küçük çömezler, ne söyleneceğini bildirdikleri şarkıcılara seslerini duyurmak için son derece yüksek bir sesle bağıldılar. Ancak, belki de kiliseye gelmeden önce çok çorba içtiklerinden, bildirmeleri gerekenin tersini söylüyorlardı. Bu durum öyle şiddetli kahkahalara ve gürültüye yol açtı ki, koro mola vermek zorunda kaldı. Bu, geceyarısına kadar sürdü. Sonunda *protopsaltis* yani papaz sopasını bir kez daha sıraya vurarak "*Sopateda furkismeni*", "Aşağılıklar susun!" diye bağırırdı. Kiliselerindeki ayine ve görevlerine karşı son derece ilgisiz davranan ve çok kaba olan bu papazlar, ibadethanelerinde günahlarını itiraf edip arınmak isteyen insanlara epeyce iğrenç hakaretler savurmaktan hiç utanmazlar. Bu, Tanrı'nın ne şanına ve onuruna, ne de O'na adanmış mekânlarda O'na gösterilmesi gereken saygıya yaraşır bir coşkudur. Onları kışkırtan ve düşüncesiz, hatta günah sayılacak davra-

nışlarına yol açan öfke, *enoritis* ya da cemaate sövgülerle yönelttikleri kınanacak bir alışkanlıktır; bu da, ancak onların kiliselerinin kutsallığına ve karakterlerine yaraşır. Öyle ki, ağızlarından çıkan sözleri yazmaya bile cesaret edemem.

Gecenin geri kalanı, duadan çok bağırıp çağırımlar, ilahiler, din dışı konuşmalar, gürültüler, kahkahalar ve küfürlerle geçti. Sabah olduğunda, missa biraz daha sessizlik içinde söylendi. Bunun nedeni, ya gece boyunca gevezelik edenlerin üstlerine çöken uykunun etkisinde susmaları, ya çoğunun akşam yemeğinde içtiği şarabın buharının ortalığı kaplaması, ya da litürjinin kutsal sırlarının onları daha çok saygı göstermeye zorlaması veya güneş ışığının, onları bir önceki gece *Polyeleon*'da kandillerin başaramadığı kadar aydınlatmasıydı. Missa bittikten sonra herkes yemek pişirmek için evine gitti. Sabah, evlerden taşınan yemekleri yiyip içmekle geçti. Öğle yemeğinden sonra danslar edildi ve aynı Fransa'daki köy panayırlarında olduğu gibi oyunlar oynanıp yarışmalar yapıldı.

Oloniktikon, her yerde anlattığım düzensizliklerle geçmez. Büyük manastırlarda, bir araya toplanınca gürültüye ve kargaşaya yol açan böyle büyük bir halk kalabalığı bulunmadığından çok daha sessiz geçer. Yaklaşık sabahın ikisine kadar süren gece yarısı duası *Mezoniktikon*'dan sonra keşişler hücrelerine çekilirler. Saat beşte tekrar kiliseye gelerek Matines ve Laudes¹¹⁴ ile daima gün doğarken okunan Prime dualarını eder-

114) Kanonik, yani din hükümlerine göre belirlenen saatlerde okunan duaların ilki Matines, ikincisi Laudes diye adlandırılır; aşağıda söz edilen Prime gündüz edilen ilk duadır, bunu Tierce ve Sexte izler.

ler. Ayinlerini çok iyi düzenlemişlerdir; güneş doğarken okunan Prime'in ardından ya hücrelerine dönerler ya da çalışmaya giderler. Saat dokuzda Tierce ve Sexte ile missa okumak üzere kilisede toplanırlar. Sonra da yemekhaneye giderler. Yemek sırasında, aynı Avrupa'daki gibi İncil'den, ermişlerin yaşamlarından bölümler okunur. Keşişlerin aşçısı, hem gündüz hem de akşam yemekhanenin kapısında diz çöker ve dışarı çıkanlara, sanki günahlarının ya da kusurlarının bağışlanmasını istemiş gibi *eulogite Pateres*, "Beni kutsayın pederlerim" der; onlar da aşçıyı selamlayarak *o theos synkoresi*, "Tanrı sizi kutsasın" diye cevap verirler. Sonra, saat dörtteki ikinci duasına çağırmak için çanın yerini alan *simandriyon*'un sesiyle yine kiliseye gitmek üzere, hücrelerine dönerler; isterlerse hücrelerinde kalırlar ya da çalışmaya giderler. Duanın ardından bazı küçük egzersizler yaparlar ve saat altıda akşam yemeği yerler. Yemek bittikten sonra, onların *Apodifo*, yemek sonrası, bizimse akşam duası diye adlandırdığımız bir duayı okumak için kiliseye dönerler. Dua akşamın sekizine doğru biter ve keşişler, gece yarısı kalkmak üzere yatmaya giderler. Sabah duasına yetişmekte pek güçlük çekmezler. Çünkü pek çok Doğulu insan gibi bu keşişler de giysileriyle yatarlar ya da sadece üstteki pelerini ve ceketi çıkartıp uyurlar. Türkiye'de çarşaf altında yatan sadece Avrupalılardır

Caloyerlerin Yunan Kilisesi'nde ilk sırayı almaları gibi, bol gelirli ya da daha çok gelir sağlamak isteyen kiliselerin papazlarıyla özel din adamları da keşişlerden oluşur. Ancak konumları ne olursa olsun, daha önce de söylediğim gibi, kilisede birçok papaz bulun-

masına rağmen, içlerinden biri patrikten *bis cantando*¹¹⁵ izni almayı da düşünmediğinden, günde bir missa'dan fazlası söylenmez. *Epitropi* ya da kilise malları yöneticilerince bir papaza verilen ve genel olarak yirmi-otuz ecu tutan ücret ya da *roga*, sadece ayinlere katılmasının karşılığıdır; missa'ları kapsamaz. İşte bu yüzden çok sayıda papaz bulunmakla birlikte, her biri yılda ancak dört missa söyler; o da birbirlerinin ardından ve farklı günlerde yapılır. Bu da, kiliseye büyük bir kalabalık geldiğinde, yarısı için söylenen ve pek çok kişinin dinleyemediği tek missa olur. Papazlar tembellikten kaçınmazlar; kiliseye girmekle ve birkaç metaniai yapmak ya da secdeye varmakla, onlara "καὶ τοὺς πρώτους ἐλεῖ καὶ τοὺς ὑστέρους παραπούει", "Tanrı birincileri bağışlasın, sonuncuları korusun" demenin yeterli olduğunu düşünürler.

Bugün Yunanlılar arasında görülen olaylardan hareketle, eskiden Ayasofya'da da hemen hemen benzerlerinin yaşandığı düşünülebilir. Katolik Birliği'nden çıkmalarından beri, ancak kendi keşifleri olabilecek kadar kötü bir düşünceyle, böyle sapmaları sürdüren ya da hızlandıran papazlarının aşırı cehaleti yüzünden korkunç yanlışlara düştüler. Bu tutumun nedeni, hemen hepsinin içini bürümüş pintilikle, bazen eğitimsiz bir halkın yoldan çıkmış ibadetini yaptırmak, bazen de kendi çıkarlarını gözetmektir. Aralarında, kiliselere saygının azalması ve düşüncelerinde direnme konusunda diğerlerine de kaynaklık eden, atalarının izinden gidenler ya da az zamandan beri işin içine giren-

115) İki kez söyleme.

ler gibi iki gruba ayrılabilirler. Birinci grup din adına birçok günah işletir; ikincisi ise halkın içine yuvarlandığı yanlış görmesine izin vermez. Aşağıda, her iki durumu da ortaya koyacak örnekler vereceğim.

Yunanlıların Paskalya zamanı Zanta Adası'nda bulunuyordum. İman aşkından çok merak nedeniyle (çünkü böyle günlerde çıkardıkları karışıklıklar ve rezaletler yüzünden iman aşkından söz etmek neredeyse imkânsızdır), bu yortuda düzenledikleri ayine katılmak istedim. Zanta'nın bağlı olduğu piskopos Kefalonya'da ikamet ettiği için burada katedral yoktu ve ben de, Yunanlıların *il domo de'Greci* dedikleri en büyük kiliseye sabahın üçünde gitmek zorunda kaldım. *Protopapas* ya da başpapaz diye anılan yönetici, saat dörtten önce, yaklaşık dokuza kadar sürecek ayini başlattı. Türklerin bulunduğu diğer yerlerde, gün doğarken bitmesi için gece yarısı hatta daha erken başlar. Dörtbeş saat süren bu Paskalya ayininde, Yunanlıların dindarlıklarını gösteren hiçbir harekete rastlamadım. Papazlar, şarkıcılar ve *kalonarki*'ler, bu güne özgü duaları oldukça doğru okuyorlardı. Her şey son derece yolunda gidiyordu; ama daha sonra olanlar beni büyük bir şaşkınlığa sürükledi. Güneş doğmuştu ve İsa'nın Dirilişi için okunan bir ilahiyle ayinin yarısına gelmişti. Birden kilisede patlayan tabancaların, diğer ateşli silahların sesleriyle ve *Khristos anesti*, "İsa dirildi" haykırışlarıyla yerimden sıçradım. Ama, şaşkınlığım birdenbire kahkahalara dönüştü. Cemaatten genç bir sersem, yanında geleneklerine göre uzun saç ve sakal bırakmış bir papazın oturduğunu düşünmeden, tabancasını papazın başının çok yakınında ateşledi ve onun

sakalıyla saçını tutuşturdu. Olay, kilisenin karışmasına yol açtı, atışlar hemen engellendi. Düzenledikleri bu seremoni, Paskalya'nın Hristiyanlara yeniden dirilme ümidi vermesinden çok, Karem'in bitişi nedeniyle sergiledikleri sevinci gösterir. Aynı duruma, benzer karışıklıklarla geçmese bile, sadece Zanta'da değil, yaklaşık tüm Türkiye'de ve Ege Adaları'nda da rastlanır. Ancak Yunan Kilisesi'nde yer edinmiş bir sapma olarak, henüz ne bu durum ne de bir papazın yortu günlerinde kiliseye gelen mahalle halkıyla rakı kadehi tokuşturması gündeme gelip konuşulmadı. Bunları ortadan kaldırmak yerine, böyle hoşgörülerle cemaatlerinin sevgisini ve bahşişini kazanma yoluna gittiler. Bazen tüm zengin Caloyerlere, papazlara ve diğer Yunanlı kilise adamlarına olan büyük bağlılıklarını kısmen karşılayabilmesi için de birkaç yenilik kattılar. *Polikirion*, söz konusu duruma açık bir kanıt oluşturur. Bu seremoni hemen hemen Latinlerdeki Meryem Ana'nın Aklanması'na benzer. *Epifani*'de¹¹⁶ ve Paskalya'da olmak üzere yılda iki kez yapılır. Yunanlılar bu iki güne büyük bir değer verirler; herkes kiliseye gider. O günlerde papazlar, herkesin kendilerinden bir mum satın alması usulünü başlatmışlardır. Gerçekte üç-dört sou eden bir muma, her biri sekiz-on sou ödemek zorundadır. Küçük mumları çocuklara bedava vermeleri gerekir; ama bu, gelirlerini daha da artırmak için tüm Hristiyanlara mumları alma ve iki katından fazlasını ödeme konusunda bir yükümlülük dayatmalarını engellemez.

116) Hz. İsa'nın peygamberliğinin Müneccim Krallar aracılığıyla dinsizlere bildirilmesi.

Yunanlılar arasında *sfragides* denilen işaretli ekmekler ise, papazların cemaatten para sızdırmakta yararlandıkları bir başka kurnazlıktır. Cemaat kiliseye, her aile başına bir ekmek getirir. Çömezlerle diyakoslar, ekmeği küçük parçalara bölerler; sonra papaz tarafından kutsanarak dağıtılır. Bu, bütün yortularda ve pazar ayinlerinde tekrarlanır. Ama halktan kutsanmaları karşılığında istedikleri bağış Karem'in ilk Pazar gününde alırlar. Kutsanmak için her aile, kiliseye kendi pişirdiği, ortası yuvarlak, uçlarına baklava şekli verilmiş haç biçiminde küçük bir ekmek götürür. Papazlar, ekmekleri kutsadıktan sonra $I \sim \Sigma X \sim \Sigma$ şeklinde İsa'nın kutsal adının yazıldığı parçaları beş kişiye dağıtırlar. Bu *sfragides* ya da işaretli ekmeklerin büyük bir özellik taşıdığını, sıradan günlerde kutsanan *anti-doron* ya da *proton* denilen ekmekten farklı olduğunu söyleyerek, halkı her parça için altı nikel eden beş aspre ödemeye zorlarlar. Bu yöntemle, her aile kendisinin getirdiğinden hiçbir maliyeti olmayan kutsanmış ekmeği beşe bölerek, her birinden en az on iki-on üç sou kazanırlar.

Tüm bu küçük dayatmalara ve Yunanlı papazların daha fazlasını çekmek için halkın üstüne yıktıkları böyle uygulamalara rağmen, bu zavallı Hristiyanlar, emirlerini, büyük bir bağlılıkla yerine getirirler ve istediklerini verirler. Bir Yunan papazının kendilerini aldatmayacağını, asla onun söylediklerinden daha doğru bir kehanet olamayacağını ve içinde cehalet, alçaklık, çıkarıcılık gibi kötülüklerin bulunamayacağını düşünürler. Doğulu bir Hristiyan'a, kilisesindeki son derece kaba ve çıkarıcı piskoposların, papazların ve

öteki din adamlarının, tamamen maneviyata dayalı iman konusunda kendisine yol göstermekten aciz olduklarını anlatmak neredeyse imkânsızdır. Halk bu yanlıştan dönmek için kendini eğitmek yerine, buyruklarına körükörüne boyun eğmeyi tercih eder. Bu da, misyonerlerimizin Doğu'da bir sonuç alamamalarının nedenini oluşturur. Tüm Yunanlı, Ermeni, Yakubi, Suriyeli vd. papazlar sonsuz bir cehalet; halkları da anlaşılamaz bir inatçılık içinde yaşarlar. Böylece gerçekten sürekli uzaklaşanların hem iman hem de dini işlemler bakımından her gün binbir yanlışla yuvarlanmasına şaşmamak gerekir.

Birçoğu din adına, ne neye inandığını ne de neye inanması gerektiğini bilir. Onlara din derslerinden, imanın şartlarından, umuttan ya da Tanrı sevgisinden asla söz edilmez. Bir papaz ara sıra kürsüye çıkarsa, bunun nedeni, Hristiyanların sürdürmeleri gereken manevi yaşam hakkında bazı dini teşviklerde bulunmak; en azından halka, Kutsal Katolik Kilisesi'nin rahiplerine emrettiği gibi kitapta yazılı birkaç vaazı okumak değil, genellikle bir vaaz için ödenen iki ecu'yü kazanmaktır. Çoğu zaman bu vaazı ne kendileri ne de cemaatleri duyarlar. Ayrıca çok hızlı anlatmaları ve sözü çok uzatmaları nedeniyle, Fransızların aceleci mizacı gereği, yaklaşık bir saatte en çok dört yüz kelimeyle verilen bir vaazı baştan sona dinleme sabrını gösteremedim. Ama bu durum papazların büyük saygı görmelerini ve zavallı halkın vaazdan sonra birbirine *Psila emiliseno Didaskalos*, "Vaiz ne kadar da önemli şeyler söyledi" demelerini engellemez. Bazen onlardan, söylenenlerin bir bölümünü anlatmalarını

istediğimde, vaazdan tek kelime olsun anlatabilecek birini bulamazdım. Onlara *Psila emilisenō Didaskalos diati den eptases*, "Gerçekten de vaiziniz öyle büyük şeyler söyledi ki, onun düzeyine erişemediğinizi çok iyi görüyorum" derdim.

Dini işlemlerin yöneltilmesine gelince, bunu da, sanki yaptıklarına inanmıyorlarmış ya da inanmayı düşünmüyorlarmış gibi, kutsal sırlara pek uymayan bir şekilde gerçekleştirirler. Bizim gibi yedi dini törenleri vardır; ama işi çabuk bitirmek için bunları üçer üçer yerine getirirler. Vaftiz, Konfirmasyon ve Kudas¹¹⁷, genellikle bebeğe, doğumu izleyen kırk gün içinde verilir. Ama süre, ebeveynin isteğine, bebeğin durumuna göre daha geç ya da erken olabilir. Günah çıkartma, Kudas ve yağ sürme¹¹⁸ ise yılda dört kez Karem'in kapsamına giren Paskalya, Aziz Petrus, Aziz Pavlus, Meryem'in Göğe Yükselişi yortularıyla Noel'de gerçekleştirilir. Nikâh ve evlilik töreni, aynı kişiye aşağı yukarı aynı zamanda uygulanır. Aşağıda, vaftizden başlamak üzere, elverdiğince kısa olarak Yunanlıların bu dini törenlerini anlatacağım.

Bebek vaftiz edilecek duruma geldiğinde, erkekse bir vaftiz babası, kızsı bir vaftiz annesi seçilir; bazen vaftiz annesiyle yetinildiği de olur. Kiliseye getirilir; ilahiyatçıların *Per immersionen*¹¹⁹ dedikleri gibi *kolimbitra*

117) Vaftiz, ilk günahın yol açtığı kirlenmişliğin silinmesi; Konfirmasyon, vaftizin pekiştirilmesi amacıyla yapılır. Kudas ise, maddi ve manevi anlamda Hz. İsa'nın eti, kanı, ruhu ve kutsallığını kabul için ekmek ve şarapla yapılan kutsama törenidir.

118) Saf ve kutsanmış zeytinyağıyla yağlama; bu işlem bizzat Hz. İsa tarafından kurumlaştırılmıştır.

119) Suyu batırarak.

ya da vaftiz kurnalarına batırıldıktan sonra, vaftiz babası bebeği, altarın büyük kapısına kadar kollarının üstünde taşır ve burada papaza verir. Konfirmasyon ya da yağ sürme hakkında ne diyeceğimi bilemiyorum; çünkü konfirmasyon olduğunu öne sürdükleri işlemi yağ sürme gibi yaparlar. Bebeğin başını, boynunu, karnını, koltuk altlarını, ellerini, dirseklerini, bacaklarını ve ayaklarını yağlarlar. Üstüne sekiz gün süresince çıkartılmayacak beyaz bir vaftiz gömleğiyle gerekli eşyaları giydirirler. Süre dolunca, vaftiz babası ile vaftiz annesi, kirlenmiş kundak bezleri ve diğer çamaşırlarını yıkamak üzere bebeği tekrar kiliseye getirirler. Yıkama işlemi, özellikle Suriye’de, kirli su genelinde toprağa döküldüğünden, bebeğin giysilerine bulaşmış kutsal yağa saygısızlıkta bulunmamak için, yere oyulmuş küçük bir leğende yapılır.

Bu yağa Doğu Hristiyanları özellikle Ermeniler büyük değer verirler; hatta bu durum kısa süre önce büyük bir davaya yol açtı. Patriklerinin, Yukarı Ermenistan’da kendisine merkez olarak seçtikleri çok büyük bir manastırı vardır. Ermeniler bu manastırı *Eçmiyadzin*, Türkler de içinde üç kilise olduğundan *Üç Kilise* diye adlandırırlar. Nuh’un Gemisi’nin bulunduğu söylenen Ağrı Dağı’nın eteklerindeki geniş bir ovada kurulmuştur. *Miron* denilen bu kutsal yağı her zaman patrik hazırlardı ve zaman zaman da Ermenistan, İran ve Türkiye’deki piskoposlarına gönderirdi. Çünkü bu din adamlarının *miron* yapma yetkileri yoktu; yetki sadece ona aitti. Ancak, yaklaşık on yıl önce, şimdi Ermenilerin *katolikos*’u, yani başpatriği, o sırada ise Kudüs Ermeni piskoposu olan *Vartabied Yakub* onun mi-

ron'unu istemedi ve hemen İstanbul başvezirinden bir yetki alarak Türkiye'deki Ermenilere yıllarca yetecek kadar bu kutsal yağdan yaptı. Yeni Kudüs *miron'u*, Ermeniler arasında çok büyük bir ayrılığa yol açtı. Şimdi Türkiye'dekiler eski biraderlerinden ayrılmışlardır ve padişahın buyruğu ile Kudüs piskoposu tarafından hazırlanan *miron'u* alırlar. Ermenilerin patriği, Yakub'un Saray nezdinde giriştiği çabalara ve önemli harcamalara karşın, bu Hierosolyma'lı piskoposun hazırladığını almaya zorlanamayacağını göstermek için, bu çok tartışmalı *miron'u* geçen yıl yeniden yapmaya başladı.

Burada bileşiminden söz etmenin bir anlamı yok; herkes, Doğulu Hristiyanlar kadar saçma şeylere bağlı insanların, bu zeytinyağına gerekli özelliğini kazandırmak için, karıştırılabilecek hiçbir şeyi ihmal etmediklerini kolayca düşünebilir. Gerek güzel bir koku vermek, gerekse çok büyük bir kazanda yıllarca saklamak için, bir sürü kokulu ot ve ilaçla kaynatılır. Pişirmek için de kutsanmış odunlar, daha önceden kilisede kullanılıp da bu amaçla bir köşeye konmuş eski resimler, yıpranmış süsler, yırtılmış ya da silikleşmiş kitaplar gibi eşyalar ve kiliselerin diğer mobilyaları yakılır. Buna, hazırlayıcılarının halk arasında gurur kaynağı olan seçkinliği de eklenir. Çünkü *miron*, tören giysilerine bürünmüş patrik ve en az üç metropolit tarafından yapıp kutsanabilir. Bileşimi dualarla, neredeyse aralıksız bir şekilde Paskalya arifesindeki ikinci duasından, bu değerli yağın saklanmak üzere büyük bir tekneye boşaltıldığı Kutsal Perşembe'ye kadar karıştırarak hazırlarlar.

Vaftiz ve Konfirmasyon'larda kullanılan bu yağ, Latinlerdeki gibi Yunanlılarda da aynı kişiye bir daha kesinlikle sürülmez. Ancak *eukoleon*, yani kutsanmış ve okunmuş yağ dedikleri bir başka yağ daha vardır. Bu sık sık, ama sadece sağlıklı kişilere sürülür; can çekişenlere asla uygulanmaz. Günah çıkartıp Kudas ayininden geçmiş kişilerin, yalnız alınlarına ve ellerine sürülür. İşlem gerçekleştirilirken, papaz 122. mezmurun yedinci ayetinin sonunu okur: ἡ παγὶς συνετρίβη καὶ ἡμεῖς ἐρύθημεν · Laqueus contritus est, et nos liberati sumus¹²⁰.

Yunan Kilisesi'nde yağ sürme işleminin dördüncüsü papazlara uygulanır. Caloyer, bekâr, evli olmaları fark etmez; çünkü buyruk herkesi kapsar. Birisi papaz olmak istediği zaman, önce biraz okuma-yazma bildiğini göstermek zorundadır. Genellikle, hemen hemen hiç bilmeyenler bile kabul edildiklerinden, bir papazın okuma yazma bilmesi şimdi Yunanistan'da güzel bir şey sayılır. Sonra, bazen ondan fazlasını bilmeyen *pnömatikos* ya da günah çıkartan papazı tarafından sınava çekilir; yöntemler hakkında bilgiler veren bu ruhani pederin bildirimine göre de piskoposa takdim edilir. Yaşantısı hakkında iyi bir fikre sahip olunduktan ve kilisede halka *aksios* okuttuktan sonra görevi alır. Uygulamanın geçerliliğine ve genellikle bunun, sadece, patriklik otoritesini böyle bir yetkilendirmeye hakkı olmayan padişah-tan ve başvezirden almış bir patriğin piskoposunun kabulüne kuşkuyla bakmak gerekir. Çünkü On İki

120) "Engel ortadan kalktı, biz kurtulduk."

Havari'nin hiçbir ardılı tarafından kabul görmemiş bir yetkinin yasal dağıtıcısı da olamazlar. Sorunu çözmeyi, ilahiyatta benden daha bilgili olanlara bırakıp, yağla yapılan işlemlerden, bunun uygulanmadığı günah çıkartma, Kudas ve evlilik gibi diğer üçüne geçeceğim.

Bugün Yunanlılarda günah çıkartma, sadece *pnömatikos* ya da günah çıkaran papaza günahlarını itiraf etmekten ve buyurduğu bu işlemi yapmaktan oluşur. Ne azap ne de pişmanlık yaratmış günahların itirafı, son günah çıkarmadan beri yapılanların sıkı bir incelemesinden ileri gitmez. Bu amaçla kiliseye gidip papazın yakınında oturmaktan; bu rahat durumda, günahlarını elverdiğince anlatmakta ya da işledikleri günahları öğrenmek için sorulmasını ve papazın, dediğim gibi, bağışlanmak üzere birkaç kez secdeye varıp sadaka vermelerini buyurmasından başka bir şey bilmezler. Sonra, ertesi sabah ya da aynı gün papaz özel bir Kudas verir; varsa diyakos, yoksa papaz altarın büyük kapısında μετὰ φόβου θεοῦ πίστεως καὶ ἀγάπης προσέλθετο, "Tanrı korkusuyla, imanla, Tanrı sevgisiyle yaklaşın !" diye bağırır. Kudas'a katılanlar kapıya gelirler. Sol elinde şarapla dolu kutsal çanağı ve kutsanmış ekmek lokmalarını, sol eliyle de *labidi* dedikleri küçük bir kaşığı tutan papaz, her birine bir lokma ekmek ve kutsanmış şaraptan bir kaşık verir. Ama Yunanlılarda bu işlem, hem günah çıkartma yaşı olan on üç-on dördü aşmışlara, hem de henüz o çağa gelmemişlere yapılır. Böylece, memeden kesilmemiş ve vaftize gelmiş bebeklerin Kudas'ı da aynı zamanda gerçekleştirilir.

Her zaman büyük bir kalabalığın hazır bulunduğu bu *metalambasis* ya da Kudas sırasında kimse diz çökmez. Bazı ayinler uzun olsa da, kilisede ayakta durmak, Doğu Hristiyanları arasında görülen bir başka uygunsuzluktur. Bu amaçla sıralar, sandalyeler bulundurmazlar; kiliselerinde sadece yaklaşık dört-beş ayak uzunluğunda, sakatlarımızın ya da yaşlılarımızın kullandıkları koltuk değnekleri biçiminde yapılmış *dekanikiai* denilen bastonlar vardır. Bazı uzun süren ayinlerde, üç-dört saat ayakta durmak zorunda kalınca bu bastonlara dayanırlar. Bu şekilde durarak, ekmekle şarabın aynı *potirion*, yani kutsal kaba konduğu Kudas'ı alırlar; birbirlerinden iğrenmezler ve kendilerinden önce aynı *labidi*, yani kaşığı kullananın hasta olabileceğini düşünmezler. Gerçekten de, aynı kaptan içince bulaşabilecek bir ağız hastalığına tutulmuş birinin, Kudas'a katılan diğer insanlara hiç saygısı yoktur; böyle durumlar için onlara bir yasak da getirilmemiştir.

Bu işlem yapılırken büyük bir düzensizlik hüküm sürer. Kudas için kiliseyi dolduran saygısız kalabalık, papazın çevresinde toplanıp birbirini itip kakar; onun, kutsal kabın içindekilerin bir kısmını üstüne, bazen de yere dökmesine yol açar. Böyle bir olay karşısında piskopos, günah değil sadece bir kusur işleyen zavallı papazı suçlar; yaklaşık beş-yedi yıl kadar papazlık görevinden alır. Yasaklıya, öykülerde, dikkatsizliği nedeniyle ölümden daha az ceza vermedikleri zavallı çoban Argos gibi bu değerli ve kutsal emaneti korumak için gözlerini açmakla yükümlü olduğunu bildirmek üzere Argos derler.

Şimdi geriye, Yunanlıların evlilik töreni hakkında bir şeyler anlatmak kalıyor. Törenler, dini işlemin özü bakımından aynı olmakla birlikte, seremoni bakımından bölgelere göre değişir. Aynı kişiye, o da en çok üç kere tekrarlanır; *trigam* üçüncü evliliğini yapmış bir adam toplumda alay konusu olur. Ne yazık ki, bunların sayısı Paris'teki yankesicilerden çok daha fazladır. Genç bir erkek ya da kız evlenme çağına geldiğinde, yani on üçünü geçtiğinde (İran'da beş-altı yaşından itibaren evlenilir), evlilik kararını, genellikle aileler gençlere danışmaksızın alıp aralarında anlaşırlar. Ancak Khios gibi Ege Adaları'nın daha serbest bölgelerinde, evlenecek gençler isteklerini ailelerine açarlar. Çünkü buralarda, çok sık olarak gizlice anlaşıp birbirlerine bağlanırlar ve ailelerinin, birbirlerini sevdiklerini öğrenmelerinden aylar önce evliliklerini gerçekleştirirler.

Olağan sayılan bu tür anlaşmaların, ailelerin kararlaştırdıklarından çok daha başarılı olduğu görülür. Hangi şekilde olursa olsun, düğün günü, papazın huzurunda evlilik akdi yapıldıktan sonra, erkek *kadı*'ya gider; *koget* ya da adını ve adresini bildirdiği kızla evlenme iznini almak üzere bir ecu verir. Ardından, sabah ya da öğleden sonra birbirlerinden ayrı olarak kiliseye gelirler. Tören, aşağı yukarı bizdeki gibi gerçekleştirilir; tek farkı, önceden yapılan akitte erkeğin, nişanlısına elli gümüş ecu'den fazlasını veremeyeceğinin yazılmasıdır. Ancak erkek, hiçbir zorlama olmaksızın miktarı arttırmakta serbest bırakılmıştır.

Bu hüküm bir başkasının daha çok vereceği ümi-

diyle, kızların ilk taliplerini reddetmelerini önleme amacını taşır. Dulluk geliri olarak, ölen kocanın evde bıraktığı eşyaların dörtte birini alırlar. Genellikle de, kendi giysileri ile Doğuluların tüm mobilyasını oluşturan birkaç yastık, halı ve sofa süsü dışında döşeme eşyası götürmezler.

Evlilik akdi ve kilise töreni tamamlandıktan sonra, yeni evliler sağdıçları, akrabaları ve davetlilerle birlikte kocanın evine giderler. Burada, sekiz gün süren (genellikle durumu elverişli olanlar için) bir şölen başlar; sahip oldukları en güzel yiyecekleri yerler ve hatta bu törenden sonra daha sıkı bağlarla birbirlerine bağlanırlar. Yaşamları boyunca, doğum ve ebeveynlerinin ölümü gibi nedenlerle iki büyük yemek daha verirler. Hatta Türkiye'nin bazı bölgelerinde, erkek çocukları için, Türklerin her bir Hristiyan'ın başına koydukları *baraş* vergisini ödemeye başladıkları on dört yaşına geldiğinde, övgüye değer bir gelenek uyarınca tüm dostlarına ziyafet çekerler. Sanki bu iyi insanlar, On İki Havarî ile birlikte *digni habiti sunt pro nomine Jesu con-tumeliam pati*¹²¹ diye sevinirler. Bu şölenler, kuşkusuz yaşamlarının en güzel şenlikleridir. Ama keşke, böylesine saygıdeğer bir geleneği manevi bir şölene dönüştürecek, onlara arınmayı ve doğruya yönelmeyi öğretecek birileri çıksaydı. O zaman bu şölenler, ilk Hristiyanların hem dayanışmalarını hem de kendileri için acı çekenin uğruna her şeyi seve seve vereceklerini göstermek üzere düzenledikleri *Agapes*'in¹²² devamı olabilirdi.

121) İsa adına iyiye layık olanlar aşağılandılar.

122) Kudas'ı kurumsaştırdıktan sonra, Hz. İsa'nın havarilerle birlikte yediği Son Yemeğin anısına, ilk Hristiyanların kilisede toplanarak yedikleri yemek, IV. yy.'dan sonra bazı bozulmalar nedeniyle kaldırıldı.

Yunanlıların şenliklerine ve şölenlerine, yıl boyunca kutlanan yortular da eklenebilir. Özellikle anakara kentlerinden daha özgür olan adalarda büyük eğlenceler düzenlenir. Bu yortuların başlıcaları, genellikle Aziz Andreas, Aziz Nikola, Kırk şehitler ve Aziz Georgius'tur. Yunanlılardaki törenlerden birincisi, Aziz Petrus'un ağabeyi ve İsa'nın imana çağırdığı ilk kişi olan Aziz Andreas'ın onuruna düzenlenir. Bu havari, aynı zamanda İncil'i Yunanistan'a yayan ilk kişi olması bakımından da Hristiyan dininin büyükleri arasında sayılır. Dahası halk, onu İstanbul Kilisesi'nin kurucusu kabul eder ve *Proto-Patriarkhis* unvanıyla anar. Ama bu azizi anma şekli, onun yeteneklerine duydukları saygıya hiç uygun değildir. Sabah kilisede ayine katılırlar; günün geri kalan kısmı ise eve ayrılmıştır. Birbirlerini ziyaret ederler ve kadınlar, ailelerine *tiganites* yedirmezlerse, Aziz Andreas Yortusu'nu kutlanmamış sayarlar. Bunlar, tavada zeytinyağıyla kızartılan gözlemeler ve lokmalardır. Aziz Nikola Yortusu'nda da aynı lokmalardan yaparlar. Ama bu kez, hamura, bizim paramızla beş sou eden bir *temin* ya da on sekiz denier tutan bir *para* atarlar. Ev halkından bu parayı bulan kişinin ve dolayısıyla ailenin o yılı çok mutlu geçireceğine inanılır. Bu para, özenle saklanması için bulana verilir ve sonra da onun şerefine kadeh kaldırılıp pini o basileu diye bağırılır. Bu bizim Müneccim Krallar şölenimizin¹²³ bir benzeridir.

123) Müneccim Kralların Tapınması'nın anısına verilen şölen. O gün herkesin evine, içine bakla gizlenmiş bir pasta bırakılacağına inanılır. Baklayı bulan kral ilan edilir, kadehini dudaklarına götürünce de onu onurlandırmak için "Yaşasın Kral" diye bağırılır.

Bir başka yortu olan *Agii Sarandes*¹²⁴ Karem'e rastlamasına rağmen, Yunanlıların büyük şenlikler yapmasını engellemez. Özellikle adalar ve küçük kasabalarda, aynı Fransa'da köylerdeki ya da Paris varoşlarındaki gibi, insanlar meydanlarda halkalar oluşturup dans ederler. Ama şenlik İstanbul'da böyle geçmez. Paskalya yortularındaki gibi eğlenceler yapmak istedikleri zaman *Okmeydanı*'na (Aynalar Sarayı'nın¹²⁵ arkasında *Tersane*'nin üstünde geniş bir meydan) gitmek zorundadırlar. Kırk şehitlerin bir Ermeni, yani Hıristiyan kenti olan Sivas'ta can vermelerine rağmen Ermenilere antipatiyle bakan Yunanlıların *Agii Sarandes* gününde neden bu kadar eğlendiklerine hep şaşırışımdır. Aziz Georgius gününde de aynı eğlenceler yapılır. Özetle, Yunanlıların yortuları kilisede duadan çok şölen ve dansla geçer. *Pater*'lerini¹²⁶ pek seyrek okurlar. Daha çok, art arda dizilip birçok kez şu dizelerin oluşturduğu bir şarkıyı söyleyerek dans ederler:

Askore-ψsomaï kai asinai

Dans ederek ve eğlenerek geçirelim

Ton agion Sarandon inai.

Kırk şehitler gününü.

Bu eğlencelerin dışında, Yunanlıların öyle günleri vardır ki, ne kadar ciddi olursa olsun bir seyyahı güldürür. Mart ortalarında, Yunan'ın Yedi Bilgesi'nden

124) Kırk şehitler.

125) Aynalıkavak Kasrı.

126) İsa'nın babası olarak kabul edilmiş Tanrı'ya edilen dua; pater, yani babamız diye başlar.

biri olan büyük Pittakos'un ülkesi, eski Lesbos, şimdi-ki adıyla Midilli Adası'nda bulunuyordum. Bir gün kentte gezinirken, pencerelerde, sopayla tavalara, ülke usulünce kalaylanmış bakır tabaklara, kazan kapaklarına ve gürültü çıkarabilen diğer mutfak eşyalarına vuran kadınlar gördüm. Bu gürültü patırtıdan şaşırmış bir durumda, birlikte yolculuk ettiğimiz Yunanlı bir dostun evine girdim. Evin çocuklarını, pencerede şamata yapan annelerinin müziğiyle odada dans ederlerken buldum. Aileden iki kişi şu şarkıyı tekrarlıyor; diğerleri de, ülke için oldukça melodik bir şekilde karşılık veriyorlardı:

Okso psili kai kori mesa,

Dışarı pireler, dışarı tahtakuruları,

Martis kai khara,

Ki, mart bize bereket getirsin.

Bu kadınlar, her yıl bizim takvimimizde onbirinci güne gelen martın birinde bu seremoniyi yaparak, evlerindeki böceklerin dışarı çıkmalarını sağlayacaklarını sanıyorlardı. Ancak bu batıl inancın işe yaradığı görülmemiştir. Çünkü Doğu'nun her yeri pire kaynar ve çok sık karşılaşılan ısırlıklarından korunmak için başka bir *psilodiogma* ya da pire kovucu gerekir. Gerçekten de bu tür böceklerin ısırlık izleriyle dolaşmak istemeyen genç Yunanlılar başka bir *psilodiogma* bulmuşlardır. Her gece yatmadan önce, ertesi sabah iz bırakmışlarsa, bunun en azından vücudun görünmeyen yerlerinde olması için, boyunlarını ve kollarını

sirkeyle yıkarlar. Yunanlıların törenlerini daha fazla anlatmayacağım ve Türklerin camilerinde yaptıklarını anlatacağım.

Türklerin camiye çevirdikleri Ayasofya'da dini uygulamaları

Daha önce anlattığım gibi, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u almasından ve Ayasofya'ya girmesinden beri, imparatorlar tarafından Tanrı'nın Oğlu'nun sonsuz bilgeliğine adanmış bu kilisede, Hristiyan dininin kutsal sırlarının ayini yapılmadı. Bizans İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra, Müslümanların *namaz*, yani olağan ibadeti dışında başka bir dua da okunmadı. *Namaz*, ibadeti yapanın geleceğine ve Tanrı'ya yönelik yükümlülükleri şeklinde düşünülebilir. Burada, inançlı bir Müslüman'ın geleceğine ve dininin emrettiği gibi Tanrı'ya karşı ödevlerini yerine getirmek için, gerek ibadet sürerken gerekse bittikten sonra, camide dua etmek zorunda olduğunu belirtmek gerekir.

Bir Türk'ün, ibadetin yanı sıra uyması gerekenler beş konuda özetlenebilir. İlki İslam dininin şartlarına inanmak; ikincisi sünnet olmak; üçüncüsü düşmanlarını bağışlamak; dördüncüsü minarelerden çağrılınca camiye gitmek; sonuncusu ise ibadete hazırlık bağlamında abdest almaktır. Bunları tek tek anlatacağım. Önce Türklerin dininden başlayacağım.

Müslümanlarda imanın tüm şartları, bir tek Tanrı olması ve Muhammed'in de, O'nun peygamberi ya da

Resulullah sözü peygamberden çok elçiyi simgelediğinden, elçisi olmasında özetlenir. *Yakub el-Kindî*'nin dediğine bakılacak olursa, Türklere tektanrı inancı sonradan, tesadüfen gelmiştir. Bu yazarın eserleri Suriye'de bulunabilir; ama Fransa'da olup olmadığını ya da herhangi bir Avrupa diline çevrilip çevrilmediğini bilmiyorum. Onun belirttiğine göre, Kuran inerken, Sergius, çok büyük anlamına gelen *Ekber* adını verdikleri çok büyük bir heykele tapan Arapları Muhammed'e gönderdi. İsteği, onlara, Tanrı'nın elçisi olarak artık putlara tapmamalarını; kendi safında yer alıp, elçisi olduğu Tanrı'dan başkasını tanımamalarını bildir-mesiydi. Ama bu Araplar uzun süreden beri Ekber kültüne bağlı olduklarından Muhammed'i dinlemek istemediler ve "Senin Tanrı'na taparsak Ekber'i ne yapacağız ?" diye sordular. Tarihin kaydettiğine ve yazarın da reddetmediğine göre, bu kuyudaki taştan henüz rahatsızlık duymamış olan ve soruyu nasıl cevaplandıracağını bilemeyen Muhammed, danışmak üzere, Ekber'in kendisini kıskanan insanlarca öldürüldüğünü, güç kazanan Muhammed'in onu sevmeyi sürdürdüğünü ve ona danışmadan hiçbir şey yapmadığını söyleyen Sergius'a döndü. Sergius, cazibesine kapılıp yaymak istediği dinin yüceliğini görerek, keşişlik yaptığı Sina Dağı çevresinde kalabalık bir topluluk oluşturan bu putatapar Arapları cevap hakkında Tanrı'ya danıştığından beri, O'nun, kendisine tapınmanın yanı sıra Ekber'e karşı saygının korunmasından da memnun olduğunu, bunun göstergesi olarak gerçek Müslümanların, ibadet ederken Tanrı ile Ekber'in adını artık birlikte anacaklarını söylemesi için tekrar Muhammed'e

gönderdi. Putatapar Araplar da, bu koşulla Tanrı'yı tanımayı, Muhammed'in dinine geçmeyi ve Tanrı ile Ekber'e birlikte tapmayı kabul ettiler. Ancak Muhammed güçlenince, onların tapınaklarını yıktı ve buralara kocaman Arap harfleriyle, o günden beri müezzinlerin halkı ibadete çağırırken söyledikleri *Allabuekber*, Tanrı ve Ekber sözlerini koydurttu. M.S. VIII. yüzyılda, Muhammed'den iki yüzyıl sonra yaşamış *Yakub ibni İshak el-Kindi*'nin düşüncesi işte böyledir.

Durum, bu Hristiyan yazarın bildirdiğine göre geliştiiyse, müezzinlerin bu çağrısını anlamakta güçlük çekilmez. Gerçekten, Arap dilinde en uzman, Kuran konusunda en bilgili kişiler, Tanrı ve Ekber ya da en büyük anlamında *Allah u el Ekber* değil, "el"i kullanmadan, sadece "Tanrı uludur" anlamına gelen *Allahu ekber* denmesi gerektiğini söylerler.

Türkler Tanrı'yı, göğün, yerin yaratıcısı ve her şeyin mutlak sahibi olarak kabul ederler. O yüzden de camilerinde, canlı varlıkları betimleyen bir kabartma ya da duvar resmi görmek istemezler. Eğer Ayasofya Kilisesi'ndeki gibi, Hristiyan dindarlığını yansıtan birkaç resim kalmışsa, bunun nedeni çok yüksekte ve oldukça karanlık yerlerde bulunmaları; genellikle camiye başlarını öne eğip girdiklerinden henüz görmemeleri; görmüş olsalar da, oralara ulaşmak ve silmek için yeterince yüksek iskeleler yapamamalarıdır. Özellikle çok yüksek olmayan, en görünür yerlerde bulunanları sildikleri kolayca saptanabilir. Sırıklarla ya kazımışlar ya da üstüne kireç atarak tamamen yok etmişlerdir.

İslam dininin ikinci hükmü, kısaca Kuran'a ve Muhammed'in Tanrı'nın elçisi olduğuna inanmayı kapsar. Bu hüküm, diğerlerinin de kaynağını oluşturur. Benden önceki Doğu seyyahları tarafından defalarca yazıldığı için konunun ayrıntılarına girmeyeceğim. Peygamber olarak kabul ettikleri kişilerden de söz etmeyeceğim. Sadece Musa, kutsal soy zincirini ve çarmıhta ölümünü reddetmedikleri *İsa Peygamber* veya Hazreti İsa ile hepsinin en büyüğü saydıkları Muhammed'in adlarını vermekle yetineceğim. Sonra da sünnet hakkında bir şeyler söyleyerek ibadetin ikinci hazırlığına geçeceğim.

Türklerde sünnet

Muhammed'in müminlerine sunduğu dinin, diğerlerinden farklı olması için, bazı gözle görülebilir özelliklere ihtiyacı vardı. Dışa yönelik yapmacıklar ve bedensel eylemler yerine, düşüncede ve gerçekte Tanrı'ya tapmak ve hizmet etmek zorunda olan Hristiyanlar, bedenlerinde doğanın onlara vermiş olduğu şeyleri asla kesmediler. Bu düşünceyi taşıyan ilk yorumcular, Hristiyanlığa katılmak isteyen dinsizlere, Yahudiler gibi, bedeninin sünnet derisi kadar duyarlı bir kısmını kesme mecburiyeti getirmeyi düşünmediler; bu isteğe bağlı bırakıldı. Ama Muhammed müminlerine sünnetli olmalarını buyurdu. Bunda amaç, dini yaymak üzere girişilen savaşta ölenleri gömmek ve şehit saymak için bedenlerini tanıyabilmek; bu seremoninin bir benzerini, anatomi bilginlerinin gem dedikleri deri parçasını tırnakla biraz yırtarak yapan Yahudileri

kolayca kazanmak ya da peygamberin sünnet derisini kesmek konusundaki emrine uymak olabilirdi. Çünkü orada, bir Müslüman'ın tamamen arınmadan ibadet etmesine, bunun da Tanrı tarafından kabul edilmemesine, *murdar* yani dinsiz, kirli sayılmasına yol açan birkaç pislik kalabilirdi.

Sünnet, Muhammed'in sadece sözlü buyruklarına itaatin göstergesidir; Kuran'da yazılı değildir. Ama Muhammed, Müslümanlar arasında sünnetin benimsemesine rağmen, sünnetsiz Hristiyanlardan ya da farklı bir sünnet uygulayan Yahudilerden ayırt edilmesi gereken birçok mümin bulunduğunu gördükten sonra bunu emretmişti. Çünkü, sünnetsiz olmak dine itaatsizliğin bir işareti sayıldığından, beş-altı yaşındaki çocuklar ve böyle bir uygulamayı asla yapmayan Hristiyanlarla diğerleri gibi hâlâ sünnetsiz olanlar camiye kabul edilmezler. Ne var ki, camilerin girişinde sünnet araştırmacıları yoktur. Yolculuklarım sırasında, koyu dindar Müslüman olarak geçinen, çok iyi Türkçe ve Arapça konuşan iki Hristiyan tanıdım. Sattın aldıkları derviş giysileriyle gittikleri her yerde iyi ağırlanıyorlar ve Türklerin dualarını bildiklerinden, camiye gitmek zorunda kaldıkları zaman da onlarla birlikte okuyorlardı. Ama bu insanların sünnetsiz oldukları fark edilirse, sadece camiye sokmamakla kalmaz, onları canlı canlı yakarlar, en azından kazığa oturturlar.

Sünnet olması istenen kişinin, en az yedi-sekiz yaşına gelmesi gerekir. Genellikle daha küçük ya da on iki-on beş veya daha ileri bir yaşta sünnet yapılmaz.

Ama, fakirlik nedeniyle zenginlerin sünnetini beklemek zorunda kalan ve sünnet masraflarını karşılayamayan ailelerin isteğine göre bu kuralın dışına çıkılabilir. Kararlaştırılan gün geldiğinde evde bir şölen düzenlenir; çocuğa en temiz giysileri giydirilir; bir ata ya da deveye bindirilerek, eğer küçük bir yerse tüm kentte, İstanbul gibi büyükse mahallede dolaştırılır. Okul ya da mahalle arkadaşları, Müslüman, yani gerçek mümin sırasına geçecek sünnet çocuğunu neşeli çığlıklar ve övgüler arasında yaya olarak izlerler. Gezi bitince eve dönülür; mahalle camisinin imamı, uygulaması gereken işlem hakkında kısa bir konuşma yapar; sonra berber, genç erkeği sofada uygun duruma hazırlar. İki uşak çocuğun önünde geniş bir lazımlık tutarlar; berber ise deriyi olabildiğince çekerek penis başı ucunu küçük bir pensle sıkar; sonra usturasıyla dikkatlice keser; ardından, kesik deriyi parmağına takar ve birçok defa *Allahuekber lâilabeillallah* diye bağırıp yukarı kaldırarak çevredekilere gösterir. Son olarak, çocuğun en nazik yerindeki yaranın nasıl acı verdiğini gösteren çığlıkları arasında pansumanı yapılır. İzleyiciler, bundan böyle müminler arasına katılan çocuğu alkışlarla kutlarlar ve ailenin bütçesine göre düzenlediği *sof-ra'*da, yani Türklerin masasında yemeğe otururlar.

Çocuklarını sünnet ettiren zengin ailelerin yardımları, genellikle çok büyük miktarlara çıkar. Birçok fakir çocuğa verdikleri armağanların yanı sıra, onların sünnet masrafını da karşılarlar; herkese ziyafet çekerler; çevredeki fakirlere, yeni sünnetli ve ailesi için Tanrı'nın şefaatinin kazanmak üzere büyük sadakalar dağıtırlar.

Genellikle ayaktakımının ve serserilerin dışında, dönmelerin sünnetinde de yaklaşık benzer bir tören yapılır. Sadaka toplamak için arkalarından iki büyük leğen dolaştırılır; izleyicilerin çoğu içine para atar. Diğerleri gibi, İslam dinini inkâr ederlerse hemen bedenlerini bin parçaya böleceklerine halkı inandırmak için, sağ ellerinde yukarıda bir ok, aşağıda da bir kılıç tutarlar. Ama bu, pek çok sağduyulu Türkün yeni Müslümanların içtenliğinden kuşkulanasını engellemez. Çünkü onlar, bu tür insanların dinlerini ne kadar kolay terk ettiklerini yıllardan beri gözlemlemekteler. Belki hiçbir zaman iyi duygular beslemediklerinden, belki de bu seremoni yapıldığından, inançlarını o sırada benimsedikleri kadar kolay bırakırlar. Bu da, Türklere *"Her kim fena gâvur olmadıkça iyi Müslüman olur"* atasözünü söyletir. Gerçekten Türkiye'de tüm kötülüğün dönmelerden geldiği söylenebilir. Çünkü, genellikle oldukça insancıl ve uysal bir mizaca sahip olan Türkler, tanıştıkları kişileri, kendi törelerince ağırlamayı ve utanç verici ya da yapılarına aykırı olaylardan uzak durmayı bilirler. Dönmelerin sayısının Türklerden fazla olduğu doğrudur; paşaların çoğunu ve maiyetlerini Hristiyan ya da Yahudi dininin dönekleri oluşturur.

Üç türlü dönme vardır. Birinciler, padişahın tüm imparatorluktan topladığı vergi çocukları¹²⁷ arasından askere alınanlardır. İkinciler kendi iradeleriyle ve daha iyi bir talih umuduyla din değiştirenlerdir. Üçüncüler ise, işledikleri bazı suçlar ya da efendilerine kar-

şı kötü davranışları nedeniyle çarptırılacakları cezanın korkusuyla din değiştirenlerdir. Ancak sonuncuların sayısı çok azdır. Türklerde kölelere sanıldığı gibi kötü davranılmaz; çoğunlukla evin ikinci efendisi sayılırlar. Ağalarıyla araları çok iyi olan köleler tanıdım; özgürlüklerine kavuştuktan sonra, ağırlığı dayanılmaz gibi görünen zincirleri kendi istekleriyle takmak için Türkiye'ye dönmüşlerdi (orada umduklarını bulamadıklarından). Bu kölelerin, talihsiz konumlarına rağmen mutlu oldukları söylenebilir. Bazı büyük kentlerde iyi bir ağaya rastlarsa ve birtakım özel becerileri varsa, efendilerinin gözdesi olurlar. Ağa kiliseye gitmelerini ve orada diledikleri gibi ibadet etmelerini engellemez. Cinsiyetlerine özgü merhametle tutsaklığın acısını iyice yatıştıran hanımları da, ara sıra onlara armağan ve para vererek gönüllerini alırlar. Özetle bir Müslümanın kölesi olmak sanıldığı kadar kötü değildir. Efendisi tarafından din değiştirmeye zorlanan köleye ender rastlanır. Mümin bir Müslümanın emri altındakilere, günde en az üç kere Kuran'a dönmeye ve Türk olmaya davet konusunda bir sorumluluğu olmasına karşın, bunun zorla gerçekleştirildiği görülmemiştir.

Türklerin sünnetini anlatırken, bu kanlı seremoninin yapıldığı yerin, zamanın ve sünneti yapacak kişinin durumuna göre değiştiğini belirtmedim. İmam, berber, cerrah gibi kim bulunursa hamamda ya da evde yapılabilir. Dini bir işlem değil de Müslümanlığın bir işareti olduğundan, seremoniyi herkes, her yerde ve her yaştaki kişi de yerine getirebilir. Çocuklara ad koymak için sünnet olmaları beklenmez. Ad koymak için bir vaftiz babası seçme geleneği onlarda yoktur.

Bu, bebeğin doğduğu evde yapılır. Baba, övgüye değer bir gelenek uyarınca bebeği kollarına alarak Tanrı'ya sunmak için göğse doğru kaldırır; sonra ağzına birkaç tuz tanesi koyar ve "Kutsal adı, her zaman bu tuz kadar tat veren Tanrı hoşnut kalsın ve dünya nimetlerini tatmanı engellesin" diyerek bebeğe adını koyar. Sünnet çağından önce ölenlerin ailesi tarafından korunacağına inanılır. Gömülmeden önce sünnetsiz olduklarını belirtmek üzere de sadece küçük parmakları kesilir.

Düşmanları Bağışlama

Düşmanları bağışlama, hem toplum huzurunu ilgilendirir, hem de ruhlarımızın Kutsal Kurtarıcı'sı tarafından emredilmiştir. Türklerin , tüm Müslümanlara kişisel düşmanlarını bağışlamayı emreden ve Hristiyanlar, Yahudiler, paganlar arasındakilerden farksız, kokuşmuş bir yığında iyi bir şey olarak varlığını sürdüren yasalarına şaşmamak gerekir. Çünkü onlar, din ve devlet düşmanlarına karşı bağışlamasız olmak zorundadırlar. Bundan dolayı Türkler arasında kin gütmeye hemen hiç rastlanmaz. Bazı anlaşmazlıklar olduğunda, pazarları sayılan cuma gününü düşmanlarıyla barışmadan geçiremezler ya da bunu yapamadırlarsa, en azından, düşmanlarını bağışlamak üzere, o gün Tanrı'ya dua etmek zorundadırlar; aksi takdirde dualarının kabul olmayacağını düşünürler.

Bu temele dayanarak, Türkiye'de tüm Müslümanlara, yanındakine ister küfrederek dille, ister vurarak ya da malını alarak elle haksızlık yapmak; ister birilerini

kışkırtarak kötülük yaptırmak kesinlikle yasaklanmıştır. Suçlular hakkında verdikleri kararların infazında başvurdukları tek yol dayaktır (gökten indiğine inanırlar ve bizde en kutsal yasaların başaramadığı kadar çok saygı uyandırır; ödevlerini yapmaları için de baskı aracı olur). Voyvoda ya da subaşının, bazen bir kentin tüm ahalisine, aralarında çıkacak en küçük bir karışıklıkta, hatalarının bağışlanmasını dileyen "*Tövbe Sultanım*" çığlıklarına rağmen, sadece kavgacıları değil, aylak seyircileri de yere yıktıracağını hatırlatmak için sokaklarda gezmesi yeterlidir.

Bu korkuyla herkes kendini kollar. Birbirleriyle kavgaya etmek isteyenler, Divan'da suçlu çıkarlarsa keselerini boşaltmak zorunda kalma, ayrıca birkaç sopa yeme ya da daha ciddi cezalar alma korkusuyla öfkelerini boşaltmaya cesaret edemezler. Bir olay çıktığını görenler, aynı cezaların tehdidi altında olduklarından, kavgacıları hemen ayırırlar ve onları tamamen ayırmadan bırakmazlar. Üstelik genellikle, kavgadan hemen sonra kucaklaşmaya zorlarlar. Hristiyanlığın bulunduğu yerlerde çok sık karşılaşıldığı gibi, iki öfkeliye hiçbir şey söylenmediğinde, kör tutkularına bırakıldığında sonsuza dek bitecek bir dostluğun yeniden kurulmasını sağlarlar.

Tartışan ya da dövüşen taraflar, yapılan uyarılara, Kuran'dan duruma ilişkin bölümler okunmasına rağmen durmazlarsa, güç kullanılarak ve "*şeriat*", yani "Tanrı'nın yasasına göre" diye bağrılarak, inatları yüzünden çekecekleri cezayı vermesi için mahkemeye, kadının ya da başka bir yargıcın karşısına çıkarılırlar.

Suçlu sırtüstü yere yatırılır; bir falakaya bağlanmış ayaklarının tabanına en azından iki-üç yüz sopa vurulur; kötü davranışının cezası olarak da, arkadaşına iki-üç bin aspre ödemeye mahkûm edilir.

Birine hakaret etmek ya da haksızlık yapmak istedikleri zaman onları durduran sadece yasaların katılığı değildir. Bunlar, aynı zamanda Türkleri yavaş yavaş sövmemeye ve onlarınkinden çok daha kutsal yasalar da cezasız kalan hakaretlerle Tanrı'nın kutsal adına saygısızlık etmemeye de alıştırmıştır. Bu amaçla, bir konuda güvence vermek istedikleri zaman ettikleri en büyük yemin, taptığım Tanrı'nın adıyla anlamına gelen *vallahi billahi* olur. İstanbul dışındaki ve Hristiyanlarla yakın ilişkideki Türkler ise, pohpohlama ve sevgi kadar sövgü bağlamında da kendi dillerindekinden değil de, Rumların ve diğerlerinin küfürlerinden yararlanırlar. Bununla birlikte, özellikle ayaktakımının Müslüman olmayanlar karşısında aynı nezaketle davranmadığını itiraf etmek gerekir. *Canım, iki gözüm, kardeş* gibi tatlı sözler yerine, genellikle sadece toplumun düşük kesiminden kişilerin ağzından çıkan *gâvur, köpek, dinsiz* gibi hakaret dolu sözler kullanırlar. Tüccarlar, din adamları gibi toplumun biraz üst katmanını oluşturan kişilerin çoğu, kendi ülkelerinden ya da dinlerinden bir yabancıyla karşılaştıklarında çok ince ve insancıl davranırlar; özellikle onunla Türkçe konuşabiliyorlarsa büyük bir sevgi ve nezaketle ağırlarlar. Aşağıda birkaç örnek vereceğim.

Monsieur Vaillant, Monsieur Bellocier de S. Sauveur ve iki Fransız yolcuyla Bursa'da bir meydandan ge-

çiyorduk. Bir Türk tüccarın kölesi, kendisi gibi Avrupalı, hatta Fransız olduğumuzu anlayınca bizi çok sıcak karşıladı; ağasının evinde yemeğe davet etti. Kendisini çok seven ağasının, vatandaşlarını çok hoş karşılayacağını; Türkiye'ye yeni geldiğimiz için bizi Türk usulü ağırlamak ve Müslümanlarda kölenin, kendisi gibi efendisinin sevgisini kazandıktan sonra, taşıdığı sığara rağmen her zaman mutsuz olmadığını göstermek istediğini söyledi. Ağasına gelişimizi haber verdi ve kendi ülkesinden olduğumuzu söyleyerek bizi ağırlamak için izin istedi. Tüccar da bizi görmekten mutluluk duyduğunu bildirerek, kölesine ertesi gün istediği daveti verebileceğini söyledi. Köle, bizi ağırlamak için Fransız mutfağından bilebildiği her şeyi yapmıştı. Efendisi ise, bizim gibi dört yabancıyı ağırlamanın sevincini, temiz yüzü kadar, Türk yemeklerinin kendince en güzellerini hazırlatarak da ortaya koydu. Orada bulunan her ulustan ve dinden insanlar arasında özel bir nezakete sahip olduklarını (barbar diye düşünülen); eğitimsiz, kural ve görgü tanımaz bir halkın içinde en soylu insanlık ödevlerini büyük bir zevkle yaptıklarını gösterdi.

Bize güzel bir ziyafet çeken bu soylu tüccarın sahip olduğu erdemler arasında, Tanrı'nın iradesine karşı gösterdiği sınırsız boyun eğişi belirtmeden geçemeyeceğim. Kadere inanma nedeniyle sadece Türklere özgü olan bu anlayışı açıklamak üzere, bize öyküsünün bir kısmını anlattı. Bazı talihsizliklerden, alıcıların sözlerini tutmamaları ve besiciliğini yaptığı hayvanların ölümü yüzünden, kısa süre önce ticarette uğradığı büyük kayıplardan söz etti. Anlattıkları-

nın bizi üzdüğünü görünce de "Allah kerim, böyle Allah ister böyle olsun" dedi.

Bu Türk, Müslümanlar arasında karşılaştığım tek soylu insan değildi. Kervanlarda, sık sık bana meyveler veren, birkaç tas kahve ve şerbet sunanlar da vardı. Hatta, Halep'ten Mezopotamya'nın merkezi *Diyarbakır*'a yaptığım on beş günlük kervan yolculuğundaki kadar hoş vakit geçirdiğimi hiç hatırlamıyorum. Aralarındaki tek Avrupalı bendim; birlikte yolculuk ettiğim ülke insanlarına uymak zorundaydım. Çok neşeli beş-altı Türk tüccar buldum. Onlarla birlikte olmaktan çok mutluydum; çünkü konaklama için bir çadırları vardı ve aralarına katılmaksızın bu işi başaramazdım. Kervanımızdaki herkes, karanlıktan yararlanarak, yolcular uyurken, hırsızlığa gelen Arapların ya da *Karakersi*'lerin baskınına uğramamak için, gece nöbeti tutmak zorundaydı. Konaklamalarımız sırasında ay ışığından yararlanıyorduk. Gruptan biri kervanın çevresinde dolaşarak konak yerinin ve bizim güvenliğimizi sağlıyordu. Bu arada, Fransa'da palet, bu yörelerde *löbelboş* diye anılan, Homeros'un ise *δίσκοισιν τέρπειν*, *ludere discis* olarak nitelendirdiği bir oyun oynuyorduk. Sparta kentinde ve eski Spartalıların çağında olmadığımız için, bu eğlence için Sparta'nın cilalı ve düzgün disklerini aramaksızın, sadece birkaç yassı taş alınıyor ve izleyicilere, *Martialis* gibi şu dizeleri haykırma gereği bile duyulmuyordu:

*Splendida cum volitant Spartani pondera disci,
Este procul pueri, sit semel ille nocens*¹²⁸.

128) Sparta'nın parlak diskleri uçuşurken,
O çocuktan uzak ol.

Bazen benim çok yakınımnda duran nöbetçilerimizin dışında oyunumuzu seyreden kimsemiz yoktu. Bu oyuna çok alışmıştık; kampın çevresinde attığımız çeyrek tur iki saat sürdüğü halde bitmiyordu. Gruptan bir başkası, halka halinde dans etmek için yeterli sayıyı oluşturduğumuzu görünce *Diyarbakır*'lı bir genç üstüne bestelenmiş bir Türk şarkısını söylemeye başlıyor ve bizi neşelandiriyordu. Herkes, ister Türkçe, ister Arapça, kendi şarkısını söyledikten sonra, beni de Fransızca bir şarkı söylemeye zorluyorlardı. Onlarınkini tekrarlamama seviniyorlar, benim şarkımı tekrarlayamadıkları için de kahkahalarla gülmeye başlıyorlardı. Sonra dansı bırakıyorlar, nöbetini bitirip *tabure*'sinin üstünde benimkini izleyen yeni bir hava tutturmuş kişinin çevresinde toplanıyorlar ve hiç duymadıkları sözleri tekrarlıyorlardı.

İbadete Çağrı

İslam dini sadece sık ibadet temeline dayandığından, Türklerin bunu dikkatle yerine getirmelerine şaşmamak gerekir. Tanrı'nın sık sık ibadeti buyurduğu Yahudilerin ve Hristiyanların O'na itaat etmediklerine; bu yüzden de Muhammed'e Müslümanların dualarını ve Tanrı'ya adaklarını, günde elli kez yöneltmeleri gereğinin bildirildiğine inanırlar. Ama, müminlerinin bu buyruğa tam anlamıyla uyamayacağını gören Muhammed, Tanrı'dan yükümlü tuttuğu ödevlerin onda biriyle yetinmesini diledi ve günde elli ibadet de böylece beşe inmiş oldu. Onlara çan ve çalar saat yasak edildiğinden, camiye gitme ya da iba-

detini en azından evinde yapma zamanını bildirmek üzere, insan sesinden yararlanırlar. Bu çağırıcılara *müezzin* denir; terim Arapçada kulaktan ses anlamına gelen *muaz zin*¹²⁹ sözlerinden oluşur. Müezzinler günde beş kez camilerin minarelerine çıkarlar; minare yoksa, caminin kapısında kulaklarını başparmaklarıyla tıkayarak, olanca sesleriyle önce *Allahuekber* diye bağırırlar; sonra da ibadetin saatine göre geri kalan sözleri söylerler.

Bu toplu ibadet, İtalyanlarla Türklerin yirmi dört saat dedikleri gün içinde, gün doğarken, öğleyin, yaklaşık akşamın üçünde ya da dördünde, güneş batarken ve gecenin birinde¹³⁰ yapılır. İbadetlerden ilki *selam* ya da *sabah namazı*; ikincisi *öğle namazı*; üçüncüsü *ikindi namazı*; dördüncüsü *akşam namazı*; sonuncusu ise *yatsı namazı* diye adlandırılır. Türkler bu beş ibadeti, özellikle de ilkiyle son ikisini kesinlikle kaçırmazlar. Çünkü kendilerine buyurulan beş ibadetten bu üçünü yerine getirmezlerse, ibret olarak sertçe cezalandırılırlar. Hiçbir şey onları bu ödevden bağışık tutamaz. Camiye gidecek durumda değillerse, bulundukları yerde, hatta bu saatlerde kent dışında yolculuk yapıyorlarsa attan inip ibadet etmek zorundadırlar. Kervanda ise *kervanbaşı*, yani yönetici grubu durdurur ve *kible*'ye, yani Mekke'nin bulunduğu yöne dönerek ibadet zamanını ya kendisi bildirir ya da bir başkasına haber veririr. O sırada Türklerin hepsi attan inip onun gibi davranmak zorundadırlar. Aynı kervanda bulunan Hristiyan-

129) Yazarın bu açıklaması doğru değildir. Ezine kökünden gelir.

130) Yazarın burada hangi saati esas aldığı anlaşılamıyor.

lar, isterlerse attan inmeyebilirler; ama, çok kalabalık olsalar da diğerleri dua ederken ilerleyemezler. Çünkü Türkler ibadete çekildiklerinde yükü gözetmeleri gerekir.

Müezzinlerin minarelerden bildirdikleri bu beş ibadetten başka, pazarları sayılan cuma gününde ve oruç zamanı ramazanda yapılan iki ibadet daha vardır. İlki *salâ* diye adlandırılır ve her *cuma günü* sabahın dokuzunda ; *teravih namazı* denilen ikincisi ise, ramazan ayı boyunca ve ondan önceki iki ayın dolunay gününde, yani *recep* ve *şaban* aylarının onbeşinci gününde geceyarısı yapılır. Süre, günlük ibadetlerde on beş dakikayı, bunlarda ise yarım saati aşmaz. Cuma *salâ'sı* bittiğinde isteyen tüccarlar ve zanaatkârlar dükkânlarını açabilirler. Tatil yapma zorunluluğu yoktur ve ibadetten sonra pek az bir kısmı çalışmaz.

Müezzinlerin çağrısı İstanbul'da pek uzun değildir. Minarelerin çevresindeki şerefelerde dolaşarak, imanlarının bildirisi olan *Allahuekber* sözlerini birçok kez tekrarlarlar; sonra da, size açıkça ibadete gelmenizi bildiriyorum anlamındaki *Hayya alel felâh*, *Hayya alel felâh* derler. Sözlerin Arapça olmasına karşın, Türkler bunun ibadet çağrısı olduğunu anlarlar. Çağrısı genellikle, küçük camilerde ve normal günlerde oldukça sade yapılmakla birlikte, *ramazan* ile diğer kutlama günlerinde artar ve sesler birbirine karışır. Müezzinler ve minarelerde onlarla birlikte çağrıya eşlik edenler, özellikle, İstanbul Hipodromu'nda inşa edilmiş Sultan Ahmed Camisi gibi büyük camilerde toplandıklarında, bazen Türklere de hoş gelmeyen bir

ses düzeni oluştururlar. Bu caminin altı minaresinden her birinde üç şerefe vardır; büyük bayramlarda bu şerefelerin hepsi çok yüksek sesle ve farklı tonlarda bağırın insanlarla dolar. Oluşturdukları senfoni Müslümanların kulaklarını okşar; ama Hıristiyanların hiç de hoşuna gitmez.

Osmanlıların Paskalyası gibi bir *bayram* günü İstanbul'da bulunuyordum ve müezzinler de böyle bir konser veriyorlardı. Caminin yanından geöen on-on iki yaşlarında Hıristiyan bir Rum genci, Türklerin bu bağırma larından hoşlanmayarak onları taklide koyuldu. Belki alay etmek istediği, belki de içine atıldığı tehlikeden habersiz olduğu için, söylediklerini aynı şekilde tekrarlamaya başladı. Bu, camiye gitmekte olan birkaç Müslüman tarafından duyuldu. Önce onu yakaladılar ve Türk yapmak üzere tutmak istediler (bir çocuk gibi armağanla ve sevgiyle). Ama hapse atıktan sonra ağzından, Hıristiyan inancından dönmesi için söylemesini istediklerinin tam tersi cevaplar dan başkası çıkmadı. Bu genç çocuk, kutsal bir soylulukla sopaların, hatta ölümün acısına katlanmayı seçti. Sonra başının kesilmesine dayandı; Türklere, dinlerini benimsediğini gösteren ne bir işaret yaptı ne de bir söz söyledi. Aksine, yaşamının son soluklarında, Yunan Kilisesinin, dualarında defalarca söylediği güzel sözlerini tekrarlayarak $\epsilon\lambda\epsilon\eta\sigma\omicron\nu \eta\mu\alpha\varsigma \kappa\upsilon\rho\iota\epsilon$ ¹³¹ dedi ve böylece Hıristiyan inancında öldü; kuşkusuz şehitlik tacına ulaştı.

Bu çağırıcılar an tokmağı kadar gürültü ıkartma-

131) Tanrı sizinle olsun.

salar da, sesleri çok uzaklardan duyulur. İstanbul sokaklarında araba olmadığından ve başı serseme çeviren bu gibi şeyler ise az bulunduğundan, berrak ve dik sesleri kentin en uzak mahallelerine kadar ulaşır. Hatta kent dışında önemli bir mesafeden bile bu sesleri duydum. Gerçekten, camide böyle bir görevleri olmadığı halde, olanca güçle bağırma zevkinden payını almak ya da Müslümanlara ibadet zamanını bildirdiklerinde kazanılacak sevaptan yararlanmak için, müezzinlerle minarelere tırmanmaktan geri kalmayan insan sayısı fazladır.

Türklerin Yıkanması

Türklerin ibadet için yaptıkları son hazırlık birçok kez yıkanmaktır. Bu işlemi beş ayrı şekilde uyguladıklarından farklı adlarla anarlar; ancak, ibadet öncesinde tümünü yapmaları gerekmez. Aşağıda bunları anlatmadan geçemeyeceğim. En başta, Türklerdeki gibi Hristiyanların da uyguladıkları ve *hamam* dedikleri genel temizlik gelir. İkincisi bedensel ihtiyaçlar için yapılır ve temizliği simgeleyen *taharet* sözüyle anılır. Üçüncüsü, gece ya da gün boyunca karşılaştıkları kirlilikten arınmak içindir; buna, arınma anlamına gelen *gusul* adını verirler. Dördüncüsü, gün boyunca beş duyu organıyla kaynaşmış durumdaki pislikleri yıkamaya ayrılmıştır; bunu, Farsça bir terim olan, elde su anlamındaki *abdest* sözüyle tanımlarlar. Sonuncusu ise, ölmüş kişilerin cesetlerine yaptırılan banyodur ve *ölü yıkamak* diye adlandırırılar.

Hamam

Dünyanın tüm ulusları arasında, gerek Osmanlı gerekse İranlı Müslümanlar kadar temizliğe düşkün olan yoktur. Sadece dışa dönük bu seremoniyi, temel bir ilke ya da daha iyi bir anlatımla dinlerinin kaynağı olarak görürler. O yüzden de, bedenlerini tamamen yıkayabilecekleri hamamlar inşa etmeleri gerekmiştir. Türkiye'nin büyük kentlerinde çok sayıda hamam vardır; hatta, eski Roma imparatorlarından kalmış birçok kaplıca bulunur. Ancak, doğal sıcak suyun aktığı Bursa kaplıcaları çok ünlüdür. Su, büyük mermer havuzlara gelir; havuzların etrafı, yine mermerden oturma yerleriyle çevrilidir. Diğerleri gibi, iki yüksek kubbenin altında, hava ve su sıcaklığı farklı iki büyük oda vardır. Öndeki giriş yerinden sonra daha serin olan geniş bir salonda soyunulur. Bu binaların tümünde en az üç büyük salona ihtiyaç vardır. İçeriye ilk salondan girilir; havası çok ılık olmakla birlikte soktakinden daha sıcaktır; burası soyunma yeridir. İkincinin havası biraz daha sıcak; üçüncünün ise çok sıcaktır ve içeride terlemeden durulamaz.

Bu tür hamamlara herkes, Türkler gibi Hristiyanlar ve Yahudiler de kabul edilir. Çünkü kamu yararı, toplumun temizliği ve sağlığı için inşa edilmişlerdir. Böyle hamamların, Doğuluların da bizim gibi hastalanmalarına yol açtığını ve seyrek giderlerse daha az hastalanacaklarını düşünüyorum. Hastalığın çaresi şarap, tütün ve ilaçlardan gelir; ama bunlar ihtiyaç olduğunda kullanılmalıdır, yoksa sağlığa zarar verirler. İran'da seksen yaşında bir Capucin (büyük matematik-

çi R. P. Raphael) tanıdım. Bu Fransız, ilerlemiş yaşına rağmen çok sağlıklıydı. Çünkü hastalandığı zamanların dışında, kesinlikle şarap içmemiştir. Rahatsızlık hissettiğinde ilaç yerine içtiği büyük bir tas şarap, onu sağlığına kavuşturuyordu. Bana gelince, tütününü sadece başım ağrıdığı zaman kullanırım. Burnuma bir fiske toz tütün çekerim; bu, defalarca hapşırarak beynimi rahatsız eden şeyi boşaltmama yardımcı olur. Doğunun her yerinde hamamlar böyledir. Hiç değilse ayda bir kez gidilseydi daha iyi olurdu. Ama, Türklerin hemen her gün yıkanmaları kafalarının sürekli ıslak kalmasına yol açar ve pek çoğu ciddi rahatsızlık veren göz iltihabı çeker. Ancak Müslümanlar garip bir dinin buyruklarına sıkıca bağlı olduklarından, bunlara itaatsizliği düşünmezler ve sağlıklarıyla, sık banyo yapıp hastalanarak ilgilenmeyi tercih ederler.

Onlar hamama çok sık giderler. Fransa'daki gibi hamamcılara bol bol ödeselerdi, gelirleri bu harcamalara yetmezdi ve dinin zorladığı yüksek harcamalara boyun eğmeyi daha çok yakınma konusu yaparlardı. Zaten Martialis de benzer bir durum için şöyle diyordu:

*Balnea post decimam lasso centumque petuntur Quadrantes*¹³².

Berberlerdeki gibi farklı uygulamalar yapıldığından, hamam ücreti değişir; ancak on sekiz denier ya da iki sou eden dört-beş aspre'i geçmez. Frenkler, yani Avrupalılar daha fazla öderler. Beş-altı yaşına kadar küçük çocukların dışında, herkesten, efendilerden ve

132) Hamamda, onuncu yüzlükten sonra bir çeyrek istenir.

kölelerinden para alınır. Anneler küçük çocukları hamama götürdüklerinde genellikle birkaç aspre öderler. Ama hamama ailece gidilmez; çünkü kadınlar asla erkeklerle birlikte yıkanmazlar. Yıkanma saatleri ayrıdır; erkekler gün ağarırken açılan hamamlara öğlene kadar giderler ve bu süreden itibaren Yunanlı Hesiodos'un şu dizesini haykırmaları gerekmez:

Μηδὲ γυναικεῖω λουτρῷ χρόα φαιδρυνέσθαι, Ἀνέρα
*neque in muliebri balneo corpus abluito vir*¹³³.

Gerek eskiler gibi, kadınlarla aynı yerde ve zamanda yıkanmanın erkekler için sağlıksız olduğuna inandıklarından, gerek ayıp kavramı izin vermediğinden, hamamda birlikte görünmeleri bile ağır cezalarla yasaklanmıştır. Dolayısıyla, erkek çocuklarının en çok yedi-sekiz yaşına kadar anneleriyle ya da öteki akrabalarıyla hamama gitmelerine izin verilir. Ancak, yaşlarının küçük olması, aralarından, çevrede olup biteni kavrayacak kadar zeki birinin çıkmasını engellemez; çünkü, kadınlar hamama ihtiyaçtan çok eğlenmek için giderler. Ben de, para ödememek için daha ileri bir yaşta kadınlar hamamına götürülen ve gördüklerini oldukça iyi hatırlayıp anlatan kişiler tanıdım. Dinlediklerimin bir kısmı Doğulu hanımların hepsine mal edilemez. O yüzden, susmayı ve bunların, hamama bedava yıkanması için götürülen küçük çocukların masalları ve gevezelikleri olduğunu söylemeyi tercih ediyorum. Mantıklı biri anlatılanlara inanmaz; Juvenalis böyle şeylerden söz eder:

133) Kadınlar hamamında erkekler yıkanmazlar.

*Nec pueri credunt, nisi qui nondum oere lavantur*¹³⁴.

Hamamların açıldığını duyurmak için, eskiden Romalıların yaptıkları gibi çan çalınmaz. Kapılar sabahın dördünde açılır ve yaklaşık akşamın sekizinde kapatılır. Bu süre boyunca hamamda ne bir gürültü duyulur, ne de bir kavgı çıkar. Kimsenin eşyası ya da parası çalınmaz. Bu yüzden, kapıda eşyaları bekleyecek birine gerek duyulmaz. Oysa bir zamanlar Ovidius böyle bir istekte bulunmuştu:

*Cum custode foris tunicam servante puellae*¹³⁵.

Öte yandan, hamama en güzel banyo takımını götürme geleneğinden erkeklerin vazgeçmelerine karşın, kadınlar bunu hâlâ sürdürürler. Hamama kalabalık gruplar halinde giderler. Daha çok dostlarıyla buluşup çene çalmak için tüm öğleden sonralarını hamamda geçirirler. Yanlarında, ilk salonda eşyalarını bekleme- si için de yaşlı bir kadın köle götürürler. Hamamda dönen dolapları deneyimlerle bildiklerinden, Ovidius'un şu sözlerinden hiç de habersiz değillerdir:

*Condunt furtivos balnea multa jocos*¹³⁶.

Bu yüzden sokaklarda, hanımlarının arkasında, başlarında hamam bohçaları ile hamamda yenilen *helva* gibi kahvaltılıkları taşıyan kadınlar görülür. Yıkanırken her şeylerini bu kadınların korumasına bırakırlar; köleler de Martialis'in çağındaki geleneğe göre eşyaları beklerler:

134) (Söylenenlere) parayla yıkanacak (çağa gelmiş) çocuklar da inanmıyor.

135) Kapıda elbiseleri bekleyen kızlarla.

136) Hamamlarda bir çok gizli eğlence olur.

*Supra togulam lusca sederet anus*¹³⁷.

Romalı hanımların bu bekçilik geleneğini sürdüren Türk ve Yunanlı Hristiyan kadınlar, onların süslenme geleneğini de yaşatırlar. Arapların *el bınna*, Türklerin kına dedikleri ezilip toz haline getirilmiş bir bitkiyle saçlarını kızıla, el ve ayak tırnaklarını kırmızıya boyarlar. Kirpikleriyle kaşlarını da siyaha boyayıp şekli bozulmasın diye zamklarlar. Juvenalis de böyle yapıldığını söyler:

*Illa supercilium madida fuligine tactum
Obliqua producit acu, pingitque tremantes,
Atollens oculos*¹³⁸.

Türklerin hamamda yıkanma tarzı oldukça değişik-
tir. İlk salonda çıırılçıplak soyunduktan sonra, vücuda
futa ya da *peştamal* denilen büyük bir havlu sarılır. Bu şe-
kilde, ter atılan üçüncü salona gitmek üzere, ilkinden
daha sıcak olan ikinci salona geçilir. Son salonda ha-
mamın en sıcak yerine, ortadaki mermer setin üstüne
yüzükoyun yatılır. Burada yeterince terledikten sonra,
bir hamamcı gelerek, yıkanacak kişinin kollarını defa-
larca öne arkaya çeker, çevirir; aynı şeyi bacaklara da
uygular; büyük bir çeviklikle ayaklara, ellere, sırtta ve
kalçalara geçer. Ardından küçük havuzlar ve sıcak su
muslukları bulunan bir yere götürerek iyice yıkar; elin
üstüne geçirilen, deve tüyünden ya da keçi kılından
dokunmuş sert bir keseyle keseler; sonra sabunlayıp
yeniden yıkar.

137) Tek gözü kör bir kadın cübbenin üstünde otururdu.

138) Kaşlarına o ıslak kumu sürüyor,
Eğik sürme iğnesiyle
tireyen gözlerini açarak boyuyor.

Banyo kesesi, şekil ve malzeme bakımından biraz farklı olmakla birlikte, eskilerin aynı amaçla kullandıkları kaşağıya benzer. Ama, kaşağının deriyi kazımasına karşın, kare şeklindeki kese, deriyi kaplayan kiri adeta süpürmeye yarar. Hem malzeme hem de kolay hareket ettirme yönünden, şekli budama bıçağını andıran bu metalden yapılmış saplı aletten daha kullanışlıdır. İsteyenler, Persius'un Crispinus'a¹³⁹ dediği gibi, hamama kendi keselerini götürürler:

*I, puer, et strigiles Crispini ad balnea defer*¹⁴⁰.

Ama Türkler, aynı kaptan yiyip içmekten ve vebadan ölen birinin elbiselerini giymekten tiksınmedikleri için, her zamanki gibi, hemen önlerinde yıkanan birinin kirli vücuduna sürülmüş keseyi kullanmaktan da rahatsız olmazlar.

Müslümanlığın müminlerine getirdiği bu sık yıkanma yükümlülüğü, bazılarına, evlerinde küçük bir bölme yapma fikri vermiştir. Halk hamamlarına gitmek zorunda kalmadan, tertemiz banyolarında köleleri tarafından ya da kendi kendilerine yıkanırılar. Bu küçük hamamlar sayesinde erkekler, karılarının hamama gitme bahanesiyle evden çıkmalarını da önlemiş olurlar. Çok düzgün tasarlanmışlardır; mutfığa girmeden ve yemek kokusu duymadan, hem hamamcık, yani küçük banyo için hem de yemek pişirmek için evde bir tek ateş yakılır. Bu tür bölmeler büyük

139) Komedilerde bir uşak karakteri.

140) Çocuk, Crispinus'un keselerini hamama taşı.

evlerde ve özellikle köylerde önemli bir rahatlık sağlar; ev halkının ve dostlarının, isterlerse küçük bir ücret karşılığında yararlanabilecekleri böyle bir banyo yaptırmayı düşünecekler için, bir gün planıyla iç ve dış görünüşlerini vereceğim.

Tabaret ya da Türklerde özel temizlik

Türkler temizliğe çok düşkünlüdürler; doğal ihtiyaçlarından birinin çıkışıyla kirlenmekten korkarlar. O yüzden, hamamda bedenlerini genel olarak yıkamakla yetinmezler; doğanın ihtiyaç gidermeye ayırdığı bütün kapıları temizlerler. Bunu da, son yemeğin sindiriminden arta kalanları boşaltma ihtiyacını duydukları zaman defalarca yaparlar. Sindirim artıklarının çıktığı yerleri temizlemek için, hemen her zaman *ibrikleri*, yani testileri ellerindedir. Kuşkusuz, ishal olan ya da idrar kaçıran bir Türkü izlemekten daha eğlenceli bir şey olamaz. O sırada başka bir işe ihtiyacı yoktur; temizlenmek zamanını yeterince doldurur ve ellerini oyalar. Bu amaçla sünger kullanmayı bilmezler; kâğıt kullanmaksa bağışlanamaz bir suçtur. Düşüncelerine göre kâğıt yazılarla doludur ve harflerden bazıları Tanrı'nın adını oluşturmaya yarayabilir. Cahil olduklarından bunu ayırt edemezler. İşte bu gerekçeyle kâğıt Müslümanlar arasında çok büyük bir saygı görür. Kesinlikle pis işlerde kullanmazlar. Hatta üstünde yürünmesine bile katlanamazlar. Yolda küçük bir kâğıt parçası buldukları zaman, yerden alıp öperler ve bir duvar deliğine koyarlar. Bu durum, kuşkusuz Kuran'a

duyulan saygıdan kaynaklanır. Kuran'ı taşıırken kesinlikle belden aşağı tutmazlar ve evlerinde ya da büyük saygı gösterdikleri okumuş kişilerin evlerinde saklarlar.

Dinin buyurduğu bu temizlik, İslam mimarisini kentin çeşitli yerlerinde, özellikle cami yakınlarında, kendi dillerinde *edephane*, yani utanma yeri (aralarında kullandıkları edepsiz, utanmasız ya da yüz­süz küfrü buradan gelir) dedikleri genel helalar inşa etmeye yöneltmiştir. Bunlar çok temizdir; kullananların temiz tutma konusunda gösterdiği özenin dışında, maaşlı bir meydancı, yani temizlik işçisi tarafından da her hafta perşembe günü temizlenir. İçlerinde küçük bölmeler, her zaman akan bir çeşme ya da en azından, bu taha­ret denilen özel temizlik sırasında kullanılan bir musluk bulunur.

Ne yazık ki Avrupa'da, özellikle büyük kentlerde başlıca süs olması gereken temizliği korumak için böyle kullanışlı ve önemli yerlere sahip değiliz. Doğu'da, bizim kentlerimizdeki gibi, saygıyla yaklaşılması gereken ibadethane duvarlarının, bahçelerinin idrar ve dışkıyla kirletildiği asla görülmez. Orada, böylesine ağır bir yükü boşaltacak yer bulamadığı için, doğal ihtiyacını tutarak sağlığına zarar verene de rastlanmaz.

Avrupalıların düzensizliği hakkındaki sövgüleri, genç bir Türkün ağzından çıkanlar kadar anlayışla karşıladığımı hiç hatırlamıyorum. Bir gün İstanbul'da bana Marsilya'ya gittiğini ve oradan da Paris'e geçtiğini anlattı. Ülkesindeki yaşam tarzı uyarınca bol mey-

ve, salata ve kesilmiş süt¹⁴¹ ile yarı olgun yeşil salatalık gibi, Fransa'da atları bile çatlatacak, ama Doğu halkları arasında yaygın türden sindirimi zor şeyler yemeye alışkındı. Söylediğine göre St. Eustache Mahallesi'nde kalıyordu; yaklaşık 15 derece kadar güneyden, şam'dan gelmesine karşın, Paris'in yaz sıcaklarını ülkesindekinden daha dayanılmaz buluyordu. Serinlemek için kocaman bir tabak kesilmiş süt ve salatalık¹⁴² yemişti; yemekten sonra da iş için St. Marcel kasabasına gitmişti.

Dönüşte, yolun sarsıntısı ile yediği sütlü salatalığın soğukluğu ve havanın sıcaklığı, bağırsaklarını hareket geçirmişti. Her adımda karnının ağrısı biraz daha artıyordu ve ülkesindekiler gibi temiz ve kullanışlı bir *edephane* bulabilmek için sürekli etrafına bakınıyordu. Ama yalnız caddeleri dolduran kalabalığı, açık dükkânları ve taşıdığı ağır yükü boşaltmaya hiç uygun olmayan sokakları görüyordu. Böyle bir yeri nerede bulacağını bilemediğinden, o sırada belki Paris'in en sıkıntılı insanı kendisiydi.

İçine düştüğü bu berbat durumda, şam'ın otuz altı genel helayla çevrili *Gerun* Meydanı'nda olmaya can atıyordu; bütün kalbiyle Huchette Sokağı'nı, St. Michel Köprüsü'nü ve Saray Mahallesi'nin tüm sokaklarını, bir çölü andıran Antakya'ninkilerle değiştirmek istiyordu. Türkiye'nin hemen her yanında bir *edephane* bulunan camilerini özlüyordu; o sırada dua etmeye çok büyük bir ihtiyaç duyuyordu. Sonra "Büyük Kahire'de bile" diye sözlerini sürdürdü, "sıkıntımı ilk

141) Yoğurt kastediliyor.

142) Cacık kastediliyor.

elverişli yerde giderebiliyordum. Gelip geçene dedikleri gibi, başını çevir anlamında *kuf nadarak ia sidi*, yetmezse de *u fud munkarak* diyordum. Ama Paris ortasında kaldırım taşlarından daha çok insan var. Terbiyeye aykırı böyle bir emelme sırasında görülmemek için ne yapabilirdim ki?”.

Bu düşünceler, zavallı Suriyelinin Pont au Change’dan süt ve salatalışın yol açtığı korkunç sancılara yenilmeden geçmesini nleyememişti. Sonuçta kendini koyuvermişti. Türkiye’nin çeşitli yerlerinde olmayı diledikten sonra, kentten biraz uzaktaki Milo Adası’nda bulunan şıfalı Chtelet kaplıcalarında olmak istemişti. Orada, içindekileri hemen boşaltabileceği bir köşeye çekilmeyi, birinin üstünü başını yıkamasını ya da temiz giysiler getirmesini düşlüyordu. nk Paris kentine ettiği beddualar, yanına yaklaşanlara çok kötü kokular salmaya başlamıştı.

Bu Trk’n, her sabah yolda yürürken, yoğun ve sağlığa çok aykırı bir yağmura yakalanma tehlikesi olan Marsilya’nın dzensizlięine¹⁴³ ilişkin svglerini ise yazmıyorum. Kötü izlenimlerine neden olanların pisliğini kuvvetle vurgulamak istediği zaman ağzından çıkan en hafif küfür *bok yiyei* idi. Türklerin temizliğini konu alan taharet bölümünü bir şeyi belirtmeden geçemeyeceğim: Bu Türk, büyük bir küfür olarak, bana, tüm *gâvur*ların (Hıristiyanlara böyle diyorlar) *taharetsiz*, yani kirli, pis olduklarını söyledi.

143) O dönemlerde, Avrupa’nın birçok kentinde dışkılar evlerin pencerelerinden ya da kapılarından sokağa savruluyordu.

Gusul ya da Türklerde arınma

Müslümanlara, olağan banyo sırasında tüm vücudu yıkamak yetmez; bir de suya girip çıkmaları (hemen ileride anlatacağım *abdest*'i aldıktan sonra) gerekir. Bu, ister yalnız ister eşleriyle birlikte uyusunlar, geceleyin başlarına gelen olağandışı bir boşalmanın ardından gerçekleştirilir. Arınma, sabah doldurulan suyun ancak akşam boşaltıldığı, kare şeklinde geniş bir küvette ya da leğende yapılır. Eskilerin *labrum* ya da *oceanum* dedikleri bu küveti Türkler, *havz-ı gusl* diye adlandırırlar. Hamamda iyice yıkandıktan ve *abdest* aldıktan sonra yapıldığı için, işlem suya üç kere dalıp çıkılarak kısa sürede bitirilir. Seremoni, bir önceki gecenin arınmalarını gerektirdiği Türklerin hepsi aynı işlemde geçene kadar sürer.

Arınma küvetine dalanların sayısı oldukça fazladır. Çünkü diğerlerine yasaklanan pek çok şey evlilere serbesttir; dolayısıyla, bekârlar kadar onlar da bunu yapmakla yükümlüdürler. Herkes aynı suya girer, yani su değiştirilmez; bu sırada Müslümanların *Lailabeillallah, Elhamdulillah, Allahuekber* gibi olağan dualarını okurlar.

Abdest

Türklerin ibadete hazırlanmalarının dördüncü ve son aşaması *abdest*dir. Her yerde alınabilir; su bulunmayan yerlerde, bu amaçla otlardan, taşlardan, hatta topraktan bile yararlanılabilir. Önceden *abdest* al-

mazlarsa, Tanrı'nın dualarını duymayacağını, ayrıca bu kirli durumda iken göğün gazabını üstlerine çekeceklerini ve *abdest*'in Tanrı'nın şefaatine kavuşmayı sağlayacağına inanırlar. O yüzden de, kitapta verdiğim resimlerde görüldüğü gibi; her camiye birkaç çeşmeyle donatırlar; buna imkân yoksa, maaşla bir adam tutarak küçük, musluklu depolara su doldurturlar.

Türklerin nasıl abdest aldıklarını burada anlatmaya gerek yok; başın neredeyse tümünü, boynu, dirseğe kadar kolları, ayakları, idrar çıkan kanalın ucunu, dışkının boşaltıldığı kapının ağzını yıkadıklarını herkesin bildiğini sanıyorum ve Türklerin beşinci temizliğine geçiyorum. Buna *ölü yıkama*, yani cesedi temizleme denir. O konuda da, Müslümanların ölümünden sonra yapıldığı için bir şey söylemiyorum. şimdi, temizlik bittiği zaman, Türklerin camiye girmeden hemen önce yaptıklarını anlatmaya başlıyorum.

Söz konusu dört temizlik aşamasını tamamlayan bir Müslüman, korumak zorunda olduğu büyük saygıyı hatırlamak için, camiye başını eğerek girer. Kapıda ayakkabısını çıkartması ve içeriye çıplak ayakla ya da çorapla girmesi gerekir. Sık ayakkabı çıkartma geleneği, Doğuluları, bu işe uygun ve çok temiz bir ayakkabı şekli geliştirmeye yöneltmiştir. Terliği andıran bu ayakkabıya *pabuç* derler¹⁴⁴. Basit bir tabanı vardır; üstüne yüz olarak sarı, kırmızı, mor ya da siyah maroken geçirilir. Genellikle Türkler ve Frenkler sarı, Ermeniler kırmızı, Rumlar mor, Yahudiler ise siyah

144) Yazarın pabuç diye söz ettiği ayakkabı, üstüne başka bir ayakkabı ya da lastik geçirilen mesttir.

pabuç giyerler. Ancak, padişahın topraklarında yaşayan hiçbir ulus, İran hükümdarının eyaletlerindeki gibi yeşil pabuç giyme özgürlüğüne sahip değildir. Müslümanların, peygamberleri kullandığı için sevgiyle kutsallaştırdıkları bu rengi, Türkiye’de oturan bir Hristiyanın ayağında taşıması suçtur. Gerçek Müslümanlar, peygambere bağlılığın simgesi olan yeşil başlığı, büyük bir saygıyla sadece emirlerinin başına koyarlar ve bu rengin bir *gâvur*’un ayak-kabılarında bulunmasına izin vermezler.

Bu konuda İran şahı Büyük Abbas’ın, padişahın elçisine verdiği nükte dolu cevabı anlatmadan geçemeyeceğim. Osmanlı Devleti’ni temsil eden elçi, İran’da Türkler gibi Hristiyanların da yeşil ayakkabı ve çorap giydiklerini üzüntüyle izledi ve hükümdarı adına şah Abbas’tan bu uygulamayı yasaklamasını istedi. Yeşil, peygambere özgü bir renkti; dininin mutlu müminleri, yeşille sadece başlarını ya da en çok, bedeninin daha yüksek ve saygın bir bölümünü süsleyebilirdi. Ama ayak altında çiğneyerek, çamurla kirleterek küçük düşürülmemeli; bu renk çorap bile giyilmemeliydi. Ülkesinde, bunu yapan *gâvurlar*, *çifitlar* yani Yahudiler ile öteki *murdarlar*, yani pisler şiddetle cezalandırılırdı.

Doğu’nun en olgun hükümdarı olan ve iyi özellikleriyle halkının sevgisini kazanan *Şah Abbas*, *Osmanlıların* bu tutumunun, tabiat ananın ayaklar altına, özellikle toprağa serdiği yeşilin, sadece ayakkabıda bulunmasını önleme isteğine varmadığını gördü; yapabilselerdi, büyük bir armağan olarak sunulmuş yeşili, in-

sanlara tamamen yasaklardı. Hemen, böylesine gülünç bir konuda kendisiyle alay edildiğini; küçümsemenin, ancak bu kadar bayağı bir istekle gösterilebileceğini düşündü.

Önce, padişahın isteğini kabul eder göründü. Elçiye, halkına ve topraklarında yaşayan herkese, peygamberin rengini ayaklarında taşımalarını yasaklayacağı konusunda söz verdi; İran'da şah Abbas'ın tebasının artık yeşil ayakkabı giymeyeceğini bildirdi. Ama bu emre karşılık, yeşile böylesine önem veren padişahın da benzer bir uygulamayı ülkesinde gerçekleştirmesini istedi.

Elçiye "Efendinin, Muhammed'in rengine kendi ülkesinde İran'dakinden çok daha fazla saygısızlık edildiğini görmekten üzülmesi gerektiğini bilmiyor musun ?" dedi. "Benim topraklarımda, giysilerde ve ayakkabılarda taşınan yeşil cansız bir renktir. Türkiye'deki bütün hayvanlar, hiç ceza görmeden her gün, peygamberimizin sevdiği bu rengin canlısını taşıyan otların üstüne pisliklerini yaparlar. Git hükümdarına söyle, önce, imparatorluğundaki bütün hayvanların otları ve ayakları dışkılarıyla kirletmesini önlesin. O zaman ben de kullarımın yeşil ayakkabı giymelerini yasaklarım." Elçi, şah Abbas'ın bu budalaca isteğe verdiği cevaptaki alayı çok iyi anlamıştı. İran hükümdarlarının elçilerle olağan görüşmelerini yaptıkları *Talar*'dan dışarı çıktı ve camiye ya da saygı gösterilmesi gereken yerlere girerken yapıldığı gibi, kapıda bıraktığı sarı *pabuç*'larını giyip gitti.

Türklerin ibadet sırasında yaptıkları

Kiliselere saygısı olmayan Hristiyanlardan, ibadet sırasında Türklerin Tanrı'ya karşı yükümlülüklerini nasıl bir tevazu ve özenle yerine getirdiklerini büyük bir dikkatle izlemeleri istenmelidir. Böylece, Müslümanların bedenlerinde ya da giysilerinde kalmış en küçük pisliği bile ne kadar özenle yıkadıklarını gözleyerek, kiliseye günahla kirlenmiş bir ruhla girmemeyi; kilise kapısında dünya entrikalarından sıyrılmayı; ibadete adanmış mekânların çoğunda yaptıklarının tersine hiç konuşmamayı öğrenebilirler. Hatta, Türklerin ayakkabılarını kapıda çıkartmadan camiye girmediklerine, ibadet sırasında sessizliği ve tevazuyu koruduklarına dikkat etmeleri bile övgüye değer.

Bu kadar sık ve tevazuyla ibadet etmelerinin nedeni, Tanrı'nın Osmanlıları dünyanın en güzel üç kıtasına yayılan ülkelerin efendisi kıldığına inanmalarıdır. Kiliseye saygısızlık konusunda, sadece bir Müslümanın sözlerine güvenmemek için, şimdi Hristiyan bir Rumun anlattıklarını aktaracağım. İstanbul doğumlu olan bu seksen yaşındaki adam, dedesi gibi yüz yıldan fazla yaşamış bir adamın oğluydu. Ayasofya'ya yakın bir yerde oturuyordu ve benim birçok kez caminin avlusuna girdiğimi görmüştü. Bu kadar sık ziyaretin, ister kendi arzumu ister zorla din değiştirmeme yol açacağından kaygılanıyordu. Büyük bir şefkatle yanıma yaklaşarak, bunun nedenini sordu. Ayasofya'nın güzelliğinin beni çektiğini; çağlar boyu kutsal Hristiyan sırlarına hizmet ettiği için her yerini görmek istediğimi söyledim.

Bu sevimli ihtiyar heyecandan titreyerek elimi tuttu ve gözyaşları içinde: "Ah evladım! Eğer atalarımız Ayasofya'ya Türkler kadar saygı göstereceklerdi, bu kilisenin de, kentin de efendisi hâlâ biz olurduk" dedi. "Ama" diye sözlerini sürdürdü, "evinin onuru konusunda kıskanç olan Tanrı, Bizanslıların bu günahını, öteki günahlarından daha ağır cezalandırdı". Sonra, bu konuda dedesinden defalarca dinlediklerini anlattı: "Son Doğu imparatorlarının hükümdarlık dönemlerinde kendini beğenmişlik öyle bir hale gelmiş ki, biraz mal mülk sahibi zenginler bile Ayasofya'ya atla girerler ya da kiliseye kadar kendilerini tahtırevanla taşıtırlarmış ve ortalık da hayvan pisliğine bulanırmış" diye ardından ekledi, "İstanbul'u alan Fatih Sultan Mehmed içeriye atla giren ilk kişi değilmiş. Ona, Bizanslıların da böyle yaptıkları ve bu ibadethaneye onlar gibi atla girmekten çekinmemesi, ibadet için altara kadar atla gidebileceği söylenmiş". Bu husustan daha önce söz etmiştim.

Müslümanlarda durum farklıdır. İbadet sırasında öyle sade ve mütevazı bir duruşları vardır ki, bu büyük itaati anlatmak imkânsızdır. Tanrı'ya dua ederek iyice yıkandıktan ve caminin kapısında ayak-kabıllarını çıkarttıktan sonra, olabildiğince imam'a yakın bir yere yerleşirler. Önde oturanı itmeden, rahatsız etmeden, öylece diz çöküp topuklarının üstüne otururlar. Doğulular bunu en mütevazı duruş olarak nitelendirirler. O şekilde, yanındakiyle konuşmadan, hatta bunu yapmayı aklından bile geçirmeden ibadetin başlamasını beklerler.

Zamanı geldiğinde imam doğrulur ve ayağa kalkarak ellerini açık durumda başına götürür; başpar-

maklarıyla kulaklarını tıkar; başını göğsüne kaldırıp yüksek sesle ve tane tane dua okur. O sırada halk alçak sesle dediklerini ve hareketlerini tekrarlar. Burada çok az kişi anlayacağı için Türklerin dualarını yazmayacağım. Ayrıca bu duaları yazan diğer seyyahlar gibi Doğu Hristiyanlarının eleştirilerine hedef olmak istemiyorum. Hristiyanlara sanki Türkler gibi dua etmelerini öğretmek olarak yorumlanmasına; Müslümanların *namaz*, yani ibadetini kitaplarımızda ayrıntılarıyla yazmanın tehlikesine dikkat çekerler ve bunları okuduktan sonra Türkiye'ye gelen birinin düşünmeden aynı sözleri tekrarlaması durumunda, inancına rağmen dinini ya da yaşamını yitirebileceğini söylerler. Şu halde merakları gidermek üzere, 1. Şekilde Türklerin *namaz*'a başlarken aldıkları duruşu anlattıktan sonra, ibadet sırasında Kuran'ın ilk bölümünden okunan Arapça duaların açıklamasını vermek yeterli olacaktır.

İbadetin başlangıcında ellerini ve gözlerini yukarı kaldırarak, esirgeyen ve bağışlayan Tanrı'nın adıyla

anlamına gelen *bismillahirrahmanirrahim* derler. Sonra, 2. Şekildeki gibi ellerini belden aşağı indirirler (gözler yere çevrilmiş), Kuran'ın başında yer aldığı için önsöz diye çevrilebilecek *Fatiha* suresini okurlar. Anlamı şöyle açıklanabilir:

Âlemlerin sahibi, esirgeyen ve bağışlayan Ulu Tanrı'ya hamd olsun. Hesap Günü'nün sahibi, yalnız sana taparız, yalnız senden yardım dileriz, bizi doğru yola ilet. Gazabına uğrayanların değil, kendilerine nimetler ihsan ettiklerinin yoluna. Amin.

Bu dua okunduktan sonra, 3. Şekildeki gibi ellerini dizlerine koyarak çok aşağıya eğilip Allahuekber derler, gerisinin açıklaması şöyledir:

Ey Tanrım seni noksan sıfatlardan tenzih ederim sana hamd ve senalar olsun. Senin adın mübarektir. Azamet ve celalin çok yüksektir. Senden başka tanrı yoktur¹⁴⁵.

Sonra *imam*'la yani ibadeti yaptırımla birlikte, yüksek sesle *Allahuekber*, Allah büyüktür diye bağırırlar ve 4. şekilde görüldüğü gibi, defalarca *Allahuekber* diyerek iki kez secde ederler.

Rekât diye adlandırdıkları bu eğilmelerin sayısı ibadet zamanına göre değişir; sabah altı, öğlen sekiz, ikinci altı, akşam ve gece¹⁴⁶ sekiz tane olarak belirlenmiştir. *Recep*, *Şaban* ve *Ramazan* aylarında camiye gitmek için gece kalkmaları gerekir.

İlk eğilmeler bittikten sonra doğrulurlar; ayakta ve

145) Yazar, "Subhâneke" duasını kastediyor.

146) Yatsı kastediliyor.

ellerini kulağa götürmeden bir *Fatiha* daha okurlar. Sonra aynı duayı, gereken rekât sayısı kadar tekrarlarlar. Ardından, yarı doğrulmuş durumda topuklarının üstüne otururlar; 5. ve 6. şekildeki gibi sanki bir kitap tutuyormuşçasına açtıkları ellerine bakarlar. Bu sırada da, sayısını parmaklarının boğumuyla hesapladıkları şefaât ve şükran dualarını okurlar. şefaât dualarını, yardımına erişebilmek için Tanrı'ya yöneltirler. Bazen, Tanrı'nın elçisi anlamındaki *Resûlullah* sözüyle Muhammed'e de seslenirler. Ancak genellikle *Subhanâllâh*, Tanrı'ya hamdolsun; *Elhamdulillâh*, Tanrı'ya şükrolsun; *Lâilâbeillâllâh*, Tanrı'dan başka Tanrı yoktur gibi sözlerle Tanrı'ya dua ederler. *Rekât*'larını yani yere eğilmelerini bitirdikten sonra, ibadeti sakallarını sıvazlayarak tamamlarlar. Ardından her zaman yanlarında bulunduğu inandıkları, biri iyiliklerini, diğeri işledikleri günahları sayan iki meleği, sağa ve sola dönerek 7.ve 8. şekildeki gibi selamlarlar.

Yarım saat kadar süren ibadetten sonra, Ayasofya'nın tasvirinde belirttiğim küçük tribünlerde duran

ilahi okuyucuları, hoş bir ezgiyle ilahiler söylerler. Her pazartesi, çarşamba ve cuma günleri kürsüye çıkan bir vaiz, cemaate Kuran'dan tarzına uygun açıklamalar ve yorumlar yapar. Bazen çarşılarda da verilen bu vaazlara isteyen katılır. İbadet, padişahın başarısına, ordularının düşman karşısında muzaffer olmasına ve camideki cemaatin iyiliğine vb. edilen dualarla biter. Halk da bunlara "Amin" diyerek cevap verir.

Bugün, Ayasofya'da ve biraz aşağıda başlıcalarını kısaca anlatacağım bütün camilerde böyle ibadet edilir.

İbadetten sonra Türklerde yapılanlar

İnsanların eylemlerini Tanrı inancı yönlendirir; bunun büyük bir kısmını ibadet oluşturur. Dolayısıyla, diğer halklar gibi Türklerde de bütün işler ibadetten sonra gelir. Ancak insanlar, özelliklerine göre farklı işlerle uğraştıklarından, Müslümanlarınkini camiler, Divan ve halk olmak üzere üç bölümde özetleyeceğim. İlki ibadeti, ikincisi adaleti, üçüncüsü de ticaret ve sanata ilişkin tüm uğraşları kapsar.

Birkaç sözle, benden öncekilerin belki de üstünde durmadıkları bazı hususlara değinmek istiyorum.

Türkiye'nin camileri

Türkler önceleri, şimdi de cami bulunmayan yerlerde ya da camiye gitmeye zaman olmadığında yapıldığı gibi, açık havada ve herkesin gözü önünde ibadet ediyorlardı. Egemenlik alanlarını genişlettikten ve birçok kenti ele geçirdikten sonra, kiliseleri kendi

ibadetlerine uygun mekânlara çevirdiler. Cami inşası gerektiğinde de, kendilerine özgü bir mimari tarzı bil-mediklerinden Hristiyan kiliselerini örnek aldılar. İşte bu nedenle, İstanbul'un tüm camileri güzel Ayasofya Kilisesi'nin aynı yetkinlikte olmayan kopyalarıdır. Sadece birkaç minare ve çeşmelerle donatılmış birkaç portik ya da sütunlu avlu eklenmiştir. Bu durum, daha sonraki sayfalarda yer alan İstanbul'un en güzel üç camisine ilişkin resimlerde de kolayca görülebilir. Her şeyi kavramak için plana ve profile bakmak yeteceğinden, bunları sadece göndermelerle açıklayacağım.

Hipodrom'daki Yeni Cami

Sultan Ahmed Camisi'nin, dıştan, Türklerin inşa ettikleri en güzel ibadethanelerden biri olduğu söylenebilir. Doğu'da gördüklerim arasında, altı minareli tek camidir; çoğu, ancak iki-dört minareye sahiptir. Minarelerin çok yüksek ve ince kuleler olduğunu ve çan kulesi gibi kullanıldığını daha önce anlatmıştım. Ama benzetmeden, sadece halkın ibadete çağrıldığı yeri daha iyi belirtmek için yararlanıyorum; çünkü minarede çan bulunmaz. Bu çok yüksek altı minarenin her birinde, oymalarla işlenmiş ve mermeri andıran beyaz ve sert bir taştan yapılmış üçer şerefe vardır. Yine her birinin içinde, döne döne yukarı çıkan bir merdiven (plan, M) yer alır.

Minareler çok yüksek olduğundan ve İstanbul'da epeyce şiddetli rüzgârlar estiğinden, bu tür yapıların sık sık devrileceği sanılabilir. Aynı düşünce, konu hakkında derin bilgiye sahip Monsieur Colbert'in de aklı-

na gelmiş ve bana yıkılıp yıkılmadığını sormuştu (Olay, oğlu ve Kraliyet Binaları Başyönetmeliği'nde ardılı olan Monsieur d'Ormeuil'in Seaux'daki evinde, yolculuklarımı ve büyük bir resimle Sultan Ahmed Camisi'ni ona anlattığım sırada geçti). Bu çok dikkatli ve aydın bakana, minareler çok ince ve yuvarlak yapıldığı için rüzgârın pek sallayamadığı, çok bol kullanılmış kaliteli bir çimentonun birbirine bağladığı taşları yıkamadığı ve o nedenle de İstanbul'da, Hristiyanların çan kulelerinin kalıntıları üstüne inşa edilmiş bu tür yapılarda iki yüzyıldan beri böyle bir devrilmenin görülmediği cevabını vermiştim.

Sultan Ahmed Camisi, at yarışları düzenlendiği için eskiden Hipodrom, şimdi ise at yeri anlamındaki *At Meydanı* ismiyle anılan, İstanbul'un en geniş meydanında inşa edilmiştir. Benden öncekiler yaptığından ve bazı romanlarımızda çok daha iyi anlatıldığından burada sözünü etmek istemediğim meydan, caminin ve ünlü İbrahim Paşa Sarayı'nın batısında yer alır. Güneydoğusuyla güneybatısını Karadeniz kanalı, Scutary, Khalkedon ve *Fenerli Köşk* ile çevresindeki ovaların, tepelerin, koyakların güzel manzaraları kaplar. Prens Adaları ve Propontis, kentin bir kısmıyla birlikte güneyinde kalır. Kuzeyinden ve kuzeydoğusundan Ayasofya Kilisesi, Saray, İstanbul limanı, Galata ile çok sayıda mahalle görülür. Yapı ve altı minaresi, dünyanın en güzel manzaralarından biriyle çevrilidir.

Önümde uzanan Hipodrom'un Paris'teki Place Royale'den iki kat daha büyük olmasına karşın, caminin, ortasında inşa edildiği çok geniş ve yaklaşık kare şek-

linde bir meydan daha vardır. At Meydanı'ndan, uzunluğu seksen kulacı aşan alçak bir duvarla ayrılır. Duvara, eşit aralıklarla demir parmaklıklı yetmiş iki pencere ile biri ortada, ikisi duvarın iki ucunda olmak üzere üç kapı açılmıştır. Kapılar, diğer camilerin avlularındaki gibi zincirle kapatılmıştır. Alan ağaçlarla çevrilmiştir; özellikle camiye inşa ettiren padişah ile Yedikule Zindanı'nda öldürülen Genç Osman'ın (daha önce anlatmıştım) kabirlerinin bulunduğu kuzey kesiminde düzenli ağaçlık yollar vardır.

Sultan Ahmed, İstanbul'un, belki tüm Doğunun en güzel camisi sayılabilir. Bunun yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'nda, mimari açıdan değil, Müslümanların böyle binaların inşası için koydukları dini kurallara en aykırı yapı olduğu da söylenebilir.

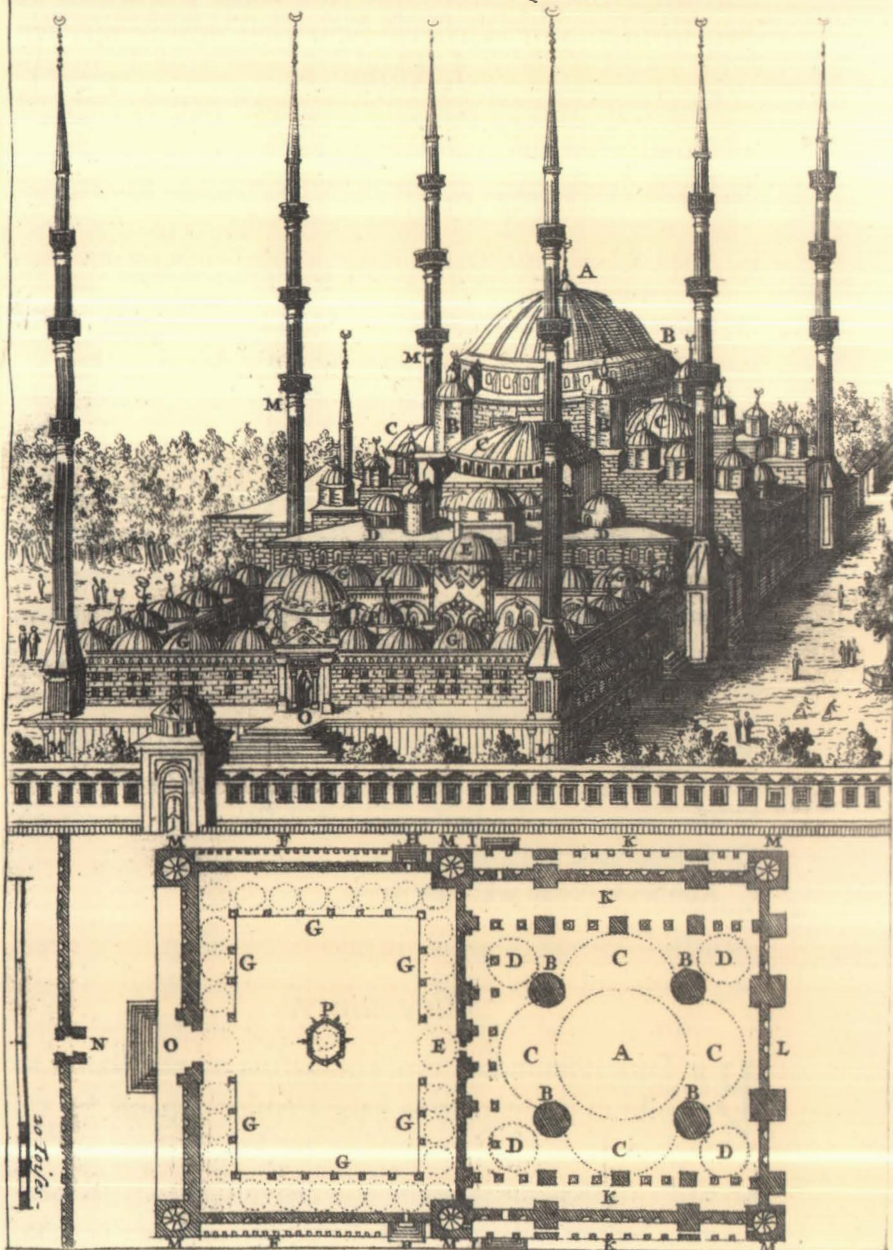
Padişah camileri büyük masraf gerektirir; para, önceden dinsiz (Saray'ın düşmanları böyle adlandırılır) kentlerden, eyaletlerden ya da krallıklardan toplanmadıysa, sultanların bu şekilde bir cami yaptırmaları kesinlikle yasaklanmıştır. Ancak, imparatorluğunun sınırlarını genişletmek için hiçbir fethe girişmeyen ve eylemleri, adını geleceğe taşımakta yetersiz kalan Sultan Ahmed, anısını ölümsüzleştirmek için bir cami yaptırmak istedi. *Müftü*, *molla*'lar, *şeyh*'ler ve diğer din adamları, sarayda düzenlenen savaş oyunları ve eğlenceleri dışında hiçbir savaşa katılmadığını; dolayısıyla, böyle bir durumda günah işleyeceğini bildirdiler. Ama o, bu sözleri dinlemedi ve binanın yapımını sürdürdü. Cami tamamlandığında, inançsız anlamında *İmansız Camisi* diye adlan-

dırıldı. En son yapılanlardan biri olduğu için Yeni Cami diye de anıldı.

Caminin iskeleti, binaya oranla oldukça küçük bir kubbeyle örtülmüş kare bir plana dayanır. Kubbe içten, çok kalın ve yuvarlak dört büyük filayağı ile çevrelerindeki dört yarım kubbeyi desteklemek üzere birleşmiş, aynı genişlikte ve çok alçak kemerler tarafından taşınır. İçten açıklık bırakmaya elverişli olmayan bu taşıma sistemi nedeniyle caminin içi loştur. İçeri girmek için güzel bir son cemaat yerinden geçilir; etrafında, yirmi altı kemerden oluşmuş bir tür sütunlu avlu vardır; kemerlerin tonozlarıyla kubbeleri kurşunla kaplanmıştır. Bu küçük kubbeler, başlıkları Türk tarzında ustaca işlenmiş Mısır granitinden yirmi altı sütuna dayanırlar; çevreledikleri meydana çok güzel mermerler döşenmiştir. Meydanın ortasında aynı malden yapılmış sekizgen bir havuz vardır. Son cemaat yeri yol seviyesinden yüksektedir ve on üç basamakla çıkılır. Caminin geri kalanı, uzun sözlerden daha açıklayıcı olan aşağıdaki planda görülebilir.

L'ÉLEVATION ET LE PLAN DE LA MOSQUÉE DE SULTAN ACHMED

Sultan Ahmed Camii'nin resminde, planında ve profilinde aynı harflerle belirtilen göndermelerin açıklaması:

- A Planda ve profilde, ana kubbenin çemberi ve elevasyonu.
- B Büyük kubbeyi taşıyan dört yuvarlak filayağı. Tepelerinde, sekizgen şekilli dört çıkma kule vardır.
- C Ana kubbeyi destekleyen, fırın tonozu şeklinde yapılmış dört yarım kubbe.
- D Caminin dört köşesinde bulunan dört küçük kubbe.
- E Caminin ana kapısı. Kubbesi ötekilerden daha yüksektir.
- F Granitten küçük sütunların taşıdığı galerilerin altında bulunan çeşmeler.
- G Yirmi altı granit sütuna dayanan otuz küçük kubbeye örtülü galerilerin çevrelediği son cemaat yeri.
- H Son cemaat yerine giriş için biri kuzeyde, biri de güneyde bulunan ve basamaklarla çıkılan iki kapı.
- I Camiye girişi sağlayan iki merdiven.
- K Caminin dış galerileri. Buralardan, karşılarında yer alan iç galerilere girilir.
- L Mihrabın bulunduğu yer.
- M Caminin altı minaresi. Her birinde bulunan üçer şerefeden müezzinler halkı ibadete çağırırlar.
- N Camiyi çevreleyen dış duvarın büyük kapısı.
- O Avlunun ana girişi.
- P Kubbeye örtülü sekizgen havuz.

Süleymaniye

Bir Türk hükümdarı, dini kurallarına uygun, yani Osmanlının düşmanlarına karşı fetihler yaparak bir cami inşa etmeye hak kazanmışsa, bu kişi kuşkusuz, Türkiye'nin ondördüncü, aynı adı taşıyan ikinci padişahı Kanuni Sultan Süleyman'dır. Yarıküremizin her üç kıta-

sı da onun kanlı savaşlarına sahne oldu. Asya'daki ilk başarılarından birini talihsiz Rodos'ta elde etti; Erzurum, Erivan, Tebriz ile diğer büyük kentleri aldıktan sonra Bağdat'ı ve İran Krallığının önemli bir kısmını topraklarına kattı. Afrika'da Tunus ve Tripoli krallıklarına; Avrupa'da Buda, Albe Royale ve birçok kenti alarak tüm Macaristan'a egemen oldu. Bunlar arasında Szigeth Kalesi'ni, buraya pek uzakta olmayan Beş Kilise kasabasında hayatını kaybettikten günlerce sonra kazandı.

Bu hükümdar, Almanların tahtına çıkan Charles Quint ile aynı yıl padişah ilan edildi¹⁴⁷. Rodos ve Bağdat seferlerinden dönüşünde de bu muhteşem camiye inşa ettirdi. Düşmanlarına karşı kazandığı büyük zaferlerin anısını yaşatmak ve geleceğe ölümsüz bir anıt bırakmak için camiye adını verdi. Müslüman mimarisinin en başarılı örneklerinden biri olan bu caminin içi de dışı kadar güzeldir. Çoğu cami gibi, hemen hemen kare bir plana göre yapılmıştır. Ortada yer alan çok büyük kubbesi, güzellik ve şekil olarak Ayasofya'nınkinden hiç de geri kalmaz. Kubbe dört büyük filayağı ile taşınır (plan, D). Ayaklar arasında, güneye ve kuzeye doğru, üç kemer dizisi oluşturan, çok güzel bir mermerden yapılmış yekpare ve çok büyük iki sütun daha vardır. Bunların oluşturduğu üç kemer, birbirinden epeyce uzaktaki büyük filayakları kuşağını çok daha güçlü hale getiren bir tür duvar işlevi görür.

İçteki bu dört filayağının yanı sıra, dışta payanda kemer görevi yapan iki filayağı daha vardır; hiçbir bi-

147) Charles Quint 1519'da taç giymiş, Sultan Süleyman ise 1520'de tahta çıkmıştır.

çimsizlik göze çarpmadığı gibi, görünümü de güzelleştirirler; bunlar, hemen ileride bulunan ve camiye dıştan gösteren resimde D ile işaretlenmiştir. Ayasofya'dakiler gibi yapılan dış filayaklarında ya da payanda kemerlerde, çatıya ve kubbelere çıkmaya yarayan küçük birer merdiven vardır; resimde, B ile gösterilen diğer büyük dış merdivenler de kolayca seçilebilir.

Payanda kemerlerin arasına caminin içini aydınlatan üç büyük pencere açılmıştır; altta da, çatıları kurşunla kaplı çok yüksek iki galeri vardır. Galeriler uzun mermer sütunlar tarafından desteklenir (resim, G); sütun başlıkları da yine mermerden Türk tarzında işlenmiştir. Daha aşağıda ise *abdest* almakta ya da ibadetten önce yıkanmakta kullanılan çeşmeler bulunur (resim, F).

Çeşmelerin sağında, önünde birer basamak olan ve kafesli dar bir koridora açılan küçük, yuvarlak bir kapı vardır (resim, E). Padişah camiye ibadete geldiği zaman, hemen yakınındaki büyük taş basamakta (resim, Q) atından inip buradan içeri girer. Bahçede (resim, L) ise, camiye inşa ettiren Sultan Süleyman ile eşinin kabirleri vardır. İçeriye, H ile işaretlenmiş kapıdan ya da karşı tarafındakinden girilir; binanın kuzey bölümüne ait bu resimde belirtildiği gibi kapının ağzına zincir takılmıştır.

Doğuluların, toplumsal konum ya da zenginlik bakımından başkalarından önce gelse de, ibadethanelerine kimseyi gömmediklerini yazmıştım. Ama hükümdarların bu kuralın dışında kaldıklarını söylememiştim. Onlar, her zaman, inşa ettikleri camilerin yanına kabirlerini de hazırlatmışlardır. Disiplin ve düzen konusundaki

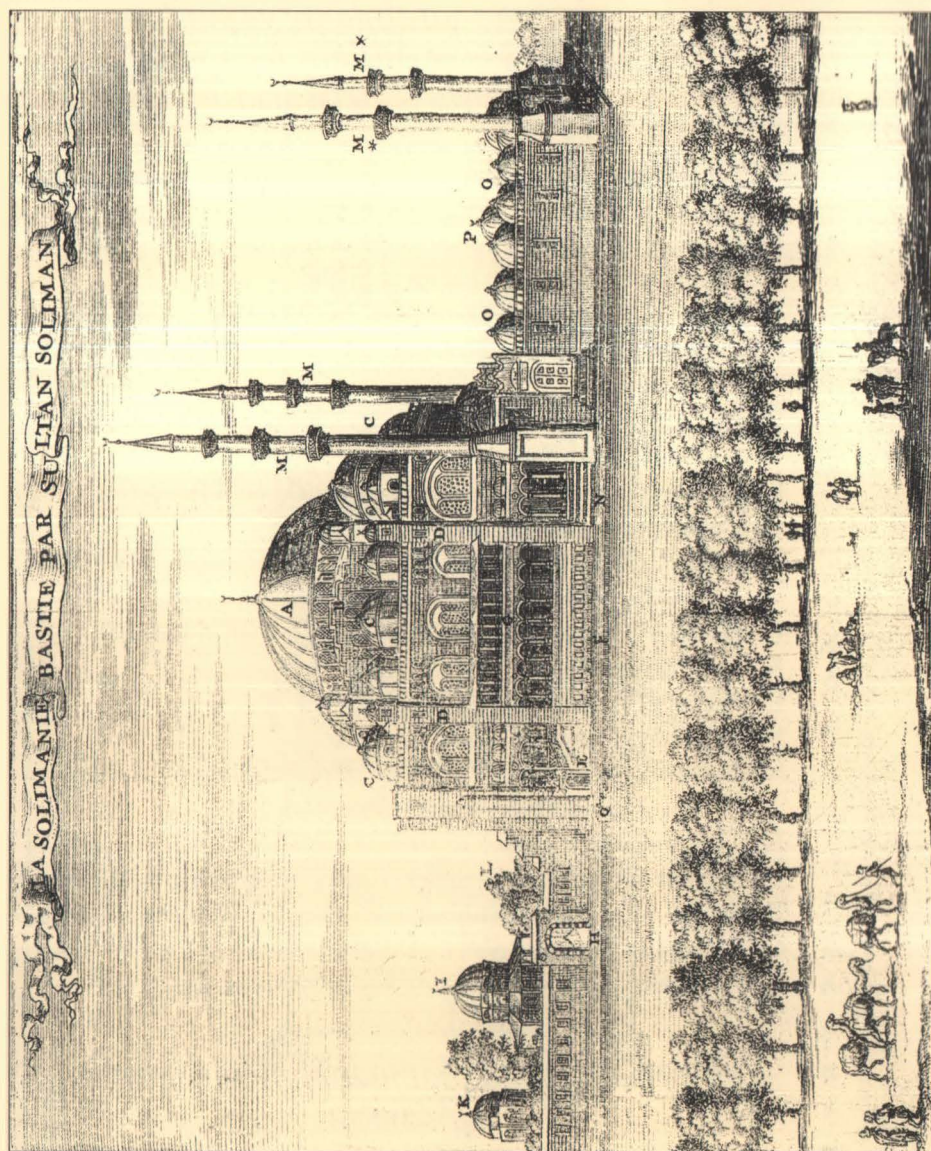
zekâsı kadar büyük girişimleriyle de dikkat çeken Sultan Süleyman, kabrini Süleymaniye'nin arkasındaki bahçeye yaptırmıştı (resim, 1). Bu, İstanbul'dakiler arasında en düzenli ve en iyi inşa edilmiş olan kabirdir. Planı sekizgendir; dıştan bir galeriyle çevrilmiştir; çatısı, mermerden yapılmış on beş küçük sütuna dayanır. İçte ise sekiz sütun tarafından oluşan bir koridor vardır; her köşeye, yılantaşından kesilmiş, kaideli bir sütun yerleştirilmiştir; sütun başlıkları beyaz mermerdendir. İçteki sekiz sütun, kubbeyi taşıyan bir kemer dizisi oluşturur. Kabrin ortasında Süleyman ile oğlunun kabirleri bulunur. Ayakucunda da bakırdan bir şamdana yerleştirilmiş büyük bir mum vardır; etrafına ise, ahşaptan, eğimli sıralar dizilmiştir; ölünün ruhu için Tanrı'ya dua etmeye gelen *softa*'lar buralara kitaplarını koyarlar.

Süleyman'ın eşinin kabri de aynı bahçenin içindedir. Müslümanlar, camide kadınlarla birlikte ibadet etmedikleri için, onlarla birlikte aynı mezara gömülme izni de vermezler. Kuşkusuz bunun nedeni, onlarla birlikte cennete kabul edilmeyeceklerine; orada kendilerine daha gençlerinin ve güzellerinin sunulacağına, mümin Müslümanlar gibi sünnet olmadıkça içeri giremeyecek *gâvur*'larla birlikte kapıda duracaklarına inanmalarıdır. Kabrin yanındaki diğer mekânlar, çok kalabalık sayıdaki maaşlı *softa*'ların maddi ihtiyaçlarına¹⁴⁸ ayrılmıştır. Bu kişiler her ibadetten sonra, geçimlerini karşılamaları için önemli bir gelir bırakan Kanuni Sultan Süleyman'ın ruhuna dua eden ücretli din adamları olarak düşünülebilir.

Böyle vakıflara sahip olmayan cami, özellikle padişah camisi yoktur. Bunun yanı sıra, vakıf olarak kurulmuş *tımarhane*'ler yani hastaneler ya da her gün ekmek, *çorba* veya para dağıtan pek çok yer bulunur. Müslümanlar, insanlara yardım etmek kadar, köpeklere bakmayı da sevap sayarlar. Sadece, tiksindikleri için eve sokmazlar. Onlara küçük kulübeler, evlerinin yanında barınaklar yaparlar. Ama, kendilerinden sonra tabaktaki artıkları temizlemek ya da iyice yıkadıktan sonra aynı tabağı kullanmak şeklinde, Avrupa'da epeyce sık görüldüğü gibi, içeri girip karın doyurmalarına izin vermezler. Frenkler arasında sıkça rastladıkları aynı tabağı kullanma alışkanlığı yüzünden onlara *köpekler* derler.

Süleymaniye'nin sol bölümünde, iki büyük minarenden küçüğüne doğru sıralanmış küçük kubbeler vardır. Bunlar, kemerleri ve caminin girişinden önce binanın çevresini kuşatan peristili örterler. Ortadaki havuzdan çıkan on çeşme, Müslümanların *abdest* almalarına yarar. Caminin yanındaki üçer şerefeli iki minare daha yüksektir; peristilin ucunda ve daha alçak olan diğer ikisinde ise müezzinler için ikişer şerefe bulunur. Küçük minareler, ağaçlarla ve demir parmaklıklı pencerelerle süslenmiş bir duvarla çevrili çok geniş avlunun ortasındaki caminin sınırını belirler. Bunlar, caminin hemen aşağıda verdiğim elevasyonuyla planında görülebilir ve merakı, anlatabileceklerimden çok daha iyi bir şekilde giderebilir.

II. Süleyman tarafından yaptırılan Süleymaniye Camisi'nin resmindeki göndermelerin açıklaması

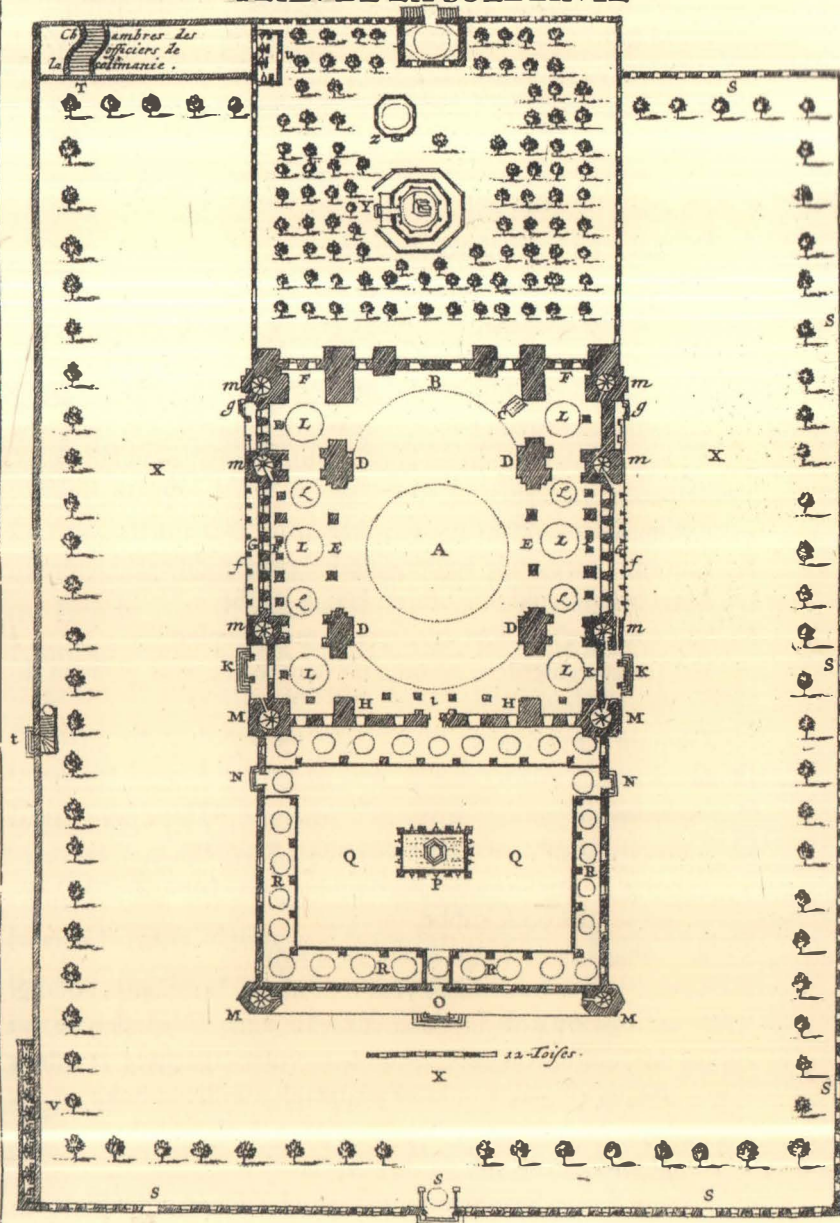
- A Caminin ana kubbesi. Ayasofya'ninki kadar basık, ama ondan daha dardır.
- B Kubbeyi çevreleyen koridora çıkan merdiven.
- C Caminin çevresindeki küçük kubbeler.
- D Payanda kemerler ve içe açılan merdivenler; üstlerini örten küçük kubbelerde içten açıklık yoktur; süsleme amacıyla yapılmıştır.
- E Padişahın ibadete geldiği zaman içeri girdiği kapılar ve basamaklar.
- F Türklerin camiye girmeden önce abdest aldıkları çeşmeler.
- G Padişahın maiyetinin geçtiği koridorlar.
- H Kanuni Sultan Süleyman ile eşinin kabirlerinin bulunduğu bahçenin kapısı.
- I Bu camiyi yaptıran Kanuni Sultan Süleyman'ın türbesi.
- K Eşinin türbesi.
- L Mezarlığın bahçesindeki ağaçlı yollar.
- M Süleymaniye'nin iki büyük minaresi.
- M*Avlunun batı uçlarında yer alan ve diğerlerinden daha alçak, ikişer balkonlu iki küçük minare.
- N Caminin kuzey girişi.
- O Son cemaat yerinin çevresindeki koridorları örten küçük kubbeler.
- P Bu son cemaat yerinin ortasındaki çeşmeli havuzu örten kubbe.
- Q Padişahın Süleymaniye'ye geldiği zaman attan inerken kulandığı, basamak şeklinde kesilmiş büyük taş.

Süleymaniye'nin planındaki göndermelerin açıklaması

- A Türkiye'de kubbeye örtülmemiş pek az cami vardır. Süleymaniye'ninki en güzellerinden, en iyi yapılmışlarından ve Ayasofya'nın kubbesine en çok benzeyenlerden biridir.

PLAN DE LA SOLIMANIE

- B Mihrap, burada kıbleye, yani Mekke'ye doğru, düzgün olarak yöneltildiğinden (Türklerin inşa ettikleri diğer camilerdeki gibi) ortada bulunur.
- C Minber ya da müftü kürsüsü.
- D Ana kubbeyi taşıyan dört büyük filayağı.
- E Granitten yekpare olarak yapılmış çok uzun dört büyük sütun.
- F Caminin içindeki dar galeriler.
- f Dış galerilerin altındaki çeşmeler.
- G Padişahın maiyetinin, içerideki galerilere geçmek için kullandığı dış galeriler.
- g Padişahın camiye girdiği kapı.
- H Ana kubbe geniş tutulmadığından, yanlara yapılmış iki yarım kubbeyi taşıyan küçük filayakları, bunların arasında, ötekiler gibi mermerden küçük sütunlara dayanan küçük galeriler vardır.
- I Avlunun ortasındaki ana giriş kapısı.
- K Caminin kuzeyinde ve güneyinde bulunan diğer iki kapı.
- L Altısı orta büyüklükte, dördü küçük kubbe.
- M Süleymaniye'nin dört minaresi ve merdivenleri.
- m Yukarıdaki galerilere ve binanın üstüne çıkmaya yarayan diğer altı merdiven.
- N Avlunun iki yan girişi.,
- O Ana kapı.
- P Avludaki havuz.
- Q Caminin içi gibi mermerle döşenmiş meydan.
- R Yekpare yirmi dört uzun sütunun taşıdığı kemerleri örten yirmi sekiz küçük kubbe.
- S Hem sokağa hem de içe açılan yedi kapı.
- T Süleymaniye, İstanbul'un yedi tepesinden birine inşa edildiği için kuzey bölümü daha yüksekte kalır. O yüzden de, bu iki kapının önünde, resimde görülen ağaçlarla çevrilmiş avluya çıkmak için birer tırabzanlı merdiven bulunur.
- V Camiye ibadete gelen Müslümanların bedensel ihtiyaçlarını giderdikleri yerler ya da edephaneler.
- u Kanuni Sultan Süleyman'ın türbesini bekleyen görevlilere ayrılmış mekânlar.

- X Süleymaniye'yi kuşatan, etrafına ağaçlar dikilmiş büyük duvar; dokuz kapısı vardır.
- Y Kanuni Sultan Süleyman'ın türbesinin planı.
- Z Eşinin kabri
- & Gelip geçenlerin ya da karşısındaki Eski Saray'ın görevlilerinin, camiye yaptıran sultanın ruhu için Tanrı'ya dua ettikleri küçük ibadethane.

Padişahın annesi tarafından inşa ettirilen Valide Camisi¹⁴⁹

Hanım sultanların cami yaptırmaları olağan bir durum değildir. Bu, şimdi padişah olan IV. Mehmed'in annesi Valide Sultan'ın Osmanlı İmparatorluğu'nda, sınırsız özgürlük ve büyük saygınlık gibi çok ustaca elde etmeyi başardığı özel bir ayrıcalıktır. Cami bende, yakın dönemlerde inşa edilenler arasında, İstanbul'dakilerin en zarifi ve en iyi yapılmış olduğu izlenimini bıraktı. Ayrıca, kurucusunda bulunan sağduyuyu da çok iyi yansıtıyordu. Saray'a giren hanımların en büyüklerinden, en zekilerinden biri, I. İbrahim'in eşi ve IV. Mehmed'in annesi olan bu hanım sultan, arkasında, soylu girişimlerine hizmet etmesi için ölümsüz bir anıt, Müslüman mimarisinin bir mücevherini bıraktı. Amacını, buradan daha iyi karşılayacak bir yer seçemezdi. Soyundan gelen Osmanlı hükümdarlarıyla tebasını ve İstanbul'a gelen tüm yabancıları, sanki kendisini hatırlamaya zorlamak istiyordu. Bu isteğini de, yabancıları, Türkler arasından çıkan bir kadının böylesine muhteşem bir eseri ve girişimi yürüt-

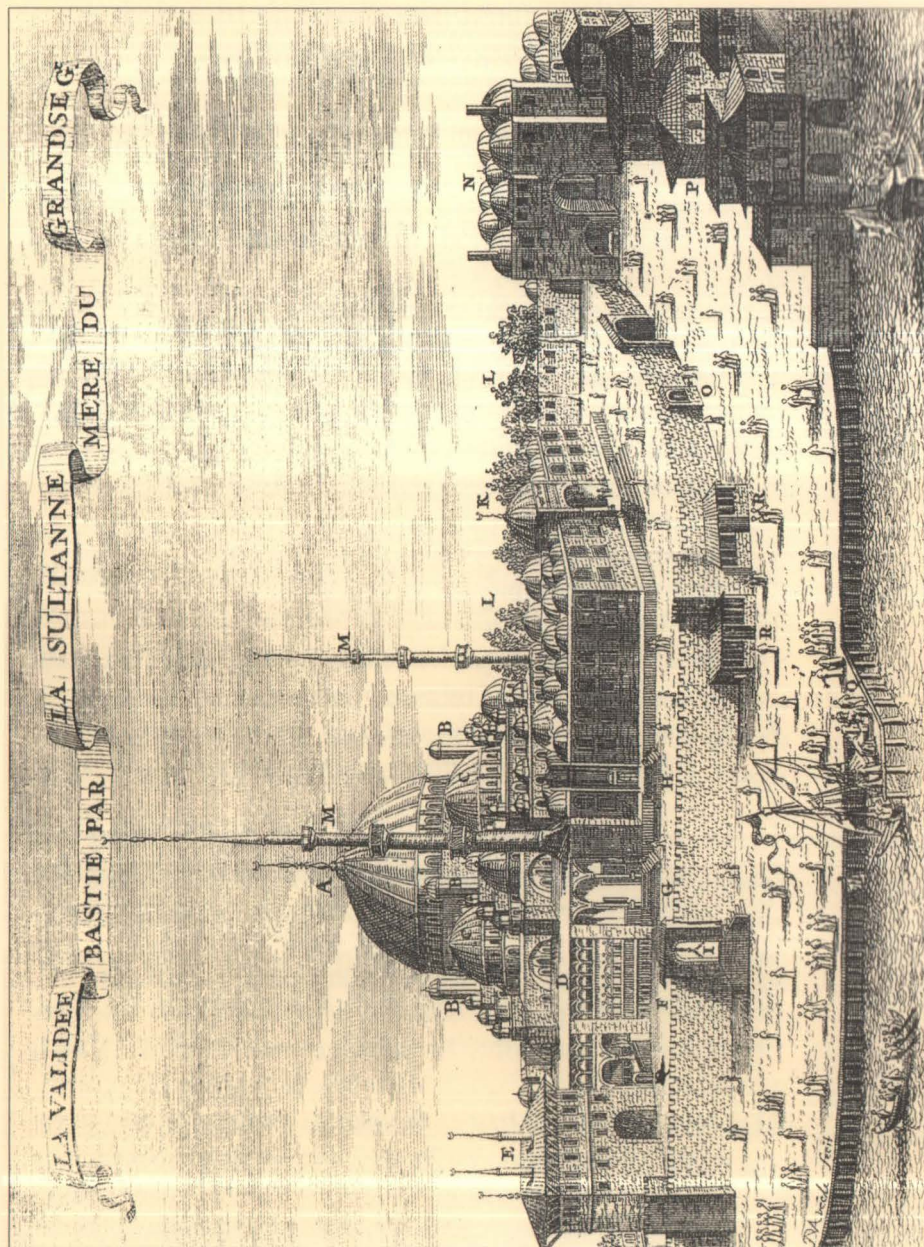
medeki dehasına hayran bırakarak ya da ölümünden sonra bu anıtı görenlerin ruh huzuru için dua etmelerini bekleyerek gerçekleştirmeyi amaçlıyordu¹⁵⁰. Camiyi Saray'a yakın bir yerde, padişahın ve sultanların İstanbul limanına girip çıkan gemileri rahatça izledikleri iki köşk'ün çok az uzağında yaptırdı.

Bu bina da, öteki camilerin çoğu gibi kare bir plan üstüne kurulmuştur. Kuzeyde ve batıda kent surlarının içine giren büyük bir duvarla çevrilmiştir. Güneyini, yine Valide Sultan'ın yaptırdığı *Bazar'ın*¹⁵¹ bir kısmı ile türbesi kaplar. Doğusunda, çevre duvarının ana girişini oluşturmak üzere, Saray bahçelerine oldukça yakın bir yerde, kent kapılarından birinin karşısında başlayan bir başka duvar daha vardır.

Yukarıda üç caminin bütün bölümlerini anlattığım için, burada bir tekrara gerek görmüyorum. Çünkü inşa tarzının güzelliği dışında hiçbir özelliği yoktur. Diğerleri gibi yukarıda ve aşağıda galerilere, altta çeşmelere, üç şerefeli iki minareye, birçok küçük kubbeye, çıkma kuleye ve bir avluya sahiptir. Ancak, onu diğerlerinden üstün kılan özellik konumunun güzelliğidir. Limana çok yakındır; gümrük nedeniyle en işlek iskele de burada bulunur ve Valide Sultan'ın tüccarlara kolaylık sağlamak için yaptırdığı yeni Bazar ile komşudur. şimdi okuyucuyu, aşağıda yer alan ve caminin özellikleri hakkında ayrıntılı bilgilerle aydınlatacak resme gönderiyorum.

150) Hatice Turhan Sultan yazarın bahsettiğinin aksine, Türk değil Slav kökenlidir.

151) Mısır Çarşısı. Çarşı ve bahsedilen cami Safiye Sultan tarafından yaptırılmaya başlanmış, Turhan Sultan tarafından tamamlanmıştır.

Valide Camisi'nin resminde bulunan göndermelerin açıklaması:

- A Caminin kurşunla kaplı, tepesinde yaldızlı bronzdan işareti bulunan ana kubbesi.
- B Bu küçük kubbe kuleleri, sadece dış kısmı süslemek ve kubbenin üstünde yürümek için yapılmıştır. Çünkü caminin içinden görülmezler.
- C İki yarım kubbe; öteki tarafta da vardır.
- D Caminin içindekilere karşılık gelen dış galeriler.
- E Padişahın camiye geldiği zaman dinlendiği büyük köşk ya da salon. Üstündeki iki küçük çıkma kule, buranın hükümdarlık binası olduğunu belirtir.
- F Türklerin ibadetten önce abdest aldıkları çeşmeler; öteki tarafta da vardır.
- f Padişahın camiye girişi kapısı.
- G Caminin kuzey kapısı.
- H Avlunun kuzey kapısı.
- I Limandan ilk avluya çıkan merdiven ve kapı; tüm Türk camileri gibi buraya da bir zincir takılmıştır.
- K Avlunun ve caminin ana girişi; avlu çevresinde sıralanan küçük kubbeler, mermerden yapılmış uzun sütunların taşıdığı kemerleri örter.
- L Caminin güney bölümü boyunca uzanan ağaçlar; Valide Sultan'ın türbesi bunların arasında inşa edilmiştir. Ağaçların gerisinde de, yine onun eseri olan çok güzel bir tımarhane, yani hastanenin kubbeleri görülür.
- M Caminin, her biri üçer şerefe ile donatılmış iki minaresi.
- N Bu kubbeler topluluğu, odalar ve dükkânlarla kaplı büyük bir kapalıçarşıya aittir. Kurucusunun adıyla, Valide Çarşısı diye anılır.
- O Yapı topluluğunun başlıca iki yolunda, isteyene bedava su verilen iki sebilhane vardır. Resimde görülen küçüktür, ama öteki kapıda bulunanı hem daha büyük hem daha bakımlıdır. Sebilci, sıcak günlerde, testilerini içi karla doldurmuş büyük kovalara koyarak soğutur. Sık sık, su içen kişi-

lerin Rahmetullahi illa min evkaf yani bu hayrı yapanın
Tanrı günahlarını bağışlasın diyen sesleri duyulur.

P İstanbul gümrüğü; Galata gümrüğü ise limanın karşı kıyısında bulunur.

Q Valide Limanı'nın iskelesi.

R Birkaç bakkal ya da manav dükkânı.

Bu cami, İstanbul'a gelenlerin ziyaretine tümüyle açık olduğundan, Türklerin kutlama şenlikleri de burada yapılır. Padişah, düşmanlarına karşı bir zafer kazandığı zaman, bunu önce, liman çevresinde yaşayan kalabalık ahalinin gözü önündeki Valide Camisi minarelerinin sevinç ışıkları açıklar. Bu iki minarenin altı şerefesini çevreleyen kandiller yakılır; havadan, birinden ötekine gerilen tellere tutturulmuş sayısız kandille, üste padişahın adı, alta da şenliğin nedeni olan fetihleri yazılır¹⁵². Ama bu ateşler arasında, komşu evlerde yangına yol açarak, kısa sürede mahalleyi; hele bir de, Kuzeydoğu Okyanusu'nun¹⁵³ adıyla anılan *karayel* esiyorsa, tüm kenti tehlikeye sokabilecek havai fişek atılmasına izin verilmez.

İstanbul'da sık esen bu rüzgâr yangına yol açmazsa korkulacak bir durum yaratmaz. Bu büyük kentin küle dönme tehlikesini azaltmak isteyenler, bu rüzgâr eserken çıkan yangına birkaç bomba, gemi iskeleti vb. atarlarsa, kötü ama güvenli geçen kısa bir sürenin ardından başarıya ulaşabilirler. Bu rüzgâr, her zaman kötü sonuçlara yol açtığından *karayel*, yani siyah *rüzgâr* diye anılır. Karadeniz'den eser ve orada çok güçlüdür.

152) Mahya kastediliyor.

153) Karadeniz kastediliyor.

Kırım Tataristanı'ndaki Kefe'den İstanbul'a yelken açan gemilere büyük zararlar verir. Uzun süre geçmiş olmakla birlikte, böyle büyük fırtınalardan birinin pe-rişan kalıntılarını gördüğümü hatırlıyorum.

Çeşitli boylarda on sekiz gemi, oldukça iyi bir rüz-gâr altında Kefe'den ayrıldıktan bir süre sonra, bu fırtınalı denizde o güne dek görülmemiş bir *karayel* es-meye başlamıştı. Fırtına bastırıldığında bu acımasız su-ların tam ortasında bulunuyorlardı ve ne demir atabi-liyorlar ne de kaçınılmaz gördükleri bir fırtınadan ko-runabiliyorlardı. Tüm çabalarına rağmen, gemileri dalgalara bırakmak zorunda kaldılar. Rüzgârın yırttığı ve sürüklediği yelkenlerden yararlanamıyorlardı; yel-kenlerin bağlı olduğu direkler ve serenler kopmuştu. Gemilerin dümenleri korkunç dalgaların şiddetinden kırılmıştı. En büyük yardımcıları, eğer Muhammed İs-tanbul'a ulaşabilmek için onlara Tanrı'nın lütfunu sağ-larsa, Mekke'ye yapacakları yolculukta birçok deve beslemek konusunda yaptıkları adaklardı. İkisi dışında bütün gemiler, birbirlerine çarpıp parçalanarak ya da karaya oturarak batmıştı. Bunlar da dünyanın en bü-yük mutluluğuyla yelkensiz, yönetimsiz, yarı parça-lanmış halde, geçirdikleri tehlikeyi ve *yoldaş*'ları ile ge-milerini yok eden fırtınanın acı haberini vermek için İstanbul'a ulaşılar.

Trakya Bosforu üstünde, hem Asya hem de Avrupa kıyısında sıralanmış yirmi sekiz mahalledeki evlerin pencereleri, bu harap gemilerin izleyicilerine yetmi-yordu. Kimileri onlar için adaklar adıyor; kimileri gözyaşı döküyordu; herkesin içi merhametle dolmuş-

tu. Böylece limana giren gemiler, her yerden su aldıklarından batıp gitmemek için, yolcularını ve yüklerini hızla boşalttılar.

İstanbul limanında demirli gemiler, Pera ve Topخانه tepelerinin sağladığı barınaktan yararlandıkları için bu kara rüzgârdan korkmazlar. Ama *gündoğusu* ya da *günbatısı rüzgârı* sert ve özellikle gece estiğinde, ağzı doğuya, dibi batıya bakan limanın sularını şiddetle çalkalar; gemilerin birbirine vurmasına yol açar ve tayfaları manevralar yapmaya zorlar. Bunun sıkıntısını yalnız onlar çekmezler. Böyle zamanlarda, İstanbul'daki ve limanı çevreleyen mahallelerdeki evlerde tayfaların gürültüsünden uyanmamak için, uykuya iyice dalmış olmak gerekir. Her yerden denizcilerin, limandan yükselip kentin tüm tepelerine ve çevresine dağılan uğultuları duyulur. Sonra, sokaklarda yaşayan bir sürü köpek, tayfaların gürültüsüne uluma ve havlamalarla cevap verir. Hepsi birleşince, ancak bir kent yağmalanırken duyulan çığlıklara benzeyen bu korkunç patırtı, İstanbul'da ilk kez uyuyanlar üstünde yatıştırılması imkânsız bir korkuya yol açar.

Şimdiye kadar anlattığım dört caminin dışında, hükümdar yapıları olduklarını simgeleyen camiler sıfatı verilmiş pek çok büyük cami vardır. Hepsi inşa ettiren padişahın adını taşır ve yalnızca kurucularının himayesinde Tanrı'ya adanmıştır. Bunlar *Sultan Bayezid*, *Sultan Mehmed*, *Sultan Selim*, *Sultan Murad Camileri* gibi yaptıranın adıyla anılır. Ama camiye inşa ettiren bir paşaysa, görevini *mescit* kelimesiyle belirtmek gerekir. Sözelimi, Karamanlı bir paşanın yaptırdığı *Karaman*

Paşa Mescidi diye anılır. Ama insanlar, hükümdarların yüceliğine uygun terimleri kolayca benimsediklerinden, davranışlarını taklit ettiklerinden ve tüm Türk ibadethanelerini ortak olarak niteleyen cami sözünü saygın bulduklarından, *Yusuf Ağa Mescidi* gibi söylenmesi gerekirken, günlük kullanımda, *Mehmed Paşa Camisi* derler.

Tüm Müslümanlar, her gün en az üç kere toplu ibadete katıldığından Türkiye'deki cami sayısı çok fazladır. Sadece İstanbul'da 4969 cami vardır. Bir derviş bana, kenttekilere çok büyük mahallelerdekilere de eklenince, bu sayının on dört bine çıktığını söyledi. Ama, yanıldığını ve en çok beş-altı bine ulaşacağını düşünüyorum. Camilerin hepsi, gelirleri yüksek olduğundan ve her gün birkaç Müslüman, ölümünde ve sağlığında bağışlarda bulunduğu için çok bakımlı tutulurlar. Bu vakıflar, camideki her beş ya da yedi ibadete katılmak, sonra kurucusunun ruh huzuru için Kuran'dan bir bölüm okumak ya da bir kandilin bakımını yapmak, mahalle fakirlerine sadaka dağıtmak ve diğer benzeri vakıf işleriyle uğraşmakla yükümlü bir *softa*'ya, genellikle günde sekiz-on aspre öderler. Vakıfların başyöneticisi Saray'daki hanımların da yöneticisi olan *kızlarağası*'dır; ondan sonra her caminin *kâtib*'i gelir.

Sık sık camiye giden insanlar arasında ermiş geçenler de vardır. Bunlar gündüz dualarına katılmakla yetinmezler; başkalarını, tüm günü ibadetle geçirdiklerine inandırmak için gece de camide kalmak isterler. Mahallesinde çok sade bir yaşam sürdürdüğü sanılan bir derviş, küçük bir caminin yöneticisinden,

ibadet için geceleri de burada kalabilme izni istemişti. Bu yönetici hem *imam* hem de *kapıcı* idi; çünkü camide kendisinden başka görevli yoktu. Sadece yirmi kadar kandili yanık bırakabildiğinden, tek başına fazla yağ tüketmeyeceğini umarak, dervişin geceleri istediği gibi camide kalmasına izin verdi. Bu adamı, yemek yediği pek görülmeyen ve çok erdemli bir kişi olarak tanıyordu. Ama, her *ramazan*'da, yani Karem'de Türklerin o günlerde yaptıkları gibi geceleri hafif bir yemek yediğini ve gündüzleri ise çoğunlukla uyuduğunu bilmiyordu.

Aynı zamanda *muhtar* göreviyle caminin kandillerine de bakan imam, bir gün olağandan daha sık yağ koymak zorunda kaldığını fark etti. Yeni harcamanın nedenini öğrenmek için, her gece camisinde bıraktığı dervişini gözlemeye karar verdi. Çünkü Türkiye'de böyle *zeytinyağı yiyciler*'e, yani yağ yiyenlere oldukça sık rastlanıyordu. Bu yüzden, iki arkadaşını caminin bir köşesine sakladı; bunlar, kandillerin yağını yerken gördükleri zaman, dervişini iyice hırpalayacaklardı.

Bir gece imam caminin kapısını çekip gitti. İçeride kimse kalmadığını sanan derviş, üstünde sakladığı ekmeklerden birini çıkarttı; İstanbul'un en iyi zeytinyağıyla doldurulmuş kandillere yaklaşılarak bir kısmını söndürdü ve diğerlerinin ışığından yararlanarak ekmeğini yağa batırıp yemeye başladı. O sırada, sıçan gibi davranmanın verdiği tedirginlikten kurtulmak için "Tanrı'dan gelen her şey ortaktır. Bu cami ve içindekiler Tanrı'ya aittir. Bu yağ Tanrı'nındır, ekmek Tanrı'dan gelir ve ben de Tanrı'nın kuluyum. Şu halde

Tanrı'dan gelen her şeyden yararlanabilirim" diyordu. İmamın camiye sakladığı iki bekçi *zeytinyağı yiyici*'ye sessizce yaklaştılar ve henüz çok sıcak olan yağa ekmeğini batırırken "*Bu Allah'tan gelir*" diyerek kandilleri boşaltmasını gözlediler. Sonra da, yanlarında taşıdıkları sopaları omuzlarına indirmeye başladılar. Derviş dayak yerken bunu da Tanrı gönderir anlamında, "*Bu dahi Allah'tan gelir*" diye söyleniyordu. Ardından, derviş camiden dışarı atıldılar; imam da, onu bir daha geceleri camide tek başına bırakmadı.

Ayasofya'yı anlatırken, Müslümanların camilerindeki din görevlilerinin bir kısmının adlarını saymıştım; şimdi de sıralarını ve sayılarını vereceğim. Hepsinin başında, Türklerin başpatriği gibi düşünülebilecek olan müftü gelir. Tüm camilerin ve Divan'ların başkanıdır. Saygın ve çok bilgili bir din adamı olduğundan tüm Türkiye'de büyük bir yetkiye sahiptir. Çözümü en güç ve karmaşık konular ona danışılır. Bunlar yazılı olarak verilir ve dava onun *olur* ya da *olmaz*, yani evet veya hayır onayına göre tamamlanır; *fetva*, yani dilekçenin altına adını ve kendisine verilen *Fakir*¹⁵⁴ unvanını koyar.

Müftüyü, camilerdeki başyönetici olan kâtip izler; cumaları ve diğer bayram günleri halkın ibadetini yaptırır. Ondan sonra, büyük camilerde sayıları birden çok fazla olan *imam*'lar ve ibadeti yönetmekle görevli *beliğler* gelir. *Vaiz*'ler ve *nasihatçi*'ler, yani dini öğütler verenler, haftada üç gün ibadetten sonra kürsüye çıkarak, halkı inanmaları ve uygulamaları gereken dini hususlar hakkında aydınlatırlar. *Softa*'lar ve

154) Dünya nimetlerinden el çekmiş anlamında.

molla'lar, bizim ücretli papazlarımıza benzerler; bedeli ödendiği zaman dua ederler. *Molla*'lara ölümlere dua okuması için para verilir. *Muhtar*'lar kandillerin, *kilimci*'ler yaygıların bakımını yaparlar. *Kaimci*'ler ya da *sü-pürgeci*'ler de camilerin öteki taraflarını temizlerler. *Kapıcı*'lar, yani kapı bekçileri, *müezzin*'ler, yani ibadete çağırانlar ile *derviş*'ler, *şeyh*'ler, *kalender*'ler ve bu türden kişiler, camiye çoğunlukla ibadet için değil, dağıtılan sadakadan paylarını almak için giderler.

İyi bir gelire sahip olan bu din adamları, camileri her zaman çok temiz tutmakla yükümlüdürler. Bu bağlamda köpeklerin içeri girmesine kesinlikle izin vermezler. Bu ayrıcalık, yerdeki halıları kemiren fareleri avlamaları ya da bu hayvanların hepsinin en temiz olmaları ve Muhammed tarafından sevilmeleri nedeniyle sadece kedilere tanınmıştır.

Türklerin İstanbul'da yaptıkları camiler arasında, öteki hayır kurumları da sayılabilir. Kentte bu türden yaklaşık yüz büyük ev vardır. *Tımarhane*, yani hastanelerde bedence ve zekâca düşkün olanlara bakılır. *Fakirhane*'lerde ise yoksullar barındırılır; onlara her gün ekmek ve çorba verilir. *Han*'lar ya da *kervansaray*'lar, hemen hemen Colleges de Paris gibi inşa edilmiş büyük binalardır; zenginler tarafından yolcuların, az bir ücretle, hepsi hepsi günde bir sou eden bir-iki aspre vererek, güvenli bir şekilde istedikleri kadar kalabilmeleri için yaptırılmıştır. Bu *kervansaray*'ların sayısı 417'ye kadar çıkar; her birinde çeşmeler, dükkânlar vardır. Hatta bazılarında cami ve herkesin kullanımına açık hamamlar bulunur.

Türklerin dini şarap içmeyi yasaklamıştır. O nedenle Müslümanlar, gelip geçenin susuzluğunu gidermesi için, her yere çeşme yapmışlardır. Bu yüzden gerek İstanbul'daki gerekse çevre mahallelerindeki çeşmelerin sayısı 5935'e varır. Camilerin çevresinde ve kentin diğer yerlerinde bulunan çeşmelerden, *saka*'lar yani su taşıyıcıları, bizim iki kovanımızla dolan, deriden büyük bir torbaya koydukları suyu, Paris'te yapıldığı gibi evlere taşırlar. İstanbul'un suyu, kentten dört-beş fersah uzaktaki Belgrad köyünden çok yüksek sukemleriyle gelir.

Divan ya da Türklerin mahkemesi

Tüm uluslar arasında, ibadete ayrılmış yerlere Türklerden daha saygılısını bulmak ne kadar zorsa; yargıyı, hükümleri, genellikle Divan'dan çıkan ve adaletten payına düşen her şeyi Türkler kadar büyük bir itaatle kabul edenini bulmak da zordur. Taraftarları yargıç karşısına çıkartmak için ikinci bir çağrı yapmak gerekmez. Biri, suçlu olduğunu hissetse de, hele "Adaletin kestiği el acımaz" atasözünün doğruluğuna inanmışsa, cezasına katlanarak mahkemeye gitmekten çekinmez. Bunun nedeni yargıçların dürüstlüğü, yasaların eşitliği, haksızlık ve zorbalık olmaması değil; daha çok dayak korkusu ve insanlara yapılan acımasız hakaretlere alışmaları, İstanbul kaymakamının ya da bizzat başvezirin hakkını teslim edeceği bir üst mahkemeye başvurma cesaretini gösterememesidir.

Mahkemenin kurulduğu yere Divan denir. Küçük de olsa, kadı bulunan her kentte bir Divan vardır.

Ama, yönetici olarak bir paşa bulunuyorsa, kadının tüm yetkisi ona geçer ve davaları yalnızca o görür. İstanbul Divanı ise, cumartesi, pazar, pazartesi ve salı olmak üzere haftada dört gün Saray'da kurulur. Bu mahkemenin başlıca görevlileri olan başvezir ya da bazen onun yerini alan kaymakam ortada oturur; hükümdarlık mühürlerinin koruyucusu olan *nişancıbaşı* sağına, kadıların başı *kazasker* ile zabıt tutan *defterdar*'lar soluna yerleşirler. Kapı bekçilerinin başı *kapıcıbaşı* ile bir tür mübaşirlik yapan *çavuşbaşı* da girişi beklerler.

Bu odada önce maliyeye, orduya ve savaşa ilişkin konular görüşülür; sonra tüm Osmanlı İmparatorluğu'ndaki zabıta ve adalet işleri ele alınır. Ardından dilekçe sunmuşlarsa, elçilere verilmesi gereken cevaplar incelenir; ayrıcalıklar ve pasaportlar dağıtılır, paşalara mektuplar gönderilir. Suçlular ya da öyle oldukları sanılanlar idama mahkûm edilir. Bunlar bittikten sonra, çok hızlı ve oldukça adil bir şekilde özel davalara geçilir. Çünkü yargıçlar, padişah İstanbul'da ise, onun Divan Odası ile karşılıklı, siyah bürümcükle örtülmüş bir kafesin arkasından kendilerini dinlemesinden; haksızlıklarına tanık olmasından ve bu yüzden de mahkeme çıkışında başlarını kestirmesinden korkarlar.

Burada, yakılmak, kazığa oturtulmak, asılmak, başın kesilmesi, denize atılmak ya da dayak yemek için yapılması gerekenlerden söz etmeyeceğim. Müslümanlığa karşı işlenen suçların cezasının, sadece barbarlık olan ilk iki işkenceyle verildiği yeterince bilinir. Cinayet ve hırsızlığın cezası asılmak ve başın kesilmesidir. Beşincisi olan denize atılmak cezası, zina duru-

munda yakalanan Türk kadınlarına uygulanır. Dayak ise, genellikle hafif suçlardaki ceza hükmüdür. Bu konular bıktırıncaya kadar tekrarlandığından benim ekleyeceğim yeni bir şey yok; o yüzden sadece Türklerin adaletine ilişkin küçük bir olay anlatacağım. Bu, Divan incelemesini bitirmek ve ona son vermek için iyi bir neden oluşturabilir.

Türk yargıçlarının, tartışmasız gerçek bilinmek istendiğinde, Kuran'a el bastırarak yemin ettirme geleneği vardır. Tartışan taraflar bunu pekiştirmek istediklerinde, evliyseler yemine, yalan söyledikleri takdirde karılarından ayrılma isteğini¹⁵⁵ eklerler. Söz konusu durum, özellikle Suriye dolaylarında görülür. Bu eyaletin Antakya kentinde bulunuyordum. Oldukça zengin genç bir tüccar, şam kentinden güzel bir Fenikeli ile yeni evlenmişti ve karısını büyük bir aşkla seviyordu. Bir gün ticari çıkarları için Halepli bir tüccarla kavga etti ve avans verdiğini daha iyi kanıtlamak ve hakkını en iyi şekilde savunmak için, sözleri doğru değilse, karısının bir başkasının olmasını söyledi. Yargıç bu yemin üstüne, kararı genç koca lehine verdi ve karışı tarafı mahkûm etti.

Bu yemini yalan yere eden kocanın karısından boşanmasını ve kadının, en az yirmi dört saat süreyle bir başkasına verilmesini buyuran yasayı¹⁵⁶ bilen Halepli bu kararla yetinmedi. Davalısının güzelliğiyle ünlü karısının, hiç değilse bu süre boyunca hemen bir başka-

155) Şeriatı göre boş düşme.

156) İslam hukukunda hülle denilen bu işlem, yazarın bildirdiği gibi değil, koca karısıyla yeniden evlenmek istiyorsa yapıldı. Kocanın böyle bir isteği yoksa, boş düşen kadının yasayla bir başkasına verilmesi söz konusu değildi.

sına verileceği ümidiyle, Antakyalının yalan yere yemin ettiğini söyleyecek birkaç tanık buldu. Türkiye’de gerçeğe karşı tanıklık edecek alçak ve çıkarıcı birilerini bulmak güç değildir. Bunun için verilen cezaları bilmekle birlikte, birkaç kuruş alıp yargıcın karşısında istenileni söylemekten utanmayan bir sürü yalancı tanık vardır.

Dolayısıyla Halepli tüccar da, karşı tarafı mahkûm ettirmek için, sözünü yerine getirmediğinden, eşi gibi güzel bir kadına sahip olmayı hak etmediğini söyleyen gerçek ya da yalancı tanıklar bulmakta zorlanmadı. Bunun üstüne *kadı*, yasaya göre Antakyalı tüccarın karısının ondan ayrılmasını ve bir başkasına verilmesini emretti. Talihsiz koca, sevgili karısını kaybetmeye zorlanmanın ümitsizliği içinde, hemen bir *şeyh’e* başvurdu. Bu adam, çevresinde bilgili bir kişi olarak tanınıyor ve sık sık dinin en karmaşık noktalarını açıklaması için ona danışılıyordu. Koca da ondan bu katı hükmü yumuşatacak bir çare bulmasını rica etti. Kadı ile konuşursa bir iltimas sağlayabileceğini söyledi ve cevabı beklerken avucuna on altın sikke (Fransa’da yaklaşık yirmi üç ecu eder) koydu. *Şeyh* zeki bir adamdı. Bu yasaya karşı çıkmanın son derece güç olduğunu; ama uygun bir açıklama bulunup kadıya kabul ettirilebileceğini; önceden, altın ışıltısıyla yargıcın gözünü kamaştırmaya ve birkaç büyük armağanla fikrini değiştirmeye çabalarsa amacına ulaşabileceğini söyledi.

Güzel Fenikelisi uğruna tüm mülkünü vermeye hazır olan Antakyalı tüccar, karısını korumak için bir çö-

züm bulunursa hiçbir fedakârlıktan kaçınmayacağını bildirdi. Bunun üstüne şeyh, yani din bilgini, onu yirmi sikkeyle birlikte dostu olan kadıya götürdü ve şöyle dedi:

"Efendim, bu adama karşı yasaya tamamen uygun bir karar verdiniz. Ama, karar onu çok üzdüğünden ve yakın bir dostum olduğundan, küçük armağanını kabulünüzü ve aynı yasa-yı bir de benim yorumlamama izin vermenizi ricaya geldim. Yalan yere yemin eden kişinin karısından tamamen ayrılmasını ya da kadının en az yirmi dört saat boyunca başka bir erkekle evli kalmasını buyuran yasa, aynı zamanda kadına, kocasının yanında diğer erkeğe¹⁵⁷ dokunma hakkını da veriyor. Yasa çok ke-sindir ve kararınız çok yerindedir. Ama lütfen şu şekilde uygulanmasına izin veriniz: Tüccarın karısı emrettiğiniz gibi kocasından boşansın, ancak evlendiği kişiyle ilk kocasının gözü önünde yatsın. Lütfen Antakya'nın surlarını yıkayan ırmağın hatırına kararınızı bu doğrultuda veriniz. Çünkü el-Âsi diye adlandırılan bu ırmak, yasanın gerektirdiği tüm niteliklere sahiptir, yani erkek cinsindendir¹⁵⁸". Kadı, şeyhin, yani hukuk yorumcusunun dahice açıklamasından etkilendi ve müşterinin yirmi sikkesinin hatırına, usta avukatın sonuçlarına göre kararını verip tarafları gönderdi.

Türklerde Çalışma

Varlığını sadece çalışmaktan alan insan, çalışmazsa bunu kaybeder. Fransızlar gibi çok çalışan ulusların, yaşamayı diğerlerinden daha çok hak ettikleri, Türkler gibi daha az çalışanlarınsa, buna daha az layık

157) İlk kocanın yanında ikinci kocaya.

158) Âsi kelimesi Arap gramerine göre eril bir kelimedir.

oldukları söylenebilir. Tüm insanlar gibi Türklerin çalışması da ihtiyaç, yararlanma ve zevke dayanır. Ama çok az şeyle yetindiklerinden, rahatlarını sağlamak için çaba göstermediklerinden, güzel sanatlara ve bilime ilgi duymadıklarından, onlarda sadece yaşamak için gerekli şeylerin bulunmasına şaşmamak gerekir. Kaçınılmaz olarak ticarete ilişkin uğraşlar dışında, ruhun ve bedenin eğlenmesi, hoşça vakit geçirme amacını taşıyan çok vasat etkinlikler bile, Müslümanlar kadar kaba ve az eğitilmiş insanların her zaman çok uzağında olmuştur.

Türkleri çalışmaya zorlayan ihtiyaçlar çiftçilik, fırıncılık, kasaplık ve mimaridir. Osmanlı İmparatorluğu'nda toprakların ekimiyle Hristiyanlar uğraşır. Türkler, bir köyde ekin ya da hasat yapacak Rum, Ermeni kalmadığında sabanın başına geçerler. Büyük kentlerde, Paris'teki gibi halkın buğday, un ve ekmek ihtiyacını karşılayan çok sayıda fırın vardır. İstanbul'da hamur götürüldüğünde herkesin ekmeğini pişiren yaklaşık 700 kadar fırın bulunur. Ekmekçiler denilen bu fırıncıların çoğu, buğdayı, sayısı 600'e varan kendilerine ait değirmenlerde, taşları hayvanlara döndürterek öğütürler. Çünkü kentte ve çevresinde su bulunmaz, rüzgâr ise yetersiz kalır. Ekmek, Fransızlarınki kadar lezzetli değildir; yassı ve tahta tabak biçiminde peksimetleri andırır. Sıcak ya da taze olduğunda pek fena sayılmaz; daha önce anlattığım nedenle de rengi esmerdir.

Türklerin mutfağı, hemen hemen Büyük İskender'inkine benzer. Karia kraliçesi Ada'nın gönderdiği

aşçıları, valisi Leonidas'ın kendisine iki mükemmel aşçı bıraktığını, hazırladıkları sosların iştah açmakta yüzde yüz etkili olduğunu; sabah yediğinin öğle yemeğine hazırladığını, akşamkinin ise akşam yemeğine lezzetli bir çeşni kattığını söyleyerek reddetmişti. Müslümanların yemeklerinin lezzetli olması için de başka şeyler gerekmez. Pirinç tanelerinin et suyunda ya da su ve tereyağında çok az pişirilmesiyle yapılan *pilav*, tüm yemeklerinin en güzelidir; onsuz bir şölen düşünülemez. İçine genellikle *yoğurt* dedikleri kesilmiş süt, sarı yapmak için safran, tatlılaştırmak üzere bal ya da pişirilmiş üzümünden yapılan *pekmez* ve onların gibi garip bir tat anlayışına uygun binbir çeşni katılır.

Ender olarak kızartılmış et yerler; *kebab* dedikleri bu yemeği hazırlarken domuz yağı yerine, Karaman koyununun bir şapka kenarı kadar geniş ve iri olan kuyruğundan yararlanırlar; ama tadı güzel değildir. Şarap yasağı nedeniyle, Fransa'da, adını bile duymadıkları *bisque*¹⁵⁹ gibi şeyler yenmeden kalkılmayan masada, gereğinden fazla oturmazlar. Yemeği çabucak bitirip *sofra* denilen deriden örtüyü toplarlar.

Yemek konusunda bir İngiliz'in et, bir Alman'ın şarap için katlanamayacağı bu sadelik, bir Müslümanı ister savaşta ister evde, kesinlikle rahatsız etmez. Savaşa giderken götürdükleri başlıca yiyecekler pirinç, eritilmiş yağ, kurutulmuş ya da kıyılmış¹⁶⁰ ettir.

159) Tatlı su istakozuyla, kümes ya da av hayvanı etinin suyuyla, haşlanmış balıkla vb. yapılan bir tür ezme çorbası.

160) Kavrulmuş kıyma kastediliyor.

Bunlar, pek çok insanı değişik tatlar aramaya zorlamaz ve askerlerini de maddi hazların peşine düşme tehlikesine sokmaz. O nedenle, birçok ailenin temel yiyeceği, yılda bir fıçı pirinçten, birkaç küp eritilmiş yağdan ve kuru meyveden oluşur. Bana gelince, bu yetinmeye, tüm Doğuluların gücünden ve tombul görünüşlerinden başka bir şey katmayacağım. Eğer yıllık gelirden pay alıp kişisel servet sahibi olmaya izin verilseydi, uzun zamandan beri yemekten kıсарak yaptıkları bu tasarruf yerine, İstanbul'daki zengin aileler bile, Fransa'daki gibi pahalı ve yıkıcı şölenleri daha sık düzenlerlerdi; ama bir evin mutfak geliri karacığere benzer; büyüdükçe öteki organların çalışmasını önler.

Türklerin mutfağı bana tıbbi düşündürdüğünden, özellikle tüccar, zanaatkâr, seyyah vb. çoğu Doğulu-nun Galenos'un önerdiği gibi öğleyin çok az, akşam daha fazla yemek yediğini söylemeliyim. Avrupa'da bunun tersi uygulanır. Hippokrates'in izleyicisi Salerno Okulu'na göre ise, öğlenleri çok, akşamları az yemek yenmelidir. Ancak, Fransa'daki gibi Türkiye'de de, Tıp Fakültesi'nin bu iki ünlü öncüsünü uzlaştırmak için Hippokrates'in önerisini bol öğle yemeği, Galenos'un önerisini bol akşam yemeği yiyerek yerine getiren birçok insan bulunur. İkinci bir gelenek her iki tarafa da uygun düşebilir. Sonuçta Türklerin mutfağı ne olursa olsun, tüm Doğu uluslarıyla birlikte yediklerimi hatırlatan pilav, dolma, börek, çorba ve diğerlerini bazen Paris'te de pişirdim.

Müslümanların mimaride uydukları bazı kurallar

varsa da, bunları özel konutlarında görmek imkânsızdır. Sadece camiler, hamamlar, hastaneler, *kervan-saray'lar*, *bazar'lar*, *bedesten'ler* gibi kamu binaları pek fena değildir. Çok az evde görülen ahşap ve yaldızla kaplı birkaç odanın dışında güzel denilebilecek hiçbir şey yoktur; *sofa'larında* da mobilya olarak sadece *min-der'ler* ve halılar bulunur. Türklerin mutfakları kadar evlerinin durumu da göz önüne alındığında, yerleşik yaşama geçmekten çok imparatorluklarını genişletmek amacıyla oldukları kolayca anlaşılır. Bu nedenle de İlkçağ'dan kalma güzel olan her şeyi yıkmaya ve geleceğe uzanmak için birkaç büyük anıt yapmaya dikkat etmektedirler. Onlarda amfiteatr, tiyatro, resim, heykel ve genel anlamda güzel sanatlara ilişkin hiçbir şey aranmamalıdır. Bunların amansız düşmanlarıdır; kaba mizaçları, sadece yaşamsal ihtiyaçlarını belletebilmiştir. şimdi topraklarını zapt ettikleri ve torunlarını büyük bir baskıyla yönettikleri eski Mısırlıların, Arapların ve Yunanlıların öğretilerini araştırmaktan da uzaktırlar. Onlara, ülkelerinde güzel sanatları ve bilimi geliştirebilme; hele eskiden önemli aşamalar kaydettikleri tıpta bile önceki bilgilerden yararlanma izni vermezler. Eğer bir *hekim*, yani doktor, hastalığının bazı özelliklerini gözlemlemek için bir ölünün vücudunu açsaydı ya da yeni bir şeyler keşfetmek için bazı hayvanların anatomisini araştır- saydı; yıllarca çabalayarak kazandığı bilgisine duyulan saygıyı, bir günde kolayca tüketebilen bir hakaretle karşılaşırdı.

Ancak sert hakaretlerle yıpratarak öç alsalar da, bu barbar halkların aleyhinde konuşmayı sürdüreceğim ve

çıkma üzere olduğum yeni Doğu gezesinde gördüklerimi anlatmak için sözlerimi burada noktalayacağım. Kitabımı, *Tres-Chrétien* ve Muzaffer unvanlarını böylesine hak eden bir kralın yardımı ve desteğiyle yönetileceğinden, kendisini mutlu edecek bir tasarının Dünyanın En Güçlü Kralına esin vermesi için, her şeyin Egemen Efendisine sunarak bitiriyorum.

*Ey yüce tanrı, Boşaltın gururunu Bizans tiranlarının
Altına Louis'nin ayaklarının
Düşsün görkemle yıldırımları Fransa'nın
Çarptıkları kadar göz kamaştırıcı parlasm
Size baş kaldırana boyun eğdirmek için
Sizinle ve muzaffer kılarak sizin için
Yanlışını bu dinsiz halkın yok etsin
Ve yerine onun yeşertsin
Kutsal yasalarını şanlı dininizin.*

GENEL DİZİN

A

- Abbas 201, 202
- Abydos 19, 26, 27
- Acciron 37
- Ada 239
- Afrika 62, 67, 88, 215
- Agapes 167
- Agii Sarandes 169
- Agion Oros 143
- Ağrı Dağı 161
- Aiakos 17
- Akdeniz 1, 15, 16
- Akhilleus 6
- Akropolis 58, 61, 63, 64, 72, 74, 80
- Aksios 163
- Albe Royale 215
- Aloni 53
- Altın Kapı 65, 66
- Ambon 125
- Anadolu Eski Hisarı 17
- Anagnostai 148
- Anatolius 139
- Andreas 168
- Andrikion 127
- Annibal 36
- Antakya 138, 146, 197, 236, 238
- Anthemios 85
- Anthuse 61
- Antigoneia 33
- Antigonos 33
- Antiokhos 36
- Antoneia 61, 63
- Antonianus 145
- Antoninus 61
- Apameia 29, 34, 35
- Apodifo 154
- Apollon 43

- Arapköy 53
 Araplar 172, 173
 Arcadius 67, 69
 Argonautlar 32
 Argos 165
 Argyrophile 114
 Arisbe 17
 Arius 42
 Ariusçular 82
 Arşipel 2
 Âsi 238
 Asya şatosu 11, 18
 At Meydanı 210, 211
 Athos Dağı 55, 143
 Atlas 19
 Augustus 6, 32
 Avcı Mehmed 11, 12, 223
 Avezia 53
 Avrupa şatosu 11, 16, 18
 Ay Tanrıçası (Selene) 66
 Aya Demetrios Tepesi 75, 80
 Ayasofya 69, 74, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 90, 94, 95, 96, 97, 98,
 99, 100, 102, 103, 104, 106, 107, 109, 110, 111, 112,
 113, 114, 115, 117, 119, 120, 121, 123, 124, 126, 128,
 130, 131, 132, 133, 136, 137, 155, 171, 173, 203, 204,
 207, 208, 209, 210, 215, 216, 220, 232
 Aynalar Sarayı 169
 Ayvansaray 64

B

- Bağdat 71, 215
 Basileios 55, 144
 Bastille 65, 66
 Beaujeu 23, 24, 25, 66
 Belgrad 234
 Belisarios Kulesi 67
 Bellocier 181
 Bembo, Ambrosio 12
 Bembo, Marco 13, 14
 Berberi 15

Beş Kilise 215
 Bevado 29
 Beyaz Deniz 28, 29
 Bithynia 35, 36, 41, 43, 45
 Bizans 62, 63, 94, 125, 134, 141, 171, 243
 Bizanslılar 82, 97, 104, 124
 Boğaz Hisarı 17
 Boğaziçi 63, 70, 71
 Bostan Kapı 72
 Bostancıbaşı 70
 Brahman 89
 Brousa 35
 Brusa 35
 Buda 215
 Bursa 35, 181, 189
 Bursia 35
 Buzis 61
 Büyük Constantinus 33, 37, 44, 59, 61, 81
 Büyük İskender 239
 Büyük Köprü 51
 Büyükçekmece 51
 Bysante 61
 Byse 61
 Byzantion 45, 47, 61, 74, 137, 138

C

Caligulaepolis 27
 Caloyer 53, 55, 140, 141, 142, 146, 157, 163
 Cantando 155
 Capucin 189
 Catechumen 101, 106, 119
 Cebel Agelun 146
 Charles Quint 215
 Cianus 35
 Cium 35
 Clement 50
 Cocconas 43
 Colbert 209
 Columella 19
 Constans 81

Constantinus 33, 37, 44, 59, 61, 62, 64, 81, 137, 138
 Courhiou 38
 Covet 63
 Crispinus 194
 Crispus 62

Ç

Çavuşbaşı 235

D

d'Aplemont 22, 23, 24
 d'Ormeuil 210
 Dardanelles 2, 11, 13, 14, 19, 21, 23, 26, 38, 58
 Dardania 19
 Dardanos 19
 Defterdar 235
 Delfino 15
 Delos 43
 Delphoi 42, 43
 Diyakos 149, 164
 Diyarbakır 183, 184

E

Ebedi Kent 61, 63
 Eçmiyadzin 161
 Edirne 24, 25, 47, 51
 Efimerios 152
 Ege Adaları 8, 9, 14, 38, 138, 157, 166
 Ege Denizi 2
 Ekber 172, 173
 Eksarkhi 147
 Ekthra 20
 Elektra 19
 Elia 144
 Eminentissime 15
 Epifani 157
 Epitropi 155
 Erivan 215
 Ermeni 145, 159, 161, 169, 239
 Ermenistan 161

Erzurum 215
 Esseyide Saidnaia 145
 Euboia Adası 42
 Eukoleon 163
 Eukologion 142
 Eusebios 37
 Ezehyas 61

F

Fatih Sultan Mehmed 65, 97, 99, 125, 171, 204
 Fausta 62
 Felix 50
 Fenerli Köşk 40, 210
 Fenikeli 236, 237
 Frenk 68, 69

G

Gadaro 53
 Galata 40, 76, 112, 210, 227
 Galenos 241
 Galioni 53
 Galipoli 13, 27, 28, 29, 53
 G,vurköy 3
 Genç Osman 66, 211
 Georgius 17, 168, 169
 Gian 15
 Gilles, P. 116
 Gorgon 36
 Gotlar 44
 Grandpont 29, 50, 51
 Gregorios 138
 Gynaikion 77, 108, 127, 133
 Gynaitikion 81, 94, 95, 96, 99, 100, 101, 106, 108, 110, 119,
 123, 126, 130

H

Hadrianus 36
 Halep 34, 183
 Halepli 236, 237
 Hatice Turhan Sultan 223, 224, 226

Havarilerin Mektupları 149
 Haye-Vantelet 22
 Hazar Denizi 88
 Hekimbaşı 78
 Helle 17
 Hellespontos 2, 4, 8, 12, 16, 17, 19, 26, 28, 45
 Hera 26
 Herakleia 29, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 53, 137, 138
 Hero 58
 Hesiodos 191
 Hierosolyma 162
 Hindistan 12
 Hipodrom 209, 210
 Hippokrates 241
 Homeros 17, 183
 Horatius 73
 Horologion 143

I

Iconastation 124
 Igumenos 144
 Ilion 19
 Ilium 6
 Ioannes Khrysoſtomos 83, 138
 Ionia 27
 Iustinianos 60, 67, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 99, 138
 Iustinos 65

İ

İbrahim 210, 223
 İbrahim Paşa Sarayı 210
 İda Dağı 3
 İncil 150, 154, 168
 İran 36, 39, 106, 161, 166, 189, 201, 202, 215
 İsa 88, 100, 127, 156, 158, 168, 174
 İsfahan 12
 İsidoros 85
 İskenderiye 138
 İslam 41, 97, 116, 171, 174, 177, 184, 196
 İstanbul 1, 2, 5, 6, 8, 11, 13, 18, 21, 22, 24, 25, 29, 34, 35, 38,

39, 40, 41, 42, 44, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 58, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 67, 72, 74, 75, 80, 81, 82, 84, 85, 95, 97, 98, 99, 103, 106, 110, 111, 112, 114, 119, 121, 131, 137, 138, 139, 146, 162, 168, 169, 171, 176, 181, 186, 187, 188, 196, 203, 204, 209, 210, 211, 217, 222, 223, 224, 227, 228, 229, 230, 231, 233, 234, 235, 239, 241

İtalya 65

İtalyan 56, 135

İzmir 8, 51

İzmit 37

J

Janvier 50

Juvenalis 191, 193

K

Kadı 237, 238

Kadırgalar Limanı 67, 69

Kafkasyalılar 88

Kahire 197

Kalonarki 150, 152, 156

Kandilafti 150

Kandilci 114, 136, 137

Kandiye 13, 14, 51

Kanuni Sultan Süleyman 41, 72, 214, 217, 220, 222, 223

Kapıcıbaşı 235

Karadeniz 29, 45, 58, 63, 64, 72, 138, 210, 227

Karakersi 183

Karaman Paşa Mescidi 229

Karamanlı 229

Karem 55, 56, 57, 142, 144, 157, 158, 160, 169, 231

Karia 239

Kastor 21

Kaşi Muhammed 145

Kâtip 135

Katolik 57, 89, 134, 139, 148, 155, 159

Katolikos 161

Kazasker 235

Kefalonya 156

Kefe 228

- Keşiş Adaları 54
 Khalkedon 29, 40, 41, 42, 43, 44, 138, 139, 210
 Khalkis 42
 Khios 16, 143, 151, 166
 Khristos anesti 156
 Khrysokeras 61, 63
 Khrysopolis 44
 Kırım 228
 Kırk Şehitler 168, 169
 Kız Kulesi 58
 Kızlarağası 230
 Kikanis 7
 Kirke 20
 Klaros 43
 Kolimbitra 160
 Kolkhis 17
 Konsil 37, 138
 Konstantinopolis 61, 62, 63, 64
 Korinthos 6, 42
 Kozmik 137
 Krastio 53
 Ksanthos 3, 17, 19
 Kserkses 25, 27
 Kudas 160, 163, 164, 165
 Kudüs 138, 143, 146, 161, 162
 Kuran 97, 123, 172, 173, 174, 175, 178, 180, 195, 196, 205,
 206, 208, 230, 236
 Kutallı 53
 Kutsal Bakire 130, 142, 145
 Kutsal Seba 143
 Kyklad 2, 43
 Kyropolis 64
 Kyros 64
 Kyzikos 29, 32, 33

L

- Labrum 199
 Lampsakos 27
 Latin 17, 96, 151
 Laudes 153

Leandros 26, 58
 Leonidas 240
 Lesbos 170
 Levanten 62
 Licinius 137
 Livorno 1
 Löbelboş 183
 Lucanus 6
 Lydia 27
 Lygos 61, 63
 Lysimakhos 33

M

Macaristan 215
 Magnesia 27
 Malta 13, 23, 38, 65, 66
 Marcellus 144
 Marco 12, 13, 14
 Marco Bembo 13
 Marie 15
 Marmara Adaları 29, 53, 54
 Marmara Denizi 28, 46, 63
 Marsilyalı 196, 198
 Martialis 21, 183, 190, 192
 Maruni 57
 Matines 153
 Megabizos 42
 Megara 42, 61
 Mehmed IV (Avcı) 11, 12, 223
 Mehmed Paşa Camisi 230
 Menedemos 27
 Meryem Ana 97, 101, 106, 123, 124, 126, 127, 157
 Metrophanes 137
 Mezoniktikon 150, 153
 Mezopotamya 183
 Mısır 32, 38, 84, 106, 125, 212
 Midilli 170
 Mikâil 143
 Mikhael 83, 151
 Milo Adası 198

Mineon 142
 Mineurs 148
 Mingreller 88
 Miron 161, 162
 Missa 153
 Mithridates 32
 Mocenigo 14, 16, 18
 Montanya 34, 35
 Monte Santo 143
 Monte Sina 143
 Morosini 13, 14
 Muhammed 40, 97, 171, 172, 173, 174, 175, 184, 202, 207,
 228, 233
 Murat Karabaş 145
 Musa 174
 Mustafa Ağa 9, 22
 Müftü 211
 Myous 27

N

Nazianzoslu Gregorios 138
 Neamogni 143
 Negrepont 42
 Nenita 151
 Nerva 47
 Nestorius 139
 Nikaia 29, 33, 34, 37
 Nikola 168
 Nikomedes 36
 Nikomedia 29, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 45
 Nikopolis 34
 Noel 25, 160
 Nointel 22
 Nuh'un Gemisi 161
 Numa Pompilius 61

O

Oceanum 199
 Okmeydanı 169
 Olbia 36

Olimpiyat Oyunları 61
 Oloniktikon 150, 151, 153
 On İki Havari 97, 163, 167
 Osmanlı 11, 13, 14, 15, 16, 22, 49, 77, 141, 145, 189, 201,
 211, 223, 235, 239
 Ovidius 192

P

Panagiri Tu Taksiarki 151
 Pantaleon 36
 Papa Adaları 54
 Papadia 149, 150
 Papadonisia 54
 Papaz Adası 54
 Papaz Mustafa 145
 Paraklitiki 142
 Paskalya 142, 156, 157, 160, 162, 169
 Pavlos 138
 Pavlus 160
 Pegasos 66
 Penitent 101, 106, 119
 Pentekoste 142
 Pentikestarion 142
 Pepin 36
 Pera 229
 Perinthos 29, 45
 Perotlar 54
 Persius 194
 Persler 44
 Pescennius Niger 32, 47, 138
 Petrarca 25
 Petrus 116, 160, 168
 Philemon 50
 Philippos 33
 Philtra 20
 Phokis 43
 Phriksos 17
 Phrygia 43
 Phtarmiais 20
 Pittakos 170

Plutarkhos 36
 Polyeleon 151, 153
 Pontos 28, 29
 Prens Adaları 41, 54, 210
 Prime 153, 154
 Prokopios 44
 Propontis 2, 8, 11, 28, 29, 32, 41, 42, 45, 50, 53, 54, 58, 63,
 64, 69, 70, 71, 74, 210
 Proton 158
 Protopapas 156
 Proto-Patriarkhis 168
 Protopsaltis 152
 Prusias 36

R

Raphael 190
 Regulier 137, 142
 Remus 62
 Rochelle 13
 Rodos 215
 Rodosto 29, 45
 Roga 155
 Roma 6, 32, 36, 37, 57, 59, 61, 62, 63, 68, 81, 84, 85, 116,
 138, 141, 189
 Romulus 62
 Rum 3, 9, 37, 43, 53, 70, 111, 112, 114, 145, 187, 239
 Rumeli Yeni Hisarı 11
 Rumlar 17, 34, 35, 37, 48, 49, 51, 54, 200

S

Saidnaia 145, 146
 Salerno Okulu 241
 San Carlo Al Corso Kilisesi 85
 San Paolo 81, 82
 San Pietro 81, 82, 84
 San Stefano 50
 Sancta Sanctorum 85, 88, 94, 96, 97, 99, 124, 126, 127
 Sarayburnu 58, 63, 64, 72
 Sarazenler 44
 Scutaret Sarayı 72

Scutary 44, 58, 210
 Seba 143
 Seculier 137, 142, 148
 Septimius Severus 32, 46, 47, 138
 Serafim 123, 126
 Sergius 172
 Sessa dükü 15
 Sestos 19, 26, 27
 Sexte 154
 Sfragides 158
 Sigeion 3, 5, 6, 11
 Silivri 29, 50
 Simandirion 149
 Simois 3, 17, 28
 Sina Dağı 172
 Sinus 35
 Skamandros 3, 19
 Skeuofilakes 150
 Slyvestrius 33
 Sofia Limanı 69
 Sparta 183
 Sporad 2
 Stambol 62, 63
 Striglais 20
 Subaşı 20
 Sultan Ahmed Camisi 186, 209, 210
 Sultan Bayezid Camisi 229
 Sultan Mehmed Camisi 229
 Sultan Murad 71, 119, 121, 229
 Sultan Murad Camisi 229
 Sultan Mustafa 119
 Sultan Selim Camisi 229
 Suriye 13, 145, 161, 172, 236
 Suriyeli 145, 159
 Süleyman 41, 83, 84, 216, 217, 220
 Süleymaniye 44, 214, 217, 218, 220, 222, 223
 Synthronos 98
 Szigeth Kalesi 215

Ş

Şam 145

T

Tataristan 88

Tavernier 78

Tebriz 215

Tenedos 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 14, 48

Tersane 169

Thediosios 64

Themistokles 27

Theodosios (Genç) 64, 82

Theodosius (Büyük) 67, 82

Thermopylai 26

Thierry 65

Tımarhane 233

Tierce 154

Titus Livius 36

Titus Quintius 36

Tophane 229

Trablusşam 146

Traianus 47, 68

Traianus Sütunu 68

Trakya 2, 8, 45, 50, 63, 138, 228

Trigam 166

Trikirion 20

Triodion 142

Tripoli 215

Troas 2, 19

Troiaki 3

Troya 3, 4, 6, 7, 8, 19

Tunus 215

Türk 6, 8, 9, 10, 11, 14, 16, 18, 21, 27, 46, 49, 51, 89, 115,
 116, 117, 124, 132, 144, 171, 178, 182, 183, 184, 187,
 193, 196, 198, 212, 214, 216, 226, 230, 236

Türkiye 5, 19, 40, 45, 48, 49, 52, 55, 69, 77, 78, 116, 121,
 131, 148, 154, 157, 161, 162, 167, 177, 178, 179, 182,
 189, 197, 198, 201, 202, 205, 208, 214, 220, 230, 231,
 232, 237, 241

Tyrori 150

Ü

Üç Kilise 161
Ürdün Irmağı 37

V

Vaftiz 160, 163
Vaftizci Yahya 89, 97, 101, 106, 130
Vaillant 35, 39, 51, 52, 181
Valide Camisi 223, 226, 227
Vartabied Yakub 161, 162
Vartabietler 57
Vaskarmias 20
Venedik 1, 12, 13, 14, 15, 51, 112, 113, 142
Venedikli 12, 16, 51, 52, 131, 132
Venüs 42, 43
Veronique 123, 127
Voyvoda 180

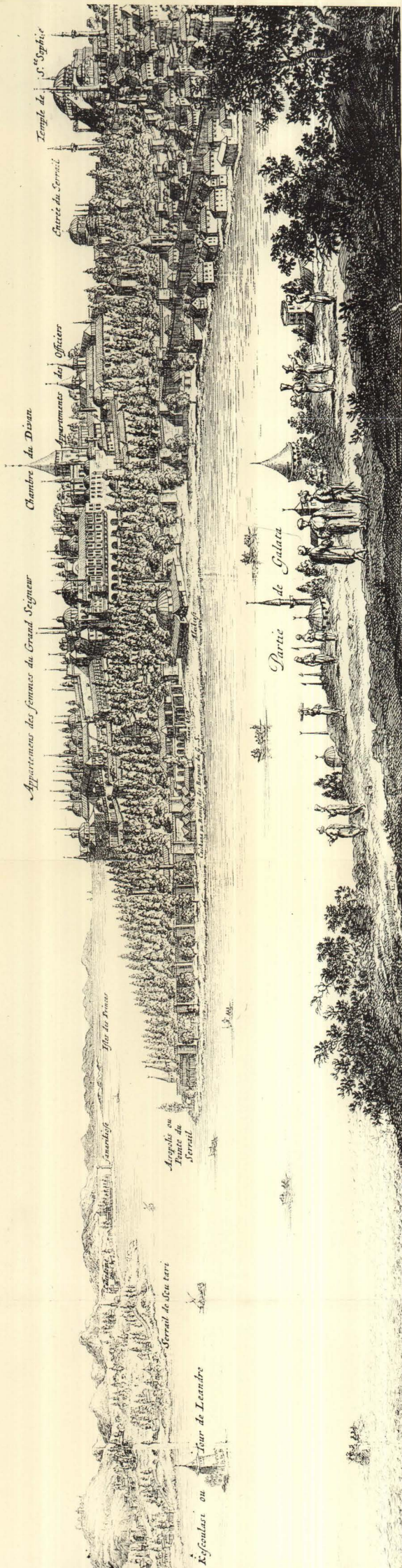
Y

Yakub 162, 172, 173
Yakub ibni İshak el-Kindi 173
Yakubi 159
Yedikule 23, 25, 58, 63, 64, 65, 66, 67, 211
Yeni Asya şatosu 4, 11, 17
Yeni Avrupa şatosu 11
Yeni Cami 209, 212
Yenihişar 3, 5
Yunan 17, 20, 55, 62, 83, 85, 88, 90, 95, 96, 131, 137, 142,
148, 149, 150, 151, 154, 157, 158, 163, 169, 187
Yusuf Ağa Mescidi 230

Z

Zanta 156, 157
Zeus 19
Zosimos 62

Vue du Grand Serrail de Constantinople

Appartemens des femmes du Grand Seigneur

Chambre du Divan

Appartemens des Officiers

Entree du Serrail

Temple de Ste Sophie

Ylla de France

Arçalis ou Prince du Serrail

Serrail de Scu tari

Kesoulasi ou Tour de Leandre

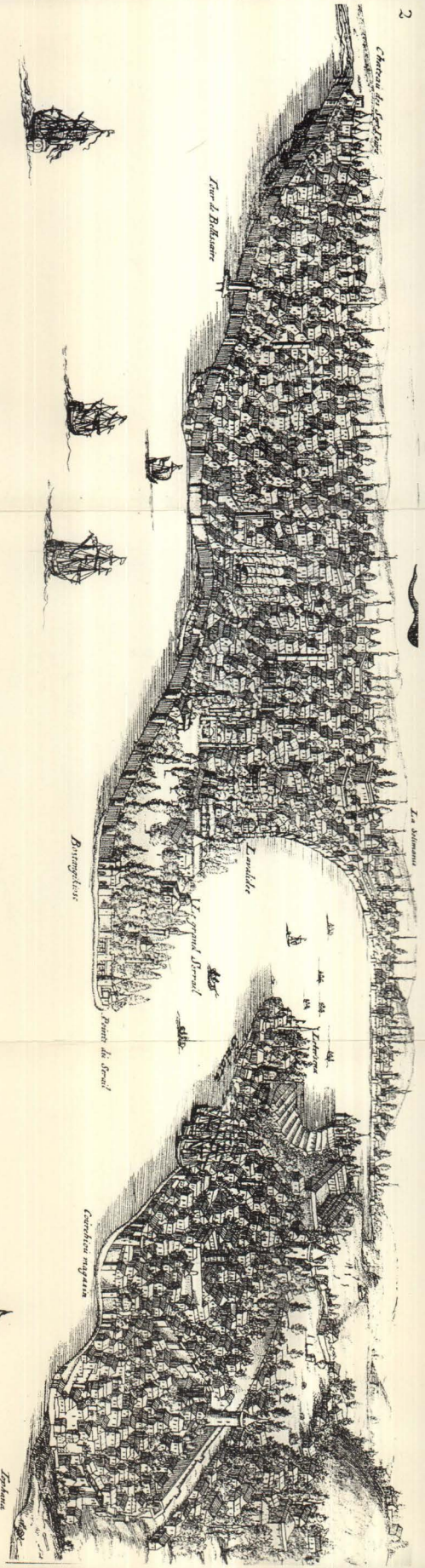
Partie de Galata

Vue du Grand Serrail de Constantinople

Château de la Bastille

Fort de Bellerose

La Salonnaie

L'Anclon

Le grand Sersal

Pont de Sersal

Bourgeois

Le nouveau magasin

Tréport

Le Bosphore de Trave

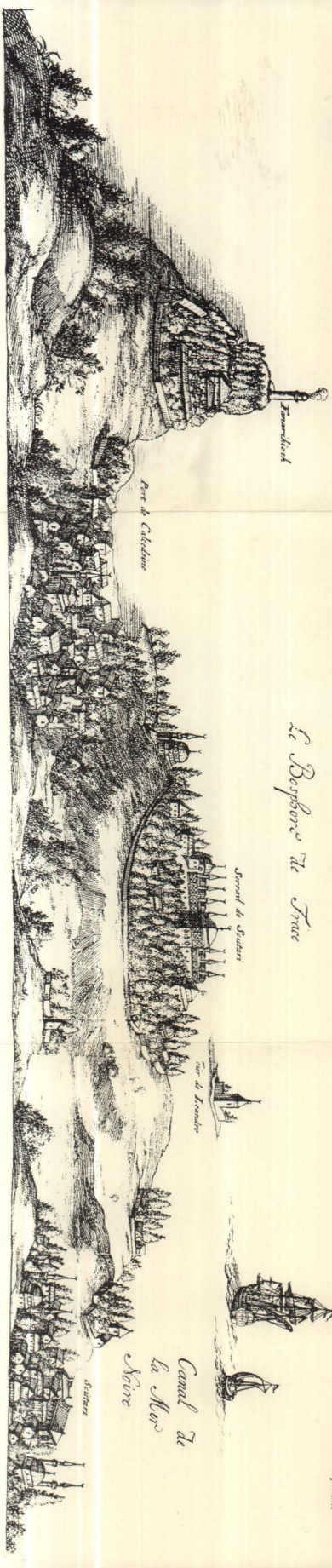
Sersal de Sersal

Fort de Sersal

Port de Calcutta

Canal de la Mer Noire

Sersal

Monsieur Bernier'nin Onayı
Tıp Doktoru

Yabancı ülkeleri gezen herkesin, Monsieur Grelot'nun bu kitapta yayımladığı resimler kadar yararlı işler yapmasını dilemek gerekirdi. Bana gösterdiği çizimler, önceden bulunduğum ve yanına yaklaşılmaması son derece güç mekânlara ait planlar, profiller gibi belirlenmesi en zor şeyleri bile büyük bir doğrulukla gözlemlediğini ortaya koymaktadır. İşte o nedenle, kendimi bu konuda onun hakkını teslim etmek zorunda hissediyor ve kamuoyuna, çizimlerde belirtilenlerin temsil ettikleri mekânlara son derece uygun olduğunu bildiriyorum.

F. BERNIER

Monsieur Covel'in Onayı
İngiliz Soylusu

Josephus Grelot'yu İstanbul'a geldiğimiz zaman tanımaya başladık. Bana, kendisinin Fransızlar için çizdiği levhaları gösterdi. Kuşkusuz, bunların içinde İstanbul, Galata, Khrysopoleos, Scutari halkı, Ayasofya Kilisesi ve Türk İmparatorluğu'ndan yerler de vardı. Ben, burada sadece arkadaşşıma yardım ediyorum ya da gerçekleri olduğu gibi aktarıyorum. Her şeyden önce insan zekâsına, çalışkanlığına ve yaptıklarına hayran olmamak elde değil. Bana gösterildiği kadarıyla, atasözünde denildiği şekilde, her şeyin "olması gerektiği gibi" yapıldığına içtenlikle kefilim.

JOH. COVEL

Monsieur Galland'in Onayı
Doğu Dilleri Çevirmeni ve Antikacı

Monsieur Grelot'nun ortaya koyduğu mükemmel resimleri onaylamayı reddetmek yanlış olurdu. İstanbul'da, Ege Adaları'nda, Kıbrıs'ta ve Suriye'de gördüğüm yerleri, çok iyi ve doğal bir şekilde tasvir etmiştir. Bulunmadığım yerlere ait önceki resimleri inceledim; bunların da orijinallerini gördüklerim kadar doğru olduklarına inanıyorum.

GALLANT

ISBN 975-8065-

9 789758 065134